YEDİNCİ BÖLÜM

İç Mekânın Vatanlaşması

Bu bölümde iç mekânın iktidar tarafından yeniden düzenlenme sürecini izleyeceğiz. Peter Vandergeest ve Nancy Lee Peluso'nun kullandığı, bizim çalışmamızda "iç mekânın vatanlaşması" olarak ifade edeceğimiz bu süreç devletin insan, ilişkiler ve doğa üzerinde oluşturduğu kontrol mekanizmalarına dayanmaktadır. Devletin coğrafya üzerinde kontrol sahibi olması, iç mekânın örgütlenişini, isimlendirilişini, harita üzerindeki temsillerini ve coğrafi bilginin üretimini denetim altına alması demektir.

İlk aşamada iç mekân ve söylem arasındaki ilişkiyi anlamak için "söylemsel mekân" kavramını ele alacağız. Daha sonra yer adlarının (toponomi) değiştirilmesinin coğrafyanın yeniden tanımlanmasındaki rolünü sorgulayacağız. Daha sonra yaptığımız sorgulamaların ışığında Türkiye'deki ilk coğrafya kongresine (1941) ve bu kongredeki tartışmalara bakmaya çalışacağız. Kongrenin konumuz açısından önemi mekânın ulusallaşmasına yönelik uygulamaların (yer adları, bölgelere ayırma, coğrafya eğitimi) kurumsal ve bilimsel düzleme taşınmasıdır. Kongredeki tartışmaları üç alt başlıkta topladık: "Vatanın bölgelere ayrılması, coğrafi terimler ve yer adları tartışması, coğrafya eğitimi tartışması. Bu tartışmaları kesen ortak payda ulusal coğraf-

Scanned by CamScanner

yayı tanımlayan standartların nasıl oluşturulacağı konusudur. Bu standartlar hakkında uzlaşmaya varılsa da esas sorunun uygulama olduğu dile getirilmiştir.

Söylemsel mekân

Sosyal mekân, iktidar ve mekân arasındaki ilişkiyi anlatan bir kategoridir. Hem fiziksel hem de zihinsel anlamda iktidar tarafından üretilen gerçekliklere denk gelmektedir. Daha önce Lefebvre'in[1] argümanını anlatırken ifade ettiğimiz gibi, mekân geometrik olarak açılan ve sürekli yeniden tanımlanan bir boyuta sahiptir. "Söylemsel mekân", coğrafi doku için bir semantik evren yaratır. Söylemsel mekân kavramı farklı ülkeler üzerine yapılan araştırmalarda coğrafyanın romantize edildiği "söylemsel peyzaj" olarak da karşımıza çıkmaktadır.[2] Örneğin Jouni Häkli'nın Finlandiya örneği üzerinden tartıştığı söylemsel peyzaj, belirli bir coğrafi imgelem üzerine oturmaktadır.[3]

İktidarın ürettiği söylem, mekânı hegemonik olarak yeniden anlamlandırmakta ve adlandırmaktadır. Böylelikle iktidar yer adlarının değiştirilmesi ve coğrafyanın isimlendirilmesi ile söylemsel bir mekân[4] kurmaktadır. Bu süreçte isimlendirmenin kimin tarafından ve nasıl yapıldığı ve insanlar tarafından nasıl karşılandığı önemlidir. Örneğin Joost Jongerden söylem-

---

1 Lefebvre, *a.g.e.*, s. 1.

2 Jouni Häkli, "Cultures of Demarcation: Territory and National Identity in Finland", *Nested Identities*, G. H. Herb ve D.H. Kaplan (ed.), Landham: Rowman & Littlefield, s. 123-149.

3 *Y.a.g.e.* s. 145. Bölge, yerel bilginin inşa edilmesi bakımından belirli bir yönetim siyaseti (*govermentality*) içerir. Häkli'nin sunduğu tartışmanın konumuz açısından önemi coğrafi bağlam ve mekânsallığın kültürel, dilsel ve siyasi bir kurgu olduğunu göstermesinin yanında ulusal kimliklerin coğrafi bağlam üzerinden (azınlık-çoğunluk, bölge gibi konularla) müzakere edildiğini iddia etmesidir.

4 Joost Jongerden, "Crafting Space Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey", *European Journal of Turkish Studies* (online), 10, 2009. Erişim tarihi: 03.03.2010. Jongerden bu makalesinde Türk devletinin mekân siyasetini fiziki mekan ve söylemsel mekan olarak ikiye ayırıyor. Birincisi köylerin ve kırsal yerleşimlerin yeniden düzenlenmesi, ikinsici ise yerel kültürde belirli bir değerler kümesini temsil eden yer adlarının değiştirilmesidir.

Scanned by CamScanner

sel mekânı Türkiye bağlamında, toponomi açısından ele almış, insanların devlet söylemine verdiği tepkilere de bakmıştır. Söylemsel mekân üzerine oluşan etki-tepkileri incelemek farklı bir metodoloji gerektirdiği için biz burada bu tartışmaya girmeyeceğiz. Fakat Jongerden'in kullandığı "söylemsel mekân" kavramını kullanarak devletin yer adlarını değiştirme konusunda başlattığı süreci betimlemeye çalışacağız

Türkiye'nin ulus inşasında yer adlarını ve mekânın iskânını düzenleyen kurallar ve politikalar önemli yer tutmuştur.[5] Türk Tarih Tezi'nde gördüğümüz gibi resmî söylem "tarih dışı bir koridor" yaratarak köken anlatısını mevcut zemin ve zamanın ötesine taşımıştır. Bu bağlamda coğrafya, bir boş beyaz levha gibi algılanmıştır. Dolayısıyla devlet etnik zaman ve zemini yeniden inşa ederken kendi belirlediği normlardan yola çıkarak, coğrafyaya kendi damgasını basma gereği duymaktadır.

Söylemsel mekânın üretimi, 1. Coğrafya Kongresi'nde (1941) belirtildiği gibi, "Türk realitesine" uymayan yer adlarının ayıklanması ve dönüştürülmesi demektir. Kimi yorumlara göre Anadolu'nun Türkleşmesinin bir parçası olan bu süreç "öteki"nin mekânsal görünürlüğünün ve yer isimlerin yok edilme sürecidir.[6] Biz burada Jongerden'ın "söylemsel mekân" dediği sürece "coğrafyanın Türkçeleşmesi" de diyebiliriz. Söylemsel mekânın kurulması bu anlamda Türkçe olmayan (Kürtçe, Ermenice, Rumca vs.) yer isimlerin coğrafyadan silinip Türkçeleşmesidir.

Ulusun toponomisi (yer adları)

Herhangi bir varlığa verilen ismin anlamı, kökeni, yapısal özellikleri etimolojinin analiz konusudur, aynı zamanda yer adları insanlığın ve uygarlığın izlerini yansıtırlar.[7] Adlar, top-

5 Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

6 Kerem Öktem, "The Nation's Imprint: Demographic Engineering and The Change of Toponymes in Republican Turkey", *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue, no. 7, bölüm I, Demographic Engineering 2008.

7 Nermi Uygur, "Yer Adları", *Türk Dili*, Ankara, 1967, s. 187.

Scanned by CamScanner

lumların coğrafi mekânla bütünleşmesinin göstergesidirler.[8] Çünkü yer adları bir toplumun sosyal ve kültürel dokusu ile bulundukları mekânın tarihi ve coğrafi özellikleri hakkında da önemli işaretler taşırlar. Konu ulusçuluk ve toponomi olunca etimolojinin yanında etnoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya ve siyaset alanlarının bütünleştiği bir araştırma zemini görüyoruz.

Adlandırma aynı zamanda bir siyaset yapma biçimdir. Siyasi amaçlar için yapılan adlandırmalar aynı zamanda bir güç ve kontrol göstergesidir, başka deyişle mevcut işaretleri dönüştürmek coğrafyada siyasi hâkimiyet ilan etmenin bir yoludur. Siyasi coğrafya açısından ulus-devletler mekânı homojenleştirmek ve hâkimiyet alanını ilan etmek için yer adlarını değiştirme yoluna gidebilmişlerdir. Buradaki en temel çaba, sadece demografik olarak değil, aynı zamanda "tarihsel kıdem" itibarıyla da o toprakların "gerçek sahibi" olunduğunu kanıtlamaktır.

Yer adları hakkındaki çalışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek uzanır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, topografya haritalarından derlenen bilgilere dayanan, "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri" (1928) adlı çalışma dikkat çekmektedir.[9] Bu yayının hemen ardından o günkü adıyla Maarif Vekâleti "Coğrafi İsimlerin İmlâları Hakkında Rapor" (1929) isimli çalışma yayınlamış ve yer adlarının kullanımında birlikteliği sağlamaya dönük önemli bir adım atılmıştır.[10]

Yer adlarının nasıl verildiği iskân siyaseti ile bağlantılıdır. Osmanlı döneminden beri sürekli göç alan bu topraklarda, örneğin Tatarlar, Çerkezler, Balkan muhacirleri yeni kurulan köylere yerleştirilmiş, bunlara birer isim (*Yeni Bosna* gibi) verilmiştir. Bu yerler, kimi zaman padişah ve şehzade adları (*Reşadiye, Hamidiye, Aziziye, Mahmudiye)* ile yahut az olmakla birlikte, göçle gelen kafilenin liderinin ismi ile anılmıştır. Bu, Osmanlı'da göçer cemaatlerin ve onların yerleştiği köylerin adlan-

---

8 Erinç, *a.g.e.*, s. 9.

9 H. Nihal-Ahmet Naci, "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", *Türkiyât Mecmuası*, İstanbul, 1928, II, 246.

10 Harun Tunçel, "Türkiye'de ismi değiştirilen köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (10) 2, 2000.

Scanned by CamScanner

dırılmasında başvurulan eski bir yöntemdir. Benzer örnekleri bugün de görmek mümkündür (*Mehmetbey, Mahmutbey, Arifiye, Şükriye, Mesudiye* vb.), Osmanlı'nın son döneminde İttihatçılar da bu siyaseti sürdürürler ve ünlü İttihatçıların ya da II. Meşrutiyet kahramanlarının adları (*Enveriye, Şevketiye, Mahmutşevketpaşa* vb.) yer isimlerinde kullanılır.[11]

Ancak, Cumhuriyet'in ilanından sonra bu siyaset biraz daha değişikliğe uğrar. Vatan topraklarını şahıs isimlerinden ziyade Türklük ile ilgili ve kimi zaman "icat edilen" adlarla tanımlama çabasına girilir. 1941 Coğrafya Kongresi'ndeki tartışmada gördüğümüz gibi "otantik Türk" adlara yönelim başlar. Bununla beraber İttihatçılığı hatırlatan her türlü isme de müdahale edilmiştir. Reşadiye'nin Yeniçağa, Hamidiye'nin Mesudiye, Aziziye'nin Pınarbaşı olması bunun örnekleri arasındadır. Kemalist kadronun da benzer uygulamalara gittiği söylenebilir: Kirmastı'nın Mustafakemalpaşa, Nif'in Kemalpaşa yapılmasını, memleketin anacaddelerine Atatürk, Cumhuriyet, Mustafakemalpaşa, İstiklal gibi isimlerin verilmesini örnek olarak sayabiliriz.

Dili ve mekân adlarını Türkçeleştirme kampanyasının bir parçası olarak gerek şirket gerekse köy-kent adlarının değiştirilmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. Şimdiye dek 7267 No'lu kanun gereğince İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne bağlı Yabancı Adlar Değiştirme Komisyonu tarafından incelenerek 12.000 (yani tam 12 bin) köyün adı değiştirilmiştir[12] (bkz. Resim 8).

Cumhuriyet döneminde aynı siyaset insan isimlerine ve soyadlarına da yansımıştır. 1934 İskân Kanunu ile beraber Soya-

---

11 Aydın, "Bak Şu Tilkinin Ettiğine: İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?" *Toplumsal Tarih* (Kasım 2005).

12 Bkz. İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, 1968 ve Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler*, 1923-1998, s. 4. 1927'de 39.901 olan köy sayısı, 1950'de 33.305, 1965'te 34.740, 1975'te 35.228 ve 1985'te 35.151 olmuştur. İller adı Ayıntap'ın Gaziantep olması (93 no'lu kanun, Meclis'te 8 Şubat 1921'de), Dersim'in kaza haline getirilmesi (877 No'lu kanun, 29 Mayıs 1926'da), Bozok'un Yozgat olması (365 No'lu kanun 25 Haziran 1927'de), Rumkale'nin Halfeti olması (Bakanlar Kurulu kararı) gibi il ve ilçelerde kanun ya da Bakanlar Kurulu kararı gerekirken, yasayla, köy adlarının değişimini daha kolay yapmayı sağlayan bir sistem öngörülmüştür.

Scanned by CamScanner

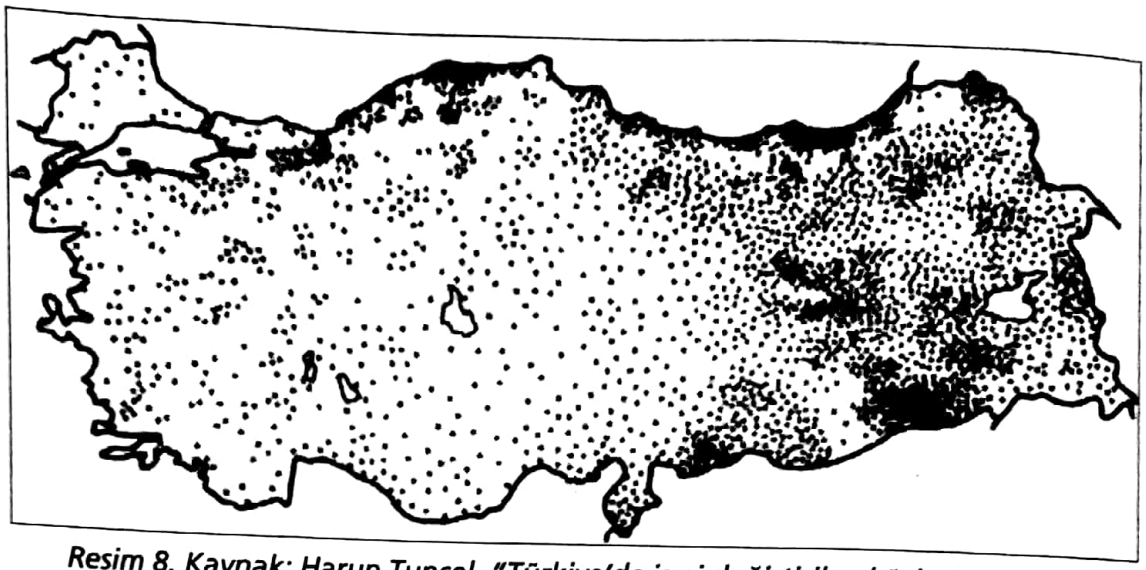

Resim 8. Kaynak: Harun Tunçel, "Türkiye'de ismi değiştirilen köyler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi *(10) 2, 2000, s. 30 (Yukarıdaki haritada her bir nokta 5 köye denk gelmektedir.)*

dı Kanunu ile birlikte bir de Bakanlar Kurulu tarafından Soyadı Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre, "Arnavutluk, Çerkezlik, Kürtlük gibi başka milletlere delalet eden soyadları alınamayacaktır. Soyadlarında ek olarak "*yan, of, ef, viç, iç, is, dil, pulos, aki, zade, mahdumu, veled ve bin*" gibi takılar da kullanılamayacaktır. Soyadları mutlaka Türkçe olacaktır".[13] Aşiretlerle mücadele sürecinde çıkarılan Soyadı Kanunu, isyanları önlemek için isyan bölgesinde ikamet edenlerin nüfusa kayıt yaptırmalarını sağlamak, onları aşiret yapısından kurtarma amacını gütmüştür. 1934 yılında çıkarılan kanunla "Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Paşa" gibi, eski toplum zümrelerini belirten unvanlar kaldırılmıştır. Aynı kanunla yurt savunmasında, Milli Mücadele'de gösterilen başarılar karşılığı verilen madalyalar dışında, eski Osmanlı idarecilerinin verdiği tüm nişan ve rütbeleri taşımak da yasaklanmıştır. Burada amaç sadece fiziki ve beşeri coğrafyanın denetimi değil toplumsal mekânın, statü ve yaşam kodlarının da dönüşümüdür.

---

13 Bkz. Soyadı Kanunu, Kanun Numarası: 2525, Kabul Tarihi: 21/6/1934, Yayımlandığı *Resmî Gazete*, sayı 2741, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, c. 15, sayfa 506. Ayrıca bkz: http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/559.html (erişim tarihi: 05.09.2009)

Scanned by CamScanner

Mekânın iskânı

İskân kanunlarını inceleyen araştırmalara göre Cumhuriyet dönemi iskân kanunlarının tarım toplumuna özgü bir iç mantığı vardır. Cumhuriyet dönemi bu bakımdan Osmanlı dönemi ile süreklilik gösterse de Osmanlı'dan farklı olarak tek tip bir kimlik anlayışını mekân politikalarına yansıtmıştır.[14] Sema Erder'e göre Osmanlı devrindeki arazi rejimi, etnik ve dinsel karıştırma yoluyla kozmopolitleştirme uygulaması gütmüştür; imparatorluk toprak kaybetmeye başladıktan sonra bu uygulamanın yerine başka yaklaşımlar geçmiş, Müslüman ve Türk çoğunluk üzerinden kurgulanmıştır.[15] Erder, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki süreci şu şekilde ifade etmiştir:

> [...] Osmanlı'da iskân kurumunun fetihlerle büyüyen bir imparatorluktaki işleyişi ile küçülen bir imparatorluktaki işleyişinin farklı olduğu söylenebilir. Fetihlerle büyüyen bir imparatorlukta iskânla ilgili uygulamalar, etnik ve dinsel olarak kozmopolit alanlar yaratırken, aynı uygulamalar küçülen imparatorlukta kozmopolit yapıyı çözücü ve nüfusu türdeşleştirici etki yaratmıştır. Bu nedenle, ilk dönemdeki uygulamaları "yönetmek için karıştırma", buna karşılık, tamamen farklı bir konjonktüre tekabül eden ve imparatorluğun toprak kaybetmeye başladığı dönemdeki uygulamaları ise, "yönetmek için ayıklama" olarak tanımladık.

Erder'e göre Cumhuriyet döneminde kurucu kadrolar, Anadolu'nun batısı ve doğusunda farklı uygulamalar yapsa da Os-

---

14 Bkz. Sema Erder, "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskan Politikaları", TÜBİTAK Projesi – yayımlanmamış rapor taslağı, 2009, s. 5-13. Sayın Erder'e bu rapor taslağını paylaştığı için teşekkür ederim.

15 Sema Erder raporunda "yönetmek için karıştırmak" ve "yönetmek için ayıklamak" şeklinde iki tanımlama yapmıştır; ilk terim hâkimiyet alanını fetihle büyüten, etnik dinsel olarak kozmopolit alanlar yaratan Osmanlı Devleti'nin iskâna yaklaşımını ikinci terim ise nüfusu homojenize eden ulus-devlet mantığına denk gelmektedir. Erder'in Raporu bugüne dek göç ve iskân politikaları hakkındaki literatürü bir araya getirmesi ve analitik çerçevede yorumlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Bkz. 1. ve 2. Bölüm, s. 7-36. Ayrıca Bkz. Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Göç ve İskân*, İstanbul: Ozan yayıncılık, 2006, s. 278-82. Akt. Erder, *y.a.g.e.*

Scanned by CamScanner

manlı geleneğini sürdürmüştür. Bu saptamaya göre "Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde göç devlet denetimindedir, iskân kurumu düzenin yeniden kurulması için kullanılmıştır. "Bu dönemdeki en önemli fark, ulusal sınırların belirginleşmesi ve 'iç-dış' göç ayrımının başlamasıdır."

Bu çerçevede İskân Kanunu hem beşeriyet üzerinde hâkimiyet kurmak hem de fiziki coğrafyada güvenlik ve denetim sağlamak amacıyla kullanılan bir hukuki zemin oluşturmuştur. İskân kanunlarının iç ve dış güvenlik kaygısı ile çıkarıldığı açıktır, ilk iskân kanununun Şeyh Sait İsyanı ve Mustafa Kemal'e yönelik İzmir Suikastı'nın hemen ardından çıkması dikkate değerdir. 1930'larda ise özellikle doğu sınırının belirlenmesi, güvenliğin sağlanması, buradaki nüfusun yerleştirilmesi çatışmalı olmuştur.[16]

Bazı yorumlara göre İskân Kanunu, Kemalist ulusçuluğun "dil, kültür, ülkü" üçlüsünün yerini "dil, kültür ve kan" ilkesine bırakmasının işaretidir. Türk kültürüne sadakati ve "Türkçeyi anadili olarak konuşmayı" merkezine alarak, gayri Türk, Müslüman etnik grupları (Kürtler ve Arapları) hedef alan bu yasalar manzumesi, temelde bir homojenleştirme yasasıdır.[17]

Cumhuriyet dönemi iskân siyasetinin mantığı içinde Erder'in belirttiği gibi "karıştırarak yönetme", "yönetmek için benzeştirmek" şeklinde öne çıkan iki tür önlem vardır, birincisi aşiretlerin zayıflatılması, Kürtlerin Türk bölgeleri içine serpiştirilerek Türk kültürü içinde eritilmesi; ikincisi ise Türk kültüründen olan ve Türk muhacirlerin Kürtlerin yoğun olduğu bölgelere iskânı ile Türk kültürünün geliştirilmesidir.[18]

Fakat iskân ve zorunlu yerleştirme yolu ile denetim sağlanamamış, uygulamalarda sorunlar çıkmış, Kürtlerin ve doğudaki ağalık sisteminin bu şekilde etkisizleştirilmesi fikri, pra-

---

16 "Ermenilerin bu bölgeden tehcirinden sonra Kürtler bölgede yaşayan en önemli etnik grup haline gelmiştir." Bkz. Erder, *a.g.e.*, s. 22. Ayrıca 1924-1934 döneminde bu bölgede resmî kayıtlara göre yirmi ayaklanma olmuştur, zorunlu göç, sürgün ve çatışmalarla bastırılmıştır. Bkz. Babuş, *a.g.e.*, 2006.

17 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 248-253.

18 Erder, *a.g.e.*, s. 36-39.

Scanned by CamScanner

tik uygulamalarda olumsuz sonuçlar vermiştir. Bu yüzden her unsurun kendi bölgesinde kontrol altına alınması gibi bir çözüme gidilmiştir.[19] Zorunlu göçün devlet bütçesine getirdiği ekonomik yük, Kürtlerin Türklüğe asimile olmakta direnmesi ve iskân edilmiş göçmenleri Kürtleştirme kapasiteleri, Kemalist yönetimin zorunlu göç ve iskân politikasına son vermesine sebep olmuştur. Burada belirtmek gerekir ki zorunlu göç uygulaması gayri Türk Müslüman unsurlarla sınırlı kalmamış, gayrimüslim unsurları, özellikle de Ermeniler ve Yahudileri de içine almıştır. İskân Kanunu çıkarılmadan önce, İç Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan Ermeniler, azınlıkların toplu olarak bulundurulduğu bir merkez olarak tasarlanan İstanbul'a göç etmeye zorlanmıştır. Trakya Yahudilerinin İstanbul'a göç ettirilmesi ise gayrimüslim azınlıkların tehciri ile ilgili en önemli olaydır.[20]

Özellikle 1934 İskân Kanunu'nun 1. maddesine bakarsak "Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık"[21] olarak ifade edilen bir homojenleştirme mantığı görürüz. İlk defa 1926'da çıkan İskân Kanunu'nun 2. maddesinde "kültür" terimi yerine "hars" kullanılmıştır. "Kültür" daha önce de bahsedildiği gibi Türk ulusçuluğunda özellikle tartışılan ve "ulusal öz" ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Gökalp'in temsil ettiği "hars-medeniyet" tartışması içinde "kültür", Kemalist yaklaşım tarafından medeniyetle bütünlük içinde, özcülükten uzak tanımlansa da İskan Kânunu'ndaki katı ulusçu söyleme bakıldığında bu kavramın Alman ekolündeki *Kultur* kavramına yakın soy, dil ve din birliği gibi bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Kültür ve ırk arasındaki anlam geçişleri bunun göstergesidir. Örneğin 1934 İskân

---

19 Bkz. Babuş, *a.g.e.*, s. 278-82. Akt. Erder, *a.g.e.*, s. 97.

20 İskan Kanunu gereğince Trakya'nın hem nüfus hem de iktisadi açıdan Türkleştirilmesi hedeflenmiş, bölge ticaretini elinde tutan ve Türkçe konuşmayı tercih etmeyen Yahudi nüfus göçe zorlanmıştır, bu planlı fakat kontrol dışına çıkmış ayrımcı bir uygulamadır. Bkz. Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını Yorumlamak," *Tarih ve Toplum*, sayı 155, Kasım 1996, s. 49. Ayrıca bkz. Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 248-253.

21 Resmî Ceride ile neşir ve ilanı: 1/VII/1926, sayı 409, İskan Kanunu 2510, *Resmî Gazete* ile neşir ve ilan: 21/IV/1934 sayı 2733, 1. madde.

Scanned by CamScanner

Kanunu'nun 7. maddesinde "Türk ırkına" ait olanlar iskân yardımı istemediklerini resmî olarak beyan ederek istedikleri yere yerleşmekte özgür bırakılmakta, iskân isteyenler ise hükümetin göstereceği yere gitmeye mecbur tutulmaktadır. Türk ırkından olmayanlar ise hükümetten iskân yardımı talep etmeseler de hükümetçe gösterilen yerde kalmak zorundadır.

İskân Kanunu'nun 4. maddesinde ise, "Türk kültürüne bağlı olmayanların" Türkiye'ye muhacir olarak alınmalarını yasaklamıştır. İskân Kanunu'nun 3. maddesindeki tanımdan, Türk soyundan olanların, Türk kültürüne bağlı olmasalar bile, muhacir sayıldıkları anlamı çıkmakta ise de, 4. maddenin açık hükmü karşısında, Türk kültürüne bağlı olmayan kişilerin muhacir olarak alınması mümkün değildir. Bu durum "Türk soyundan olanların Türk kültürüne bağlı olduğu varsayımına" işaret etmektedir. 2510 sayılı 1934 İskân Kanunu'nun 2848 ve 3657 sayılı Kanunlarla Muaddel Üçüncü Maddesine Tevfikan Hazırlanan İskânlı ve Serbest Göçmen Kabulüne Dair Esasları Muhtevi Talimatname'de kimlerin Türk soyundan sayılacaklarına dair tam bir açıklık yoktur. Talimatnamenin 1. maddesinde, göçmen olarak kabul edilmek için Türk soyundan olma şartı yer almış ve "Pomaklarla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan memleketler ahalisinden olup kendi milliyetlerine ait müstakil devletler teşkil etmemiş olan, Türkçe konuşan ve göçebe olmayan Müslümanların da Türk soylu gibi muamele göreceği" belirtilmiştir.[22]

1934 İskân Kanunu'nun 11. maddesi konumuz itibariyle ayrı bir önem taşımaktadır, çünkü bu madde bize aynı zamanda zihinsel bir harita sunmaktadır. Bu zihinsel harita ulusal mekânı üçe ayırmıştır; "1) Türk kültürlü nüfusun yoğunlaşması istenen yerler, 2) Türk kültürüne temsili istenen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler, 3) Sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik, inzibat sebepleri ile boşalması istenen, iskân ve ikametin yasak olduğu yerler."

Ulusal mekânı devlet eliyle kategorize etmek, kimi yo-

---

22 V. R. Seviğ, *Türkiye'nin Devletler Hususi Hukuku Düzeni İle İlgili Kanun ve Andlaşmalar*, İstanbul, 1971, s. 20.

Scanned by CamScanner

rumcular tarafından "coğrafyanın ulusallaşması",[23] "etnisite mühendisliği"[24] ya da demografik mühendislik[25] olarak adlandırılmaktadır. İskân Kanunu da bu çerçevede mekân-nüfus kompozisyonunu "Müslüman-Türk" kimliği lehine değiştirmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak İskân Kanunu'nun mantığı, Geçici Komisyon'un hazırladığı rapor gerekçesi ve Genel Kurul zabıtları incelendiğinde daha iyi kavranabilir.[26] İskân Kanunu Muvakkat Encümeni'nin hazırladığı rapor, kanun yapıcıların zihniyetini ortaya koymaktadır. Bu raporu inceleyen Ahmet Yıldız'ın yorumuna göre, kanun yapıcılar Türk Tarih Tezi'nin sözde bilimsel çalışmalarından hareket etmişler, Türk ırkının Orta Asya'dan Batı'ya doğru yürüyüşünde hiç değişmeden sürekli korunan bir şey olduğunu varsaymışlardır. Buna göre "Türk ırkının iki asli özelliği vardır, Türk ırkı gittiği yerlere medeniyet ışığını götürebilmek için sürekli hareket halindedir ve Türkiye Cumhuriyeti aynı ırkın kafa, gönül ve dil birliğine sahip çocukları olarak gördüğü Türkleri yüceltmeyi kendisine ülkü edinmiştir". Bu sebeple, "Türk kültüründen uzak kalmış olanların bu kültürü benimsemeye zorlanmaları" söz konusudur. Bu kanunun yürüttüğü mantığa göre "Türk kültüründen uzak kalmış olanları Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak" gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türk'üm diyen herkesin bu Türklüğü, devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada "Devlet, hiçbir Türk'ün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez".[27]

Bu bağlamda iskân siyasetini anlamak için kavramsal olarak

---

23 Erol Ülker, "Assimilation, Security and Geographical Nationalization in Interwar Turkey:The Settlement Law of 1934', *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue no. 7, 2008.

24 Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Doz Yayınları, 1999; *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği* (1913-1918), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

25 Öktem, *a.g.e.*, bölüm 1.

26 Bkz. "İskan Kanunu Muvakkat Encümen Raporu," 27 Mayıs 1934, *TBMM Zabıt Ceridesi*, sıra sayısı 189, c. 23, s. 8.

27 "İskan Kanunu Muvakkat Encümen Raporu," 27 Mayıs 1934, *TBMM Zabıt Ceridesi*, sıra sayısı 189, c. 23, s. 8. Akt. Yıldız, *a.g.e.*, 248-253.

Scanned by CamScanner

Rogers Brubaker'ın ulus inşasında genelde birbirine zıt giden süreçler olarak analiz ettiği "asimilasyon ve disimilasyon"[28] ayrımına bakmak bize yol gösterebilir. *Asimilasyon*, benzeştirme siyaseti güderken *disimilasyon* farklı olanı ayırt etme siyaseti güder. Bunlar birbirine zıt gibi de görünse de ulus-devlet homojenliği sağlamak adına her ikisini de kullanabilir. *Disimilasyon* "farklı olanı daha temel, aksiyomatik ve özsel bir fark olarak algılarken asimilasyon farkı yok etmeye çalışır. Brubaker'ın çizdiği çerçeveden iskân siyasetine bakarsak ilk etapta disimilasyona daha yakın bir çerçeve görmekteyiz, bu çerçevede Türklük, kültür-soy-ırk çerçevesinde özselleştirmiş, farklı olan özselleştirilerek bünyeden dışarı atılmak istenmiştir. Bu noktada hedef sadece ulusu Türkleştirmek değil, bütünlük ve güvenlik kaygısıdır. Fakat öte yandan da Türklüğe bağlanmak isteyen öğelerin de kuşatılması söz konusudur. Kerem Öktem'in[29] ve Soner Çağaptay'ın[30] çalışmalarında vurguladıkları gibi iskân kanunu bir yandan ırk ve soy vurgusuyla Türk olmayanları dışlama mantığı güderken, öte yandan Türklüğe asimile olunduğu takdirde dışardan gelen öğeleri asimilasyonist bir şekilde kuşatıcı bir yaklaşım sergileyebilmektedir.

Dolayısıyla bu dönem Türk kimliğinin mekân-nüfus kompozisyonunda hegemonik bir pozisyon kazanması amacıyla devlet, "*disimile* ederek dışlama" ve "*asimile* ederek kuşatma" mekanizmalarını birbirine paralel olarak çalıştırmıştır, diyebiliriz. Örneğin Türkiye'de mekânın uluslaşması için izlenen siyaset gayrimüslimleri disimilasyonist bir şekilde vatanın dışına atmış (nüfus mübadelesi ve göç ettirme), Kürtler Çerkezler gibi Müslüman gruplara ise asimilasyonist şekilde yaklaşarak dahil etmeye çalışmıştır.

---

28 Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 88.

29 Kerem Öktem, "Nationalism and Territory in the Post Otoman Space", RAMSES- Working paper, 2/06, European Studies Center, University of Oxford, 2006, s. 7.

30 Soner Çağaptay, "Race, Assimilation and Kemalism", *Middle Eastern Studies*, (40) 3, 2004, s. 86-101.

Scanned by CamScanner

İlk coğrafya kongresi (1941)

İlk coğrafya kongresi 6-21 Haziran 1941 tarihinde Maarif Vekili Hasan Âli Yücel başkanlığında toplanmıştır. Bu kongre coğrafyanın kurumsallaşması, ulusal coğrafyanın okul kitaplarına yansıtılması ve vatan tanımı bakımından bir dönüm noktasıdır. Coğrafi alandaki bu dönüm noktası şimdiye dek tarihsel, coğrafi ve siyasi açılardan detaylı bir çözümlemeye tabi tutulmamıştır.[31] Bu durum Birinci Tarih Kongresi hakkında yapılan çalışmalara kıyasla Coğrafya Kongresi'nin çok tartışma yaratmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Ülkenin mekânsallığını inşa etme bakımından temel noktaları içeren bu kongrede sergilenen tavır daha çok coğrafyayı mevcut devlet söylemine uyumlu hale getirmektir.

Kongredeki tartışmalar birçok disiplinlerarası çalışmalar (ekonomik, siyasi ve beşeri coğrafya, antropoloji, eğitim, dilbilim) bakımından başlı başına bir inceleme konusudur. Biz bu çalışmada kongrede tartışılan bütün bilimsel temaları tüketen bir çerçeve sunmak iddiasında değiliz. Kongrenin temel gündemini şimdiye dek altını çizdiğimiz kavramlar ("söylemsel mekân, "hayal edilen etnik mekân") üzerinden ele alacağız ve özellikle terim/terminoloji tartışmaları, ülkenin bölgelere ayrılması ve okul coğrafyası tartışmalarına odaklanacağız.

Kısaca kongre programının detaylarına değinelim. Kongrenin üyelerine dağıtılan programda gündem şöyle sıralanmıştır:

a) Müfredat programları

b) Coğrafya terimleri ve coğrafi isimlerin yazılması

c) Coğrafya ders kitapları

d) Türkiye coğrafyasının ana hatları ve yerlerin adlandırılması

Ayrıca yukarıdaki gündeme paralel olarak Hasan Âli Yücel'in teklifiyle üç tane komisyon kurulmuştur. Komisyonlar sadece coğrafyacı akamisyenler, öğretmenler ve harita uzmanların-

---

31 Bu noktada görebildiğimiz kadarıyla özellikle "yer adları" konusunda Suavi Aydın'ın "Bir Tilkinin Ettiği: İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?" İlk Coğrafya Kongresi metinlerine dikkat çekmiştir (*Toplumsal Tarih*, Kasım 2005).

Scanned by CamScanner

dan oluşmamaktadır. Coğrafi adların Türkçeleştirilmesi bakımından Türk Dil Kurumu üyelerine, okul kitaplarının denetimi için Talim Terbiye Heyeti üyelerine, idari boyut itibarıyla Umum Müfettişlikleri[32] temsilcilerine, askerî ve güvenlik boyut itibariyle de Genelkurmay temsilcilerine yer verilmiştir. Türkiye Coğrafyası Komisyonu'nda ise bunların yanında ziraat, ekonomi, ticaret ve istatistik kurumu temsilcilerine yer verilmiştir. Aşağıda bu komisyonlar üyeleri ile birlikte listelenmiştir:

Program ve Ders Kitapları Komisyonu üyeleri

Akademik Coğrafyacılar: E. Ziya Karal, Besim Darkot, H. Sadi Selen, F. Sabri Duran, Cemal Alagöz, Ahmet Ardel, Danyal Bediz; *Talim ve Terbiye Heyeti Azası*: Faik Reşit Unat; *Umum Müfettişlikleri*: Fethi İsfendiyaroğlu, Cemil Boran; *Öğretmenler*: Abdülkadir Kazancıoğlu (İstanbul Kız Muallim Mektebi Coğrafya Muallimi), Saffet Geylangil, Sıtkı Som, Hamdi Nazım Ertek, Hayrettin Tülin.

(Sekizinci Bölüm'de yukarıdaki kitap yazarlarını ve coğrafya okul kitaplarını detaylı bir şekilde ele almaya çalışacağız.)

Terim Komisyonu üyeleri

Türk Dil Kurumu üyesi (Gaziantep mebusu) Dr. M. Ali Ağakay; *Akademik Coğrafyacılar*: İ. Hakkı Akyol, Herbert Louis, A. Macit Arda, F. Sabri Duran, H. Sadi Selen, Ali Tevfik Tanoğlu, Niyazi Çıtakoğlu; *Umum Müfettişlikleri*: Necmettin Bora, *Öğretmenler* Sabri Düşmez, Kemal Batu.

---

32 Umumi Müfettişlikler 1927-1952 arasında var olan bir mekanizmadır. Tek parti döneminin siyasetinde önemli yer tutmaktadır. Umûmî Müfettişlikler, Osmanlı siyasi idare mantığının Cumhuriyet'e devreden mirası olarak ele alınabilir. Bkz. Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003. Koçak bu mekanizmaların siyasi, idari, sosyal, iktisadi ve kültürel misyonlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Koçak'ın çalışmasına bakılarak İçişleri Bakanlığı'na rapor hazırlama, ülkenin "geri kalmış" bölgelerindeki "ıslah" çalışmalarını denetleme gibi işlevleri ile Umumi Müfettişlikler, 1980'lerde kuruluşuna tanık olduğumuz "olağanüstü hal valiliği" ile karşılaştırılabilir.

Scanned by CamScanner

Türkiye Coğrafyası Komisyonu üyeleri

Genelkurmay Temsilcisi: Albay Raşit Gürgen; *Harita Umum Müdürlüğü:* Albay Ömer Kadri Koray; *Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü:* Tevfik Göymen; *İstatistik Umum Müdürlüğü:* Prof. Celal Aybar, *Ticaret Vekâleti Mümessili:* Celal Yerman, *İktisat Vekâleti:* Hadi Yener, *Ziraat Vekâleti:* Prof Şevket Birand; *Dahiliye Vekâleti:* Kemal Varınca; *Akademisyen Coğrafyacılar:* İ. Hakkı Akyol, Alexander Rüstow, Herbet Louis, H. Nafiz Pamir, Besim Darkot, H. Sadi Selen, Ahmet Ardel, Ali Tanoğlu, Cemal Alagöz, Niyazi Çıtakoğlu, Danyal Bediz.

Kongre metinlerinde özellikle dikkat edeceğimiz noktalar –daha önce kuramsal bölümde tartıştığımız– iç mekânı vatanlaştırma sürecinin göstergeleridir. Coğrafi terimlerin, yer adlarının, haritaların ve okul müfredatının standartlaşması, coğrafi yer adlarının "Türk kültürüne uygun" hale getirilmesi ve iskân haritalarının çıkarılması hakkında tartışmalar, resmî yaklaşımı örneklemektedir. Komisyonlardaki tartışmaların kabaca "coğrafyaya Türklük damgasını basmak" ile "mevcut coğrafyanın tarihsel geçmişini dikkate almak" şeklinde ikiye ayrıldığını görmekteyiz.

Biz burada kongre metinlerini incelerken özellikle aşağıda saydığımız parametrelerden hareket edeceğiz.

Vatanın bölgelere ayrılması

Bu kongrede ilk defa Cumhuriyet rejiminin bakış açısından ülkenin bölgelere ayrılması gerçekleşmiştir. Vatan birliğinin "farklı" bölgelerden oluşan "bütünlüklü" bir yapı olarak görülmesi ulusçu yaklaşım için vazgeçilmez bir tavırdır. Parça ve bütün ilişkisinin organik ve dayanışmacı bir ilke üzerinden tanımlanması yerel kimlikleri ulusal kimliğin rakibi değil, tamamlayıcısı olarak görmeyi olanaklı kılmaktadır. Bölgelerin neye göre ayrılacağı (iklim, jeolojik yapı ve zirai üretim, kültür) da ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Scanned by CamScanner

Coğrafi terimler ve yer adları

Coğrafya ve yer adlarına ilişkin araştırmalarda mahalli tabirlere dikkat etme gerekliliğinin altı çizilmiştir. Çünkü mevki ve yer adlarının kurduğu söylemsel mekân, tarihî coğrafya ve folklor araştırmaları için önemli bir araçtır. İnsanın toprak ile ilişkisini ve yerleşim coğrafyasını da geliştiren antropolojik bir boyutu vardır.[33] Kongredeki ana tartışma "coğrafyaya ulusallık damgasını basmak" gerekliliğini savunanlarla "coğrafyayı kendi gelenek ve bağlamından koparmamak" tavrı arasında geçmiştir.

Coğrafya eğitimi

Kongredeki okul coğrafyası tartışmasına baktığımızda ana hedefin şimdiye dek farklı yayınevlerinden çıkmış, birbiriyle harita, yer adları, konu sıralaması bakımından uyumsuz olan kitapları tek tipleştirmek olduğunu görüyoruz. Özellikle kongrede vatanın bütünü hakkındaki somut ve teknik bilgi eksikliği ifade edilmiş, tutarlı bir coğrafi terim sözlüğünün olmaması, okul kitaplarındaki haritaların standart olmaması, yer isimlerinde 1929'dan beri yapılan değişikliklerin haritalara yansımamış olması gündeme getirilmiştir. Okul coğrafyasının konumuz açısından önemi –daha sonra ayrı bir bölümde inceleyeceğimiz gibi– vatan imgesini ve ulusal kimliği pekiştirici bir rol oynamasıdır.

Vatanın bölgelere ayrılması

Vatanı bölgelere ayırmak demek belirli bir bütünlük algısını kaybetmeden, birbiriyle etkileşim içinde düşünülen ve "iç türdeşliği" olan yapıların belirlenmesidir. Burada benzerlik ve "iç türdeşlik" bölge kavramının oluşmasında ana ölçütlerden biri-

---

33 H. H. Karaboran, "Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, no. 60, dizi 17, 1984, s. 97-98.

Scanned by CamScanner

dir. Fakat benzerliğin ve türdeşliğin ne üzerinden görüldüğü veya saptandığına bağlı olarak "bölge"ler farklı şekillerde taksim edilebilirler. Bu nedenle iklim, beşeri coğrafya, ekonomik coğrafya gibi açılardan farklı bölgeselleştirmeler yapmak mümkündür.

Türkiye'nin bölgelere ayrılması kongrede önemli bir yer tutmaktadır. Bölgelerin teşhisi sırasında şöyle bir mantık güdülmüştür: Denizlere doğru açılan cepheler komşu denizlere göre, iç kısımlar ise Anadolu'nun cihetlerine göre adlandırılacaktır. Bölgeler içindeki yörelerin adlandırılması konusunda etnik ya da beşeri herhangi bir çağrışımdan kaçınıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye Coğrafyası Komisyonu'nda yer alan Profesör İbrahim Akyol, Besim Darkot, Herbert Louis ve H. Sadi Selen ülke topraklarını yedi bölgeye ayırarak (Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Cenup Doğu Anadolu Mıntıkaları) harita üzerinde göstermişlerdir. Hazırlanan raporda bölgelerin isimlendirilmesinin fiziki coğrafyaya göre yapılmış olduğu vurgulanmıştır. Uluslararası alanda kabul görme çabası Danyal Bediz'in 20.06.1941 tarihinde kongreye verdiği takrirde yansıtılmaktadır.

> Beynelmilel coğrafî eserlerde, atlas ve haritalarda Türkiye'nin millî birliği ve gururiyle kabil-i telif olmıyan bazı bölge isimlerine rastlanmaktadır. Bu ciheti mümkün mertebe süratle önliyebilmek için Türkiye Coğrafya Kongresi'nin tespit etmiş olduğu "Türkiye'nin Coğrafî Bölgeler" taksimatının umumî heyet tarafından kabulünden sonra beynelmilelleştirilmesi lâzımdır.[34]

1. Coğrafya Kongresi'nde bölge taksimatı standart bir temele bağlanmış olsa da, daha önce ülkeyi bölgeler halinde gösteren ve kongrede halihazırda bulunan coğrafyacıların daha önce bu konuda çalışmaları vardır. Örneğin Danyal Bediz 1935'te, Hamid Sadi Selen 1937'de, Faik Sabri Duran 1938'de, çeşitli bölge taksimatları yapmışlardır.

1941 öncesi bölge taksimat çalışmalarından örnekler:

34 *A.g.e.*, s. 112.

Scanned by CamScanner

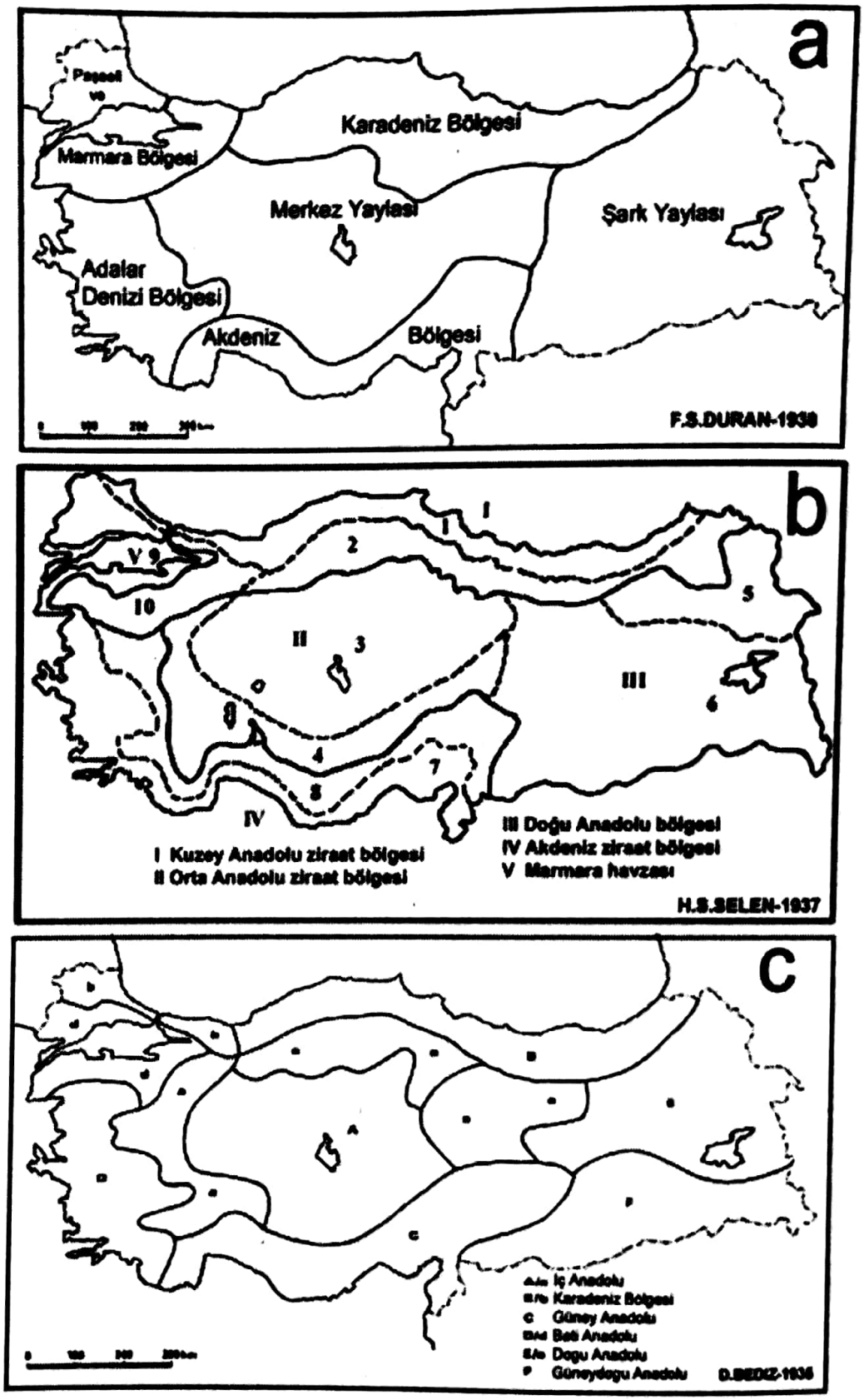

Resim 9. 1941 öncesi bölge taksimatına dair bazı örnekler.
[Kaynaklar (a) F.S. Duran, İktisadi Coğrafya, *1938; (b) Hamit Sadi Selen,* İktisadi Türkiye, *1937, (c) Danyal Bediz, 1935. Aktaran: Ali Yiğit, "Türkiye'de Daha Kullanışlı Coğrafi Bölgeler Oluşturma Gerekçeleri ve Öneriler", 9. Ulusal Bölge Bilimi Kongresi Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2000.]*

Scanned by CamScanner

Örneğin Karadeniz Bölgesi deniz boyunca uzanan şerit halinde tanımlanmış, raporda "Karadenizli olmanın bu mıntıka halkı arasında yalnız sahilde yaşayanların değil öteden beri sahil gerisinde yaşayanlarca da benimsenen bir vasıf olduğu" vurgulanmıştır. Bu bölge Orta, Doğu ve Batı Karadeniz mıntıkaları dağlar, nehir deltaları ve ovalar ölçüt alınarak kendi içinde üçe bölünmüştür. Anadolu'nun kuzeyine Karadeniz mıntıkası denmesi konusunda Cemal Alagöz'ün verdiği yazılı teklif şöyledir:

> Anadolu şimalinde yaşayanlar, kendilerine "Karadeniz uşakları" derler. Karadeniz çevresindeki memleketlerde ne Rusya ne Bulgaristan ve ne de Romanya'da bunun benzeri bulunmadığını sanıyorum. Anadolu'nun Karadeniz kıyısında ve bu kıyıya civar yerlerde yaşayan halk, "Biz Karadenizliyiz yahut Karadeniz uşağıyız," diyorlar. Akdeniz kıyısındakilerin böyle bir sözünü işitmedim. Karadeniz'in uşağı, yani Karadeniz çocuğuyuz sözü belki Yunan mitolojisinde bile bulunmayan bir güzelliktedir.

Alagöz ayrıca Karadeniz'in sınırları hakkında da şu saptamayı yapar:

> Bugünkü demiryollarının henüz yapılmamış olduğu devirlerde Anadolu'nun şimal kısmında birçok yerlere deniz vasıtasıyla gidilirdi. Memleketlerine Karadeniz yolu ile giden halkımız da kendisini Karadenizli saymaktadır. Bilirsiniz ki köylümüzün yeni tanışacağı birisine sorduğu ilk sual şudur: –Neredensin, nerelisin? Verilen cevap şöyle olabilir: –Karadenizliyim yahut Dördüncü Ordudanım. Şehirli ise karşısındakinin memleketinden ziyade mesleğini, sanatını öğrenmek ister. Aldığımız bu Karadenizliyim cevabı Kastamonu'ya, Devrez vadisinde Tosya'ya, Kızılırmak boyuna, Kargıya, Safranbolu'ya şamildir. Görülüyor ki Karadenizli memleketlerinden olmak sözü halk arasında da yaşamaktadır. Halkın söylediğinden biraz daha geniş bölgeye teşmil etsek dahi, mıntıkaya bu kadar yerli ve bu kadar güzel olan bir adın verilmesi çok yerinde olacaktır.[35]

---

35 *A.g.e.*,s. 161-162.

Scanned by CamScanner

Bölgelerin bu şekilde tanımlanmasına dair bir yorum yapacak olursak özellikle dikkatimizi çeken Karadeniz Bölgesi'nin adlandırılmasında yerel kimliğin ve halkın kendisini "Karadeniz uşağı" olarak adlandırılmasına verilen önemdir. Karadenizli halk folklorik de olsa bir özne olarak dikkate alınırken diğer bölgelerde böyle bir aşağıdan yukarıya adlandırma yolu benimsenmemiştir. Türk kimliği içinde farklı kültürel kimlikler barındıran (Kürt, Çerkez, Süryani gibi) Doğu ve Güneydoğu bölgesi ile ilgili detaylar sadece yer şekilleri ve dağ ve akarsu yapısının kısa betimlemeleriyle kalmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan beri doğuda çıkan isyanları bastırması ve Kürt meselesini örtmeye dönük bakışıdır, buna ekleyebileceğimiz başka bir olasılık da Karadeniz'in homojen bir yapı olarak görülmesi ve bu şekilde yüceltilmesidir. Oysa yer adları kısmında ele aldığımız gibi yer adlarının en çok değişim geçirdiği bölge Karadeniz (Rize ve Çevresi) Bölgesi, ikinci olarak Güneydoğu Anadolu (Mardin-Diyarbakır) bölgesi gelmektedir.

Marmara Bölgesi'nin Karadeniz arasındaki sınırı çizerken Sakarya ve Karasu vadisi, Ege Bölgesi ile sınırı belirlerken Kaz Dağları ve Edremit Ovası'ndan başlayan iklim değişikliği esas alınmıştır. Ege Bölgesi Denizli'nin doğusundan Köyceğiz'e doğru çekilen bir çizgi ile Akdeniz mıntıkasından ayrılmıştır. Bu sınır daha çok irtifa yapısı (Toroslar) ve Akdeniz'e akan nehir, çaylar ve yağış oranları üzerinden düşünülmüştür. Akdeniz'in yalnız doğu kıyıları olduğu için Karadeniz'deki gibi Doğu ve Batı Akdeniz gibi bir ayrıma gidilmemiştir. Antalya ve Adana şehirlerinden yola çıkılarak iki tali bölgeye ayrılmıştır.[36] İç Anadolu ise step karakteri ile ayırt edilmiştir. Konya havzası iklimi ve hububat ziraati ile tali bir iç mıntıka oluşturmakta, Orta Kızılırmak Bölgesi de yüksek ovalarıyla diğer bir mıntıkayı oluşturmaktadır, Yukarı Kızılırmak Bölgesi dağ sıralarıyla ve ormanlarıyla başka bir tali bölge sayılmaktadır. Doğu Anadolu Mıntıkası ise iklimi ve morfolojisiyle ayırt edilmiştir. Kendi içinde iklim ve dağların yapısı nedeniyle Yukarı Fırat Bölgesi,

36 *A.g.e.*, s. 87.

Scanned by CamScanner

Erzurum Kars Havzası şeklinde ayrılmıştır. Güneydoğu Anadolu bir düzlükler sahası olarak tanımlanmış Batı sınırı Hatay çukurunun doğu kenarından çizilmiştir. Dicle Bölgesi (Diyarbakır-Mardin) ve Orta Fırat Bölgesi (Gaziantep-Urfa) olarak iki mıntıka şeklinde incelenmiştir.

1941 sonrası bölge taksimat çalışmalarından örnekler:

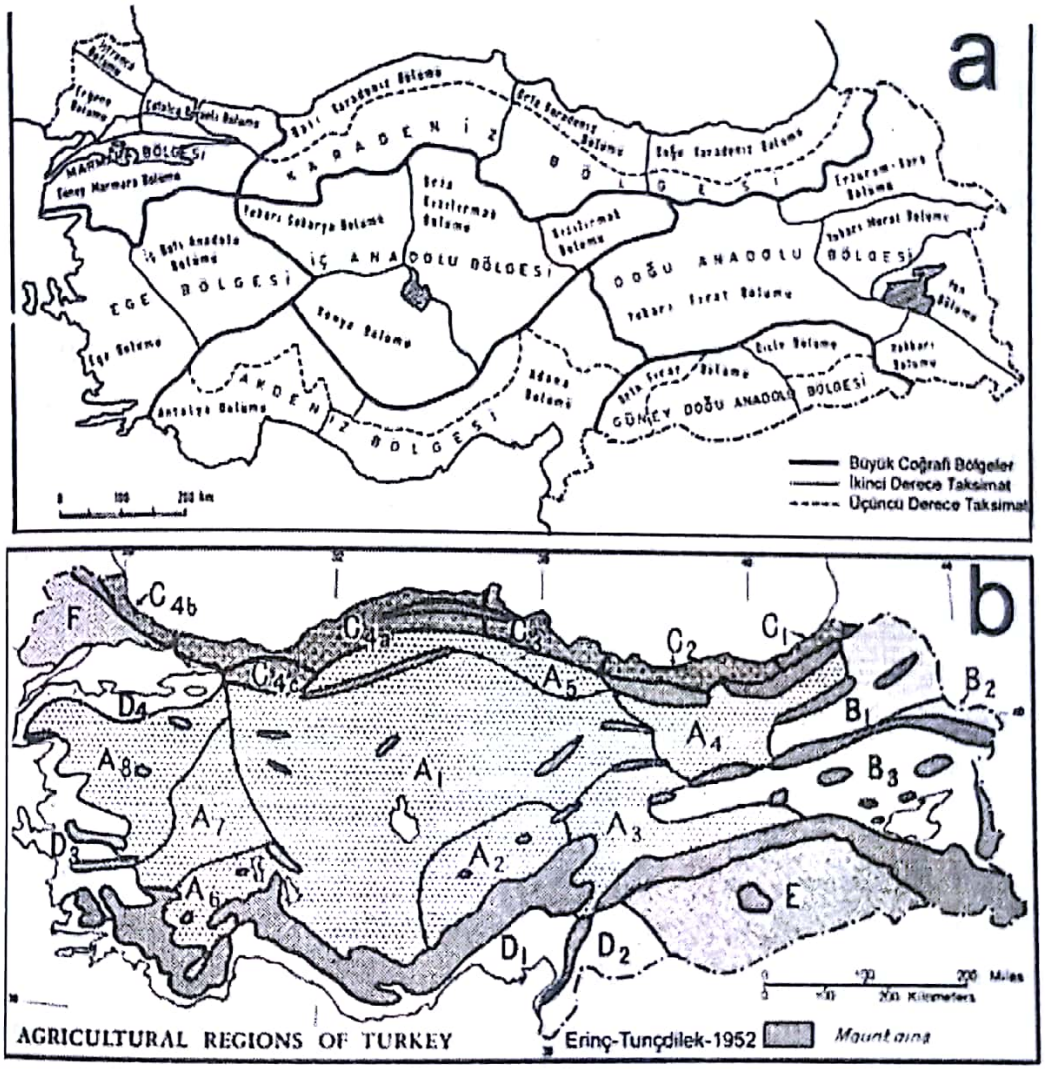

Resim 10. 1941 sonrası bölge taksimatlarına örnekler.

Kongre sonrasında bölgelerin taksimatı sabitlenememiş, bu konuya dair tartışmalar devam etmiştir. Örneğin 1952'de Erinç ve Tunçdilek Türkiye'nin tarım bölgelerini farklı bir çerçeveden sunmuştur (bkz. Resim 10). Cevad Gürsoy 1957 yılında yaptığı çalışma ile Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasındaki sınırın yanlış çizildiğini iddia etmiş, Orta ve Batı

Scanned by CamScanner

Karadeniz sınırlarının da hatalı olduğunu savunmuştur. Akdeniz ve Güneydoğu'yu ayıran sınırın da Fırat Nehri'nden geçmesi gerektiğini Gaziantep platosunun Doğu Akdeniz'e dahil edilmesi gerektiğini, ifade etmiştir.

Bölgelerle ilgili bugüne dek gelen tartışma özellikle kamu kurumlarının (Orman Müdürlüğü, Köy Hizmetleri, Devlet Su İşleri, Maden Tetkik Arama, Karayolları vb.) bölgesel haritalarına bakınca daha da karmaşık bir vaziyet almaktadır. Örneğin Elazığ, Tunceli, Bingöl, Köy Hizmetleri'nin bölge merkezine bağlıdır, aynı bölgeye DSİ'nin bölge haritasında Elazığ, Tunceli, Bingöl, Malatya ve Erzincan'ın Kemaliye ilçesi dahildir, Karayolları Bölge Müdürlüğü'ne göre ise Elazığ, Tunceli, Bingöl, Malatya, Adıyaman dahildir; Orman Müdürlüğü'ne bağlı olan bölgede iller ise Elazığ, Tunceli, Bingöl, Malatya, Adıyaman, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Şırnak, Siirt, Diyarbakır ve Mardin olarak görülmektedir (bkz. Resim 11). Burada esas problem coğrafi sınırlar ile idari sınırlar arasındaki uyumsuzluktur. Bu durum hem hizmetlerin sağlıklı olarak koordine ve organize edilmesini hem de yapılacak plan ve yatırımları etkileyecek öneme sahiptir.[37]

Kongrede coğrafi terimler ve yer adları tartışması

Kongrede coğrafya terimleri ve yer isimleri konusu önemli yer tutmuştur. Belirtildiği üzere Maarif Vekilliği, coğrafya terimleri sözlüğü yazılması konusunda bir rapor yayınlamıştır (1929). Aradan 11-12 yıl geçmesine rağmen söz konusu terimlerin ve esasların kimse tarafından takip edilmemesinden yakınan Kongre Başkanı H. Âli Yücel göre "millet mukadderatı için bu hal, hayati önem arz etmektedir."

Komisyonda yabancı isimlerin ayıklanması konusunda Türk Tarih Tezi'ne destek sağlayacak şekilde sebepler öne sürülmek-

37 DIE ve DPT kurluşlarının da birbirine uymayan bölge taksimatları üzerinden iş görmeye çalıştığı düşünülebilir. DIE ülkeyi 9 bölgeye ayırmıştır. DPT ise "yerleşme merkezleri kademeleşmesi" hakkında anket yaptırarak bir bölgesel ayrıma gitmiş ve ülkeyi 16 bölgeye ayırmıştır. Bu taksimat 5. yıllık kalkınma planında kullanılmış ve 6. yıllık kalkınma planında terk edilmiştir.

Scanned by CamScanner

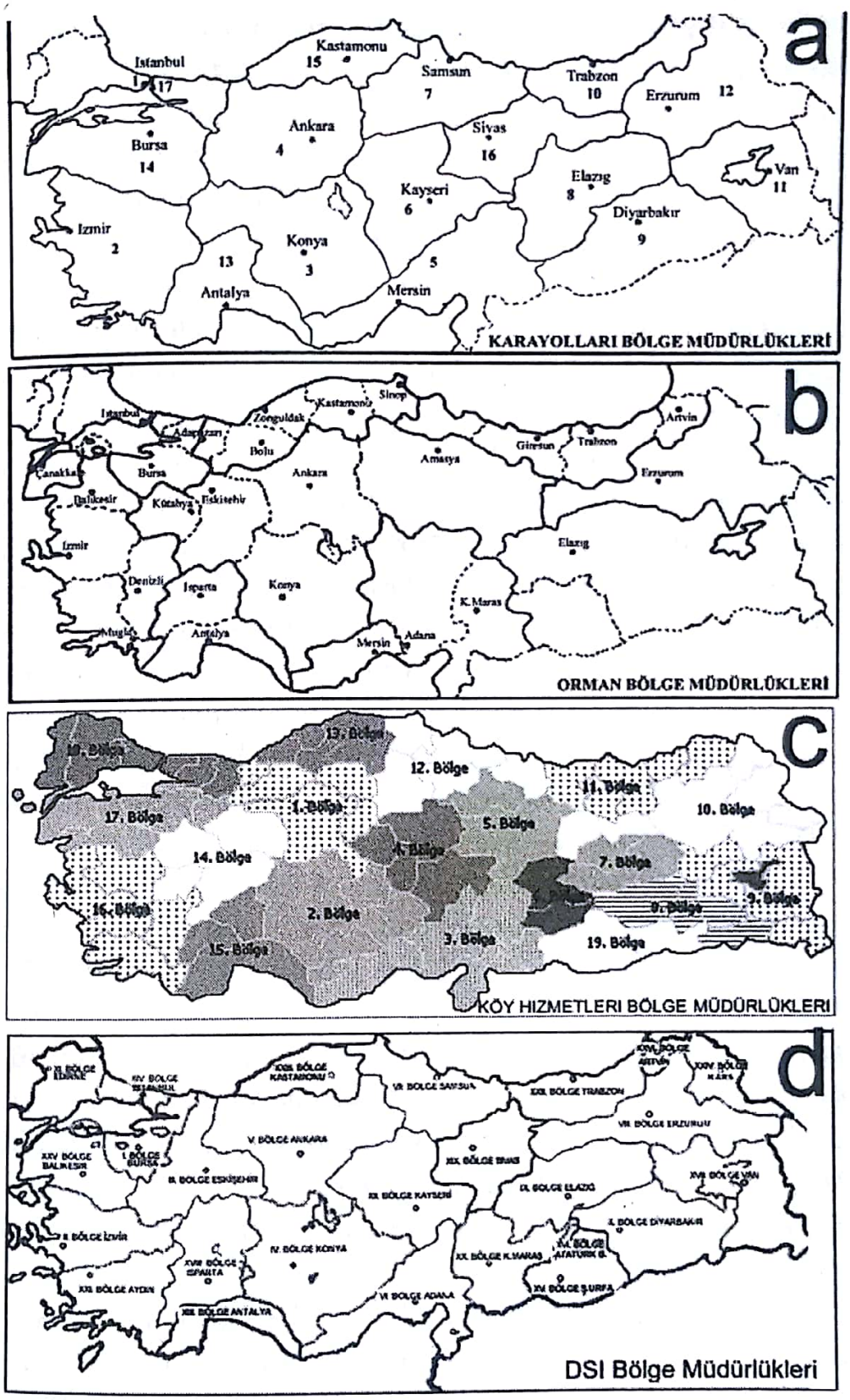

Resim 11. Kamu kuruluşlarının bölge müdürlüklerine göre bölgelendirmeler.

Scanned by CamScanner

tedir: Frikya, Galatya[38] gibi adları kullanılmamasının sebebi bunlarda "ecnebi bir koku" sezildiğinden değildir; "zira Frikya'nın en eski sakinlerinin ve Galatların bugün yaşayan herhangi bir kavimden ziyade bizlere akraba oldukları ispat edilebilir," diye düşünülmektedir. Bu bağlamda yer adlarına "Türk tarihinden alınan Karasi, Menteşe, Teke gibi isimlerin tatbik edilmesi gerektiği" ifade edilmiştir.[39]

Coğrafi terimler konusunda ise eskiden gelen terimlerin yerleşikliği göz önüne alınarak icat edilen Öztürkçe kelimelere pek rağbet edilmemiştir. Raporu hazırlayan Besim Darkot'a göre başlıca gaye terimleri ilk ve ortaokul seviyesindeki çocukların anlayacağı şekilde Türkçeleştirmek olsa da esas olan terimlerin anlaşılır olmasıdır, örneğin "vadi" yerine icat edilen "derey" sözcüğünün bu seviyedeki öğrenciye bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Darkot ayrıca uluslararası terimlerin de yeniden icada edilmemesi taraftarıdır, örneğin Merkür yerine önerilen "Arzıtilek", tayfun yerine "boğanak", mevsim yerine "çağan", sismografi yerine "deprembetir" terimlerini koymak uygun değildir. Bu tartışma ileride uzun vadeli ve tutarlı bir terminoloji hazırlamak kararı ile sonlanmıştır.

Burada tespit edilen diğer sorun yer adlarına ilişkindir. Sorun Dahiliye Vekaleti'nin 12 sene öncesine kadar topladığı ve eski harflerle yayımladığı köy isimleri broşüründen sonra bir yayın yapılmamış olması ve yeni harflerle yapılmış bir çalışmanın olmamasıdır. Bu yüzden İstatistik Umum Müdürlüğü'nün nüfus sayımları yoluyla tespit ettiği köy isimlerinden yola çıkılması olanaklıdır. Öte yandan bu konuda da tutarlı ve kesin bir bilgi yoktur, farklı kaynaklarda farklı isimler geçmektedir. Dahiliye Vekâleti'ndeki kayıtlar muhtarlıklardan alınan bilgilere göre tutulmuştur.

H. Âli Yücel konuşmasında kongrede bulunan Genelkurmay mümessili Raşit Gürgen'in bu konuda bir uyarısına yer

38 Galatlar: MÖ 280-274 yıllarında Balkanlar ve Batı Anadolu'da yaşadıktan sonra Orta Anadolu'da Ankara ve Yozgat yöresine yerleşen Orta Avrupa kökenli Kelt halkına Yunanlıların ve Romalıların verdiği ad (Bkz. Devrim Sönmez, *Eskiçağlardan Günümüze Kulu*, Konya: Dizgi Ofset, 2004).

39 1. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 96-99.

Scanned by CamScanner

vermiştir. Raşit Gürgen'in uyarısı şöyledir: "İnzibatın en kuvvetlisinin kafada ve ilimde tesis edilmesi gerekir; bir yer isminin kitapta başka, haritada başka, halk dilinde başka oluşu bazen bir muharebeyi kaybettirecek kadar fena neticelere sebep olabilir."

Bu konunun öneminde hemfikir olan üyelerin müzakereleri sonucunda Maarif Vekilliğinin 1929'da hazırladığı rapor çerçevesinde üç önemli coğrafi isim grubu belirlenmiştir.

Türkiye'ye ait coğrafi isimler

Şehir, kasaba, köy adları Dahiliye Vekâleti'nin resmî neşriyatına göre yazılacak; dağ, akarsu, gibi fiziki coğrafya adları için Harita Umum Müdürlüğü'nün 1.800.000 mikyaslı Türkiye haritasındaki yazılışları esas alınacaktır. Komisyondaki tartışmada Cemal Alagöz ülkenin bazı yörelerinde ayrı ayrı iskân noktaları oluşturan birkaç köyün birleşerek bir muhtarlıkta toplandığını ifade etmiştir. Doğu Anadolu'da *kom* denilen 45 eve kadar olan iskân yerleri bazen müstakil ele alınmakta, bazen de bir muhtarlık altında toplanmaktadır. Ayrı isimlerde *kom*'lar bir muhtarlıkta toplandığında en büyük *kom*'un adı altında anılmakta, diğer mahalle, mezra, mandıralar hiç göz önüne alınmamaktadır.[40] Bir kodifikasyon oluşturulması zaruridir. Bu nedenle kongredeki temsilciler –İstatistik Umum Müdürlüğü (Celal Aybar), Dahiliye Vekâleti (Kemal Varınca), Harita Umum Müdürlüğü (Albay Kadri Koray)– bir araya gelerek köy isimlerine yeni bir düzenleme getirme kararı almışlardır, buna göre köy isimlerinde muhtarlıkların esas tutulması yüzünden köy isimlerinin yeniden ortaya çıkarılması gerekmektedir; muhtarlık altında birleştirilen köy, kom, mahalle, mezra gibi küçük yerleşim birimleri de kodifikasyona tabi tutulmalıdır. Bu noktada esas kaygının bu küçük görünen yerlerin "coğrafi önem arz edeceği" olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu meskun mevkilerin kodifikasyonunu yapabilmek ve yaygınlaştırabilmek için mahalli telaffuza göre nahiye ve kaza bağlan-

40 *A.g.e.*, s. 43 vd.

Scanned by CamScanner

tılarını gösterir şekilde alfabetik olarak yayımlanmasına, idari olarak yapılacak değişikliklerin işlenerek güncellenmesine karar verilmiştir.

Türkiye'nin fiziki coğrafyasının adlandırılmasına ilişkin Türkiye Coğrafyası Komisyonu'nda önemli tartışmalar olmuştur. Müzakere sırasında Profesör Hamit Sadi Selen kendisinin Sarıkum dağları dediği ve başka bir arkadaşın da Palandöken dağları ismini teklif ettiğini, Ağrı dağından başlayıp Erzurum'un doğusuna dek devam eden silsileye Karasu-Aras dağları dendoğusuna dek devam eden silsileye Karasu-Aras dağları dermesini yani dağ isimlerinde nehir adlarına başvurulmasını doğru bulmadığını ifade eder. Kemal Varınca ise dağ ve ovalara önceden verilen isimleri kullanmanın uygun olacağını, genel bir ad vermeye gerek olmadığını ifade eder. Genelkurmay temsilcisi Raşit Gürgen ise dağ sıralarına ad verirken Coğrafya Encümeni'nin yayınlarındaki isimlere başvurmak gerektiğini, yabancı kelimelerin atılıp yerine mahalli olarak halk tarafından verilen adların alınması gerekliliğinin altını çizer.

Faik Reşit Unat ise "memleketimizdeki avarıza ve bölgelere kendi damgamızı vurmak zorunda olduğumuz, şimdiye dek bu hususta kullanılmış olan milli duygularımıza aykırı kelimelerin karşılığını bulma" yönünde fikrini bildirir.[41] Bu tartışmada "yabancı" kelimeleri çıkararak "öz dilimize" uygun kelimelerin kullanılması gerekliliği önemle vurgulanmıştır.

İsim değişiklikleri konusunda Maarif Müfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'nun yaptığı uyarı da önem taşımaktadır. İsim değişikliklerinin iyi araştırılmadan yapıldığını ifade etmiş, "milli duygulara muvafık bulunmadığı" düşüncesiyle değiştirilen ismin "öz Türk" olduğunun anlaşılması gibi bir durumdan söz etmiştir.[42]

Prof. Dr. Herbert Louis ve Macit Arda ise isim değişikliklerinin basılan haritalara tutarlı yansıması ve tarihî coğrafya bakımından süreklilik arz etmesi bakımından isim değişikliklerinin çok gerek görülmedikçe yapılmaması uyarısında bulunmuşlardır.

---

41 *A.g.e.*, s. 96.

42 *A.g.e.*, s. 45.

Scanned by CamScanner

Macit Arda'nın isim değişiklikleri ile ilgili komisyona verdiği 11.06.1941 tarihli takrir, coğrafyanın tarihsel gelenek ile ilişkisine verdiği değer bakımından çok önemlidir:

> Türkiye'deki coğrafya isimleri kıymetli birer coğrafya, hususiyle tarihî coğrafya vesikası teşkil etmektedir. Bir arkeologun topraklar içine gömülüp eski bir eseri tetkik ederek bunun yapılış zamanını tespit ve ihya etmesi gibi, bir coğrafyacı da coğrafya isimlerinin delâleti ile bir mevkiin tarihî coğrafyasına ait malûmatı tamamlayabilir. Bu cihetleri göz önünde tutan terim ve coğrafya isimlerinin yazılışını tespit komisyonu, memleketimize ait coğrafya isimlerinin kat'î lüzum olmadıkça alâkadar makamlar tarafından değiştirilmemesi ve böyle bir zaruret halinde de evvelemirde mütehassısların fikir ve mütalealarını aldıktan sonra bir karar ittihaz edilmesi temennisini izhar... eylerim.[43]

Arda'nın yaklaşımında coğrafyayı pasif bir nesne olarak değil de kendi mevcudiyeti ve geleneği olan bir özne olarak görmesi önemlidir. Bu noktada farklı fikri temsil edenler, örneğin Cemal Arif Alagöz, coğrafi kavram ve terimleri öz dilden seçme kaygısının altını çizerek eski Türk aşiret yaşayışının coğrafya ile kurduğu ilişkiyi esin kaynağı olarak almıştır. Alagöz, Ziya Gökalp'in Türk medeniyeti hakkındaki görüşlerini kanıt göstererek, "İslamiyet öncesi her Türk aşiretinin bir dağı ve ırmağı olduğunu" ifade eder. Bu ifadesinde Alagöz göçebe yaşayışında dört mevsimi dört ayrı mevkide geçiren aşiretlerin yer adlarına dikkat çekmektedir. Bu yoruma göre iskân yerleri (oba) "kışlak, yaylak, güzlek" gibi terimlerle adlandırıldığı için "Ulukışla, Şarkışla" gibi yer isimlerinin bu kültürün taşıyıcısı olduğunu söylemektedir. Alagöz'ün bu yaklaşımından anlaşılıyor ki eski Türk kültürünün verdiği isimler "milli öz"e işaret ettiği için yer adları konusunda özellikle dikkate alınmalıdır.[44]

---

43 *A.g.e.*, s. 109.

44 *A.g.e.*, s. 151-152.

Scanned by CamScanner

Latin alfabesi kullanan yabancı milletlere ait coğrafi isimler

Her memlekete ait asli imlanın korunması ilkesi kabul edilmiştir. Türkçede yer etmiş müstesna isimler eskisi gibi kalacaktır. Burada Türk tarihinde geçen ve şimdi Türk toprakları olmayan yerler ile ilgili tartışma vardır. Beç (Viyana)-Budin (Budapeşte), Volga (İtil), Bitolj (Manastır), Skoplje (Üsküp), Filibe (Plovdiv) gibi isimlerin parantez içinde Türkçe isimlerinin yer alması gerektiği ifade edilmiştir. Yukarıda adı geçen bölge ve şehirlerin bir zamanlar Osmanlı Türk kimliğine ait olduğunun unutturulmaması önemlidir. Bu durum, Balkan topraklarına dönük "yurt hissiyatının" devam ettiğinin bir göstergesi olarak okunabilir.

Kongre'de coğrafya eğitimi tartışması

Dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in kongreyi açış konuşması[45] ilkokul ve liselerde okunan programla başlamıştır. Yücel, müfredattaki eksiklikler ve coğrafya alanındaki kopukluklara değinerek Türkiye Coğrafyası'nın eksik okutulduğunu ifade etmiştir. Ortaokul son sınıfta okutulan Türkiye Coğrafyası, lise son sınıfınkinden farklıdır. İkinci olarak coğrafya terimlerinin standartlaştırılması gereğine değinmiştir. Liselerde terimler yeni dil ve terminoloji ile uyumlu hale getirilirken üniversite ve fakültelerde eskiye devam edilmektedir, Yücel'e göre bu durum "milli kültürün geleceği bakımından tehlikeli bir ahenksizlik" arz etmektedir.

Kurulan komisyonda ders programında ilkokul dördüncü sınıfta "yakın yurt" tetkikinden sonra Türkiye Coğrafyası'na geçilmekte ve en sonda da dünyaya toplu bir biçimde bakılması" önerilmektedir. Beşinci sınıfta ise dünya ve gezegen hareketlerinden sonra, Türkiye'nin komşularından başlayarak "muhtelif kıta ve memleketler hakkında malumat" verilmektedir. En sonunda da Türkiye'nin dünyadaki konumu anlatılmaktadır. Bu

---

45 H. Â. Yücel," Açış Nutku", *Birinci Coğrafya Kongresi*, 6-21 Haziran 1941, Ankara: T.C. Maarif Vekilliği, s. 7-8.

Scanned by CamScanner

noktada Asya Kıtası'nın tanıtımını yaparken Çin, Japonya, Hindistan gibi ülkelerin yanında Orta Asya adı da memleket kategorisinde anılmaktadır.

Ortaokullarda coğrafya, Umumi Coğrafya, Kıtalar Coğrafyası ve Türkiye Coğrafyası olarak ele alınmıştır. Burada göze çarpan değişiklik birinci sınıfta daha önce kıtalar Asya ile başlatılırken yeni programda Amerika Kıtası ve Okyanusya ile başlanmasıdır.[46] İkinci sınıfta vurgu Asya-Avrupa-Afrika'ya dönüktür. Son sınıf ise Türkiye coğrafyasına ayrılmış ve bu safha "talebenin en ziyade olgunlaşmış bulunduğu safha" olarak değerlendirilmiştir. Türkiye coğrafyası kapsamında fiziki yapı, coğrafi mıntıkalar ve beşeri-iktisadi coğrafya sırası izlenmektedir.

Lise programında ise iktisadi konuların coğrafi bölgeler dahilinde incelenmesi uygun görülmüştür. Lise son sınıfta memleketin ekonomik yapısı ve dünya ekonomisindeki yeri gibi konulara ağırlık verilmektedir. Bu noktada önemli bir tartışma konusu harita okuma becerisinin öğrencilere kazandırılmasıdır. İlkokullarda mahalli tetkikler plan ve harita, kroki üzerinde gösterilebilirken, büyük şehirlerde yeterli kapsayıcılıkta plan ve topografik haritalar olmadığı için bu bilgiler coğrafya eğitimine taşınamamaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi için harita çalışmalarının desteklenmesi kararı alınmıştır. Lise son sınıf müfredatının başka önemli konularından biri de Türkiye coğrafyası kapsamında ortaokulda olmayan daha kapsamlı bir "beşeri coğrafya" incelemesini içermesidir. Nüfus hareketlerinin yanında "Türk milletinin milli teşekkülü", iskân şekilleri, hükümet ve idari taksimat konularına yer verilmektedir. İktisadi coğrafya hammadde ve enerji kaynakları, madenler de bu çerçevede okutulduktan sonra son olarak dünya ekonomisinde Türkiye'nin konumuna yer verilmektedir.

Bir sonraki bölümde yine eğitim ekseninde kalarak bu konuyu detaylandırmayı deneyeceğiz. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lerin başına dek okutulan kitapların analizini sunmaya çalışacağız.

---

46 *Birinci Coğrafya Kongresi: Raporlar, Müzakereler, Kararlar*, 6-21 Haziran 1941, T.C. Maarif Vekilliği, s. 14.

Scanned by CamScanner

Sonuç olarak bu bölümde iç mekâna dönük vatanlaştırma sürecinin nasıl tasarlandığını betimlemeye çalıştık. Mekân üzerinden hâkimiyet kurmanın ana mekanizmaları olarak "söylemsel mekâna" baktık ve yer adlarının değiştirilme sürecini izledik. Bu sürecin yanında nüfus-mekân kompozisyonunu düzenleyen iskân siyasetine ve iskân kanunlarına bakarak içerisi-dışarısı ayırımının ne üzerinden şekillendiğini anlamaya çalıştık. Bu bağlamda iktidarın iç mekân üzerinde hâkimiyetini ne şekilde ve ne üzerinden kurmayı tasarladığını anlamaya çalıştık. Osmanlı Devleti ile benzeyen ve ayrışan özelliklerine baktık. Erder'in sözünü ettiği "karıştırarak yönetme", yönetmek için benzeştirme mekanizmalarına dayanan iskân siyasetinin Cumhuriyet ile beraber homojen Türk kimliği etrafında yeniden kurgulandığını görmüş olduk. Türk dili, kültürü ve soyu bu çerçevede en çok karşımıza çıkan kavramlar oldu. İçerisi-dışarısı ayırımının hangi mekanizmalar üzerinden yapıldığı hakkında Brubaker, Öktem ve Çağaptay'ın kuramsal çerçevelerinden faydalandık. Özellikle iskân siyasetinde dikkat çekici olan, Türklüğün soy gibi özsel bir zemine taşınmasının gayrimüslimleri dışlama özelliğinin (*disimilasyon*) yanında, Türk kültürüne bağlılık gösterme ve Türklüğe asimile olma zorunluluğunu kabul edenleri "dahil etme" özelliğinin de mevcut olmasıdır.

Yukarıda gördüğümüz mekânsal uygulamaların coğrafya disipliniyle meşrulaştırılmak istendiği 1. Coğrafya Kongresi'ndeki tartışmalardan da belli olmaktadır. Coğrafya Kongresi'ne katılan akademisyen ve eğitimcilerin coğrafyanın ulusallaşması hakkındaki tartışmaları bize bunu göstermektedir. Yer adları konusunda Macit Arda'nın coğrafyanın pasif bir saha olmadığı, kendi tarihî bağlamı içinde incelenmesi gerektiğini vurgulaması kongrenin öne çıkan muhalif duruşlarındandır. Bunun yanında ülkenin bölgelere ayrılmasının halen bir standarda bağlanmamış olması, kamu kurumlarınca halen farklı bölümlemeler yapılması dikkat çekicidir.

Scanned by CamScanner

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri

Bu bölümde coğrafi bilginin ulusallaşmasında eğitimin rolünü ve okul söylemini analiz edeceğiz. Sınır, vatandaşlık bilinci ve vatan sevgisi aşılamak üzere oluşan okul söyleminin Cumhuriyet çocuklarına nasıl bir ulusal coğrafya öğrettiğini irdeleyeceğiz. Okul söylemini iki dönem halinde incelemeyi düşündük. İlk dönem 1928 Harf Devrimi'nden 1941'deki 1. Coğrafya Kongresi'ne dek olan dönemdir. Bu dönem eğitim dilinin ulusallaşması ve coğrafyanın kurumsallaşması açısından inşa dönemidir. Bu dönemde okul söyleminde karşımıza çıkan ana temaları "Türklüğün coğrafi sınırları", "Medeniyet vurgusu", "Orta Asya ve Küçük Asya'nın fiziki ve beşeri açıdan sürekliliği", "Türkiye'nin komşuları: kartografik endişe" başlıkları altında topladık. Bu dönemde Orta Asya'nın Türklerin anavatanı olduğu, Anadolu'nun Türkiye Türklerinin vatanı olduğu sıkça vurgulanmıştır. İkinci dönemi 1941-1950'ler arası olarak düşündük. İncelediğimiz zaman aralığı İkinci Dünya Savaşı koşulları ve sonuçlarının yükünü taşıyan bir dönemdir. Savaş sırasında okul kitapları basımında bir duraklama dönemine girildiği görünüyor. Türkiye'nin kendini dünya düzeninde yeniden konumlandırdığı ve NATO üyesi olduğu bu dönemde incelediğimiz kitapları 1954'e kadar uzanan bir süreç içinde ele al-

Scanned by CamScanner

dık. 1941'den 1950'lerin ortalarına uzanan dönemde okul söyleminde öne çıkan temaları "Nüfus ve ulus", "Ekonomik coğrafya", "Yeryüzünde Türkler" ve "Jeopolitik konum" alt başlıkları altında incelemeye çalıştık.

Coğrafi bilginin ulusallaşması

Çalışmamızın kuramsal bölümünde Benedict Anderson'un argümanını genişleterek ulusun hayal edilmesinin bir toprak parçasının ve mekânın da hayal edilmesi anlamına geleceğini belirtmiştik. Bu hayalin üretildiği önemli alanlardan biri coğrafya eğitimidir. Coğrafya eğitimi coğrafi bilginin ulusallaşmasında, belirli bir toprak parçasının vatan duygusuyla donatılmasında etkili yollardan biridir. Çünkü ülkenin "vatanlaşmasında" rol oynayan siyasi süreçlerin sonucunda (nüfus mübadelesi, iskân siyaseti, yer adlarının değiştirilmesi gibi) ortaya çıkan resim, eğitim yoluyla çoğaltmakta ve meşrulaştırılmaktadır. Biz bu bölümde Türkiye'nin vatanlaşmasını coğrafyanın bir disiplin olarak kurumsallaşma sürecine paralel olarak okumayı deneyeceğiz. Bunu yaparken ulus-devletin vatanı nasıl hayal ettiğini ve yeni kuşakların zihnine nasıl yansıttığını, coğrafi bilginin iktidarın elinde nasıl şekillendiğini görmeye çalışacağız.

Coğrafi bilgi tarihsel olarak ilk önce askeriyenin ve yönetici seçkinlerin elinde gelişmiştir ve daha sonra ulus-devlet inşası ile vatan bilinci üretmenin aracı olarak kullanılmıştır. Ulus-devletler çağında eğitim yoluyla haritaların dağıtımı ve kullanımı yaygınlaşmış, vatandaşların kolektif bir mekânsallık duygusuyla donatılması hedeflenmiştir; bu hedefleri takiben genç kuşaklara vatan sevgisinin aşılanması için belirli bir *okul coğrafyası söylemi* doğmuştur.

Söylem, iktidarın ürettiği bir gerçeklik sahasıdır. Devlet iktidarını söylem üzerinden inşa eder, sürekli kılar ve meşrulaştırır. Söylemin insanların zihninde yerleşmesi devlet otoritesinin içselleştirilmesi demektir, bu içselleştirme ile "özne" olan bir "makbul vatandaş" modeli söz konusudur. Bilgi ve iktidar iliş-

Scanned by CamScanner

kisi Michel Foucault'nun gösterdiği gibi,[1] söylem üzerinden işler. Böylelikle iktidarın öznesi ve nesnesi her seferinde birbirlerini yeniden tesis ederler. Bu yüzden "iktidar ve bilgi üretimi" arasında her zaman dinamik bir alışveriş vardır.

Foucault'nun araştırmaları incelediğinde düşüncelerine bir bütünlük getiren şeyin kuşkusuz özne ve öznellik konusu olduğu görülebilir. Foucault da kendi fikriyatını değerlendirmeye yönelik retrospektif yazılarında[2] amacını insanların özneye dönüştürülme halini anlatmak olarak tanımlıyor.

Ancak Foucault bunu yaparken tarihçilerin yaptığı gibi mevcut bir özneyi tarihsel bağlamına oturtmaz. Çünkü ana amacı öznenin tarih içinde aldığı hallerin analizi değil, öznenin bizzat kendisinin belli tarihsel söylemler ve pratikler yoluyla kurulma sürecinin analizidir. Bunun nedeni Foucault'nun düşüncelerinde bilginin veya eylemin arkasında öznel tecrübeyi mümkün kılan kurucu bir özne ve bu özneyi şartlandıran evrensel bir insan doğası varsayılmamasıdır. Bu yüzden öznel tecrübeyi, bir özne felsefesi yoluyla çözmeye girişmemektedir. Foucault'ya göre bireyin kendini oluşturması ve bireyin mevcut bulunan düzene itaati ve kendini bu düzen içinde oluşturması bireyin "normalleştirilmiş" yani normlara uygun bir özne haline gelmiş olduğunu göstermektedir. "Normalleştirme" denilen süreç iktidarın, bireyleri doğruluk oyununa sokarak anormal olan öğeleri toplumun geneline uydurma veya asimile etme işlemidir. Bu da disiplin ve cezalandırma gibi kavramları beraberinde getirmektedir.[3] Biz bu açıdan Foucault'nun sözünü ettiği bağlamda okul söyleminin hitap ettiği öznenin yani genç vatandaşların içselleştirmeleri istenen vatan tasavvuruna bakmaya çalışacağız.

Foucaultcu perspektiften okul söylemine bakarsak bilgi-iktidar ilişkisinin, meşruiyeti kendinden menkul bir boyut ka-

---

1 Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* [1969], çev. A. M. Sheridan Smith, Londra: Routledge, 2002.

2 Foucault, "Subject and Power", *Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: University of Chicago, 1982, s. 208.

3 Foucault, *Discipline and Punishment*, Bölüm 3, "Panopticism", [1977], çev. Alan Sheridan, New York: Penguin, 1995.

Scanned by CamScanner

zandığını görürüz. Çünkü okul söylemi otoriter bir gerçekliktir.[4] Okul bağlamında sınıfın kendisi, yurt bilgisini öğrenmekle yükümlü olan ve bu bilgilerden sınava çekilen bir dinleyici kitlesinden oluşmaktadır.[5] Bu nedenle okul söyleminde devlet tarafından üretilen bir "yer sevgisi"nin[6] dayatıldığını söyleyebiliriz. Yer sevgisi, nesillerin mekân ile duygusal bir bağ ve kimlik oluşturmalarını sağlar. "Vatan uğruna kendini feda etmek, vatana hayırlı olmak" da bu bağlamda bireysel değil kolektif bir ödevdir.

Bu perspektiften bakarak ulusçuluk bağlamına tekrar dönersek Anthony Smith'in "mekânsallığın tarihsel bellek tarafından kurulması" argümanı önem taşımaktadır. Bu bellek eğitim yoluyla genç nesillere aktarılmaktadır. Smith bunu söylerken aslında atalarımızın, kahramanların ve azizlerin yaşadığı, dua ettiği, savaştığı bir etnik zeminden söz etmekteydi.[7] Biz Türkiye'deki okul söylemine baktığımızda Smith'in sözünü ettiği anlamda mevcut olmayan ama inşa edilen bir miras görmekteyiz (örneğin Etilerin Anadolu'da çizdiği yollar), bu yolla (Foucaultcu anlamda) söylem, genç kuşaklarda kendi iktidarını kurup, kendi gerçekliğini üretmeye çalışmaktadır. Bir bakıma "tarihin dışına kaçan" bir söylem kurarak Türklerin kökeni öğrencilerin zihninde baştan yazılmaya çalışılmaktadır.

Diğer ülkelere baktığımızda, örneğin Türkiye'deki coğrafi ekolün de beslendiği kaynaklardan biri olan Fransa'da, 19. yüzyılın sonunda coğrafi bilginin popülerlik kazandığını ve okullarda coğrafyanın zorunlu ders olarak okutulduğunu görürüz.[8] Fransa'daki okul coğrafyası konusundaki araştırmalarıyla ta-

---

4 Carmen Luke, Suzanne de Castell ve Allan Luke, "Beyond Criticism: Authority of Schooltext", *Curriculum Inquiry*, c. 13, no. 2, 1983, s. 111-127.

5 Lisa L. Zagumny, "Social Construction of Identity in 19th Century in Geography Schoolbooks", doktora tezi, University of Tenessee: Knoxville, Mayıs 2003, s. 4.

6 Tuan, Yi Fu, *Topophilia: A Study Of Environmental Perception, Attitudes, And Values*, NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1974, s. 178.

7 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 28-29.

8 Yves Lacoste, *Coğrafya Savaşmak İçindir*, çev. Aylin Ertan, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004, s. 42.

Scanned by CamScanner

nınan Yves Lacoste'a göre okul coğrafyası, bir "manzara coğrafyası" izlenimi verse de aslında gelecek nesillerin hafızalarına ulusal kimliği işleyen bir egemenlik aracıdır. Okul söylemi ulus-devlet ideolojisinin egemenliğindedir, bu nedenle uzaysal bir gerçekliğin neden-sonuç ilişkisi içinde nasıl algılanacağını öğretmek yerine belirli kalıpları aktarır. Burada esas amaç kolektif bilinçte yer alması istenen iç-dış ayırımı ve "vatan tasviridir". Okul kitaplarında mekânın "tehdit altında kutsal bir toprak imgesi" ile temsil edilmesi Etienne Copeaux'nun da belirttiği gibi "ulusal uyanıklığı ayakta tutmak" içindir. İster gerçek ister hayali olsun tehdit, ulusal birliği sağlamlaştırıcı ve ayakta tutucu bir niteliğe sahiptir; çünkü ulusçu söylemde düşmandan söz etmek zihinsel seferberlik yaratır.[9]

Coğrafya kitapları söyleminde en dikkat çekici olan mekânsallığın farklı anlam ve boyutlarını bir araya getirmesidir. Okul söyleminde üç ana semantik boyut[10] iç içe geçmiştir: *coğrafya*, *mekân*, *vatan*.

1. Topraksal bir veri olarak *coğrafya* (iklim, jeoloji, yer şekilleri)

2. Tarihsel bellek ve köken olarak *mekân* (atalardan kalan miras, kültürel bellek)

3. Ulusun mekânı olarak *vatan* (*Topophilia*, sınır, vatan sevgisi ve bilgisi).

Yukarıda sayılan boyutlardan ilki toprakların "doğa tarafından yaratılmış uzaysal bir bütün, bir veri" olarak imgelenmesidir. Coğrafi veriler ikinci ve üçüncü boyutta işlenmekte, toprağın istisnai bir mekâna yani vatana dönüşmesi gerçekleşmektedir. Bu durum aynı zamanda fiziki coğrafyaya ulusal bir değer atfetmektedir. Yves Lacoste' un deyimiyle amaç, öğrencilere "yurtsever bir dua" ezberletmek ve ulusal ideoloji ile gerçeğin uyumsuzluğunu örtmektir.[11] Lacoste'a göre birçok ülkede olduğu gibi Fransa'da da coğrafya eğitiminin müfredata konma-

---

9 Etienne Copeaux, *a.g.e.*, s. 115.

10 Bu ayırımları yaparken esinlendiğim metin için bkz. Füsun Üstel, "*Makbul Vatandaş*"ın *Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 158-159.

11 Lacoste, *a.g.e.*, s. 43.

Scanned by CamScanner

sının amacı coğrafi alanı daha detaylı düşünmeyi öğretmek ve ülkeyi yeryüzünde konumlandırmaya yarayan kavramsal araçları yaymaktan ziyade vatanın felaketlerini ve başarılarını anlatan tarih öğretimine eşlik etmektir. Okul söyleminde ulusun iç politik sorunları gizlenmekte ve şiddetli şovenizmden geri adım atılmamaktadır.

Genç kuşakların zihninde ilk vatan ve anavatan kavramının oluşması okul kitaplarıyla olmaktadır. İnşa dönemi ulusçuluğunda okul kitaplarının önemli bir misyonu vardır. Bu misyon şöyle kategorize edilebilir:

Ulusal sınır kavramını oluşturmak

Daha önce de sözünü ettiğimiz "iç mekânın vatanlaşması" ve dış mekândan ayırt edilmesi, genç zihinlerde belirli bir ulusal aidiyet duygusu ve sınır bilincini yaratmayı hedeflemektedir. Öğrencilerin zihninde "kolektif bir iç ve dış mekân" tasavvuru oluşturmak bakımından ulusal sınır önem taşır.[12] Sınırın ötesindeki dünya hakkında verilen bilgiler genellikle iç mekânın benzersizliğini ve farklılığını güçlendirmek içindir.

Gelecek kuşaklara vatandaşlık bilinci aşılamak

Vatan sevgisi, aidiyet ve sadakat gibi değerler aşılanarak öğrenciler kolektif kimliğe dahil edilmek istenmektedir.[13]

İktidarın ürettiği "meşru ve kolektif" bilgiyi yaygınlaştırmak

Okul coğrafyasının bir özelliği de devlet tarafından onaylanmış ve matbu olarak sunulan bilginin teyit edilmeye gerek du-

---

12 Lisa L. Zagumny ve Lydia M. Pulsipher, "The Races And Conditions Of Men": Women İn Nineteenth-Century Geography School Texts İn The United States" Breanda Yeoh, Deborah Dixon (ed.), *Gender, Place & Culture*, Londra: Routledge, 2004, s. 412.

13 Floya Anthias ve Nira Yuval Davis, *Racialised Boundaries: Race, Nation, Colour, Class And The Anti Racist Struggle*, Londra: Routledge, 1993, s. 4. Ayrıca bkz. Üstel, "*Makbul Vatandaş*"ın *Peşinde*.

Scanned by CamScanner

yulmaması, meşruiyetinin kendinden menkul sayılmasıdır;[14] ülkenin her yerinde okutulan haritalar, grafikler ve şekiller statik, standart, nesnel bilgi olarak sunulmaktadır.[15]

Dolayısıyla okul söylemi genç vatandaşlar tarafından içselleştirilmesi gereken vatan imgesini kurmaktadır. Burada söylemin vatan üzerinde belirli bir otoriter gerçeklik kurduğunu düşünebiliriz. Bu bakımdan biz de okul söylemini deşifre etmek için Foucault'nun kastettiği anlamda "eleştirel söylem analizi"ne bir sorgulama biçimi olarak başvuracağız. Çünkü buradaki amacımız belirli bir araştırma sorusuna yanıt bulmak değil, yukarıda saydığımız bir ontolojik ve epistemolojik niyet ve misyonlarla oluşturulmuş okul söylemini deşifre etmektir. Söylem analizi sayesinde, "sorguladığımız nokta"nın var olduğu koşulları anlamaya ve o koşulların yeniden üretildiği zihniyet ve algı kalıplarına bakmamız olanaklı hale gelmektedir. Çünkü toplumsal iletişimin olduğu her noktada bir söylem vardır ve bunu çözümleyerek parçalarına ayırmak mümkündür.

Şunu unutmamak gerekir ki Türkiye'de coğrafya disiplini Cumhuriyet'in kurumları arasında en geç gelişen alandır; coğrafya kitaplarındaki standartlaşmanın gecikmesi, haritaların tutarsızlığı, yer adlarının tam olarak belirginleşmemesi, 1941 yılındaki kongreye dek prototip bir okul programının uygulanmamış olması, bölge taksimatının 1941 sonrasında bile netleşememesi ve haritalar için teknik donanımın yeterli olmaması gibi etkenlerle coğrafya eğitiminde Tarih ve Dil alanında gördüğümüz gibi bir hâkim bir söylem ya da tez geliştirilmemiştir. Bu yüzden Türkiye'deki coğrafya ve iktidar ilişkisini özellikle Doğu Anadolu'daki isyanlar bağlamında Foucaultcu bir *Panopticon*[16]

---

14 Michael Apple, *Ideology and Curriculum*, Londra: Taylor and Francis Books, 1994, s. 133.

15 Joel Spring, *American Education: An Introduction to Social and Political Aspects*. Reading: Addison-Wesley, 1991.

16 *Panopticon* terimi ilk kez Anglosakson felsefeci Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından dairesel yapıdaki bir hapishane modeli olarak öne sürülmüştür. Bu hapishanenin özelliği merkezden avluya bakan tüm hücrelerin gözetlenebilir olmasıdır. *Panopticon* Michel Foucault'nun eserlerinde Batı toplumlarının gözetleme mekanizmalarını deşifre etmek için bir metafor olarak sıkça kullanmıştır.

Scanned by CamScanner

ve disiplin ablukası olarak yorumlayan çalışmalara[17] bütünüyle katılmak mümkün görünmemektedir. Türk devletinin özellikle Doğu Anadolu'daki isyanları bastırmak üzere uyguladığı askerî önlemler, otoriter ve baskıcı politikalar Foucaultcu bir "iktidar" paradigmasına ihtiyaç duyulmadan da deşifre edilebilir. 1920-1950 dönemi Türkiye'sinde Foucault'nun kastettiği teknik anlamda her yere nüfuz etmiş bir "iktidar"dan söz edemeyiz. Çünkü bize göre Türk devleti bu dönemde Foucault'nun sözünü ettiği modern kontrol ve disiplin mekanizmalarına sahip değildir, ama bunu inşa etme gayretindedir. 1923'te yeni kurulan devlet kendi gerçekliğini yaratma çabasındadır ve henüz eğitim üzerinde hâkimiyetini kuramamıştır; ancak yine de belirli standartlar tesis etmek aşamasındadır.

Kısacası, bizim çalışmamıza göre Türkiye'de 1940'ların sonuna dek mekân üzerinde Foucault'nun kastettiği anlamda iktidar kuran bir denetim ve ehlileştirme mekanizması, bir teknik altyapı ve standardizasyon mevcut değildir. Burada bizce Türkiye bağlamında kullanmaya uygun olan yalnızca Foucault'nun bilgi-iktidar denklemi ve okul kitapları söylemi arasındaki ilişkiyi açığa çıkaran "eleştirel söylem analizi" metodudur.[18] Bu metot okul kitapları ve ulusçuluk söylemi çözümlemelerinde dünyada farklı örnekler için kullanılmaktadır.[19] Bu açıdan bakıldığında okuldaki sınıf ortamının bazı ortak özellikleri vardır, okul söylemi öğrencilere ders metnini yegâne ve ni-

---

17 Bkz. Özkan, *a.g.e.*, s. 158. Özkan çalışmasında Foucault'yu örneğin Dersim isyanını bastıran devlet pratiklerini analiz ederken kullanmıştır. Ama bizce bu vakayı analiz etmek için ulus-devlet mantığını sorgulamak ve hatta Osmanlı devletinin isyan bastırma tekniklerine yeniden bakmak daha uygun görünmektedir.

18 Foucault'nun "eleştirel söylem analizi" metodu birçok eserinde karşımıza çıkmaktadır: *The Order Of Things*, Londra: Tavistock Publications, 1970; *The Archeology of Knowledge*, Londra: Routledge, 1972; *Power and Knowledge*, Colin Gordon (ed.), Essex: Longman, 1980.

19 C. Luke, S.d e Castell ve A. Luke, "Beyond Criticism: The Authority of The Schooltext", *Curriculum Inquiry*, c. 13, no. 2., 1983, s. 111-127; W. A Callahan, "National Insecurities: Humiliation, Salvation adn Chinese Nationalism", *Alternatives* (29) 2004, s. 119-218; Joseph Zajda, "History, Ideology and Citizenship: New History Textbooks in Russia, yayımlanmamış doktora çalışması, Melbourne: Austalian Catholica University, 2004.

Scanned by CamScanner

hai bir bilgi gibi sunar. Bu noktada ideoloji-söylem ilişkisi de açığa çıkmaktadır. Çünkü söylemin mimarı ulusçuluk ideolojisini temsil eden devlettir. "İdeoloji" terimi ile kastetiğimiz kendi içinde bütünselliği, iç dizimi olan bir sistemdir. Bu sistem kendi içinde yinelenen temel kalıplara referans vererek doğruluğu kendinden menkul gerçeklikler üretir. Örneğin harita, bayrak gibi semboller ulusçuluk ideolojisinde, vatan, sınır, bağımsızlık, sadakat gibi anlamlarla zihinlere yüklenmektedir. Bu çerçevede Foucaultcu söylem sadece bir güç ve hâkimiyet mücadelesinin alanı değil, iktidarın öznesi ile nesnesi arasındaki etkileşimin kendisidir.

Türkiye'de okul coğrafyasının kurumsallaşması

Türk Coğrafya Kurumu, coğrafyacı Alagöz'ün deyimiyle, 1932'-de doğan "büyük kardeşlerinden" (Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu) 10 sene sonra 12 Mart 1942'de 325 üye ile kurulmuştur.[20] Bu tarihe dek Türkiye coğrafyası hakkında 2400 eser (harita, dergi, kitap, makale) üretilmiştir ve bu kaynakların 1.000 tanesi Türkçe, 1.400'ü ise yabancı dildedir ve yabancı yazarlar tarafından yazılmıştır (900'ü Almanca, 300'ü Fransızca, 150'si İngilizce, 40 kadarı da İtalyanca).

Türkiye'de okul söyleminin mimarı olan, ilk ve ortaöğretim kitaplarına yön veren 2 nesil coğrafyacıdan söz edebiliriz. İlk nesil coğrafyacılardan öne çıkan isimler Kabataş Lisesi Coğrafya Öğretmeni Saffet Geylangil ve öğrencisi Faik Sabri Duran'dır.[21] İlk nesil coğrafyacılardan Faik Sabri Duran Maarif Vekilliği tarafından eğitim için Fransa'ya gönderilmiştir. İlk nesil

---

20 Cemal Alagöz, "Türk Coğrafya Kurumunun Amaçları ve Çalışmaları", *Türk Coğrafya Dergisi*, Nisan 1943, Ankara, sayı II, yıl 1, s. 398.

21 Uzun süre Galatasaray Lisesi Coğrafya Öğretmenliği yapmış olan Duran'ın başlıca kitapları: *Osmanlı Coğrafya-ı Tabii ve İktisadisi*, İstanbul: Millet- Emiri kitap no. 88, 1917; *Yeni Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1928; *Türkiye Coğrafyası: Lise 1. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1929; *Türkiye Coğrafyası: Lise 3. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932; *Türkiye Coğrafyası: Lise 3. sene*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1938; *Yeni Türkiye Coğrafyası: Orta 3. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1938; *Türkiye Coğrafyası: Lise 1. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1940.

Scanned by CamScanner

içinden Maarif Vekilliği bütçesinden okutulan birçok coğrafyacı vardır. Bu kişiler arasında Fransa'da okutulan Ali Macit Arda (Galatasaray Lisesi Coğrafya Öğretmeni) ve Viyana'da eğitim gören Hamit Sadi Selen (Siyasal Bilgiler Okulu Coğrafya Öğretmeni) dikkat çekmektedir. Bu nesil İstanbul'da Fransa ekolünü yani Vidal de la Blache'ın temsil ettiği beşeri ve iktisadi coğrafya ekolünü kurmuştur.[22] Ali Macit Arda, Vidal de La Blache'ın öğrencisi Jean Brunhes'in *Beşeri Coğrafya* eserini ayrıca Gallo-vedec-Mavrette lise kitaplarından *Avrupa ve Genel Coğrafya serisini* Türkçeye çevirmiştir.

İkinci nesil coğrafyacılar yine Avrupa'ya devlet bursu ile gönderilen Besim Darkot (İstanbul Üniversitesi), Ali Tanoğlu (İstanbul Üniversitesi), Ahmet Ardel (İstanbul Üniversitesi), Cemal Arif Alagöz (Ankara DTCF)[23] ve İ. Hakkı Akyol'dur (İstanbul Üniversitesi). Bu kuşak 1933 Üniversite Reformu ile İstanbul Üniversitesi'ndeki coğrafya eğitimine katkıda bulunmuşlardır. Fransa ekolünü takiben C. Dé Almeida, F. Schrader, M. Duboi, M. Fallex'ten tercümeler yaparak coğrafya okul kitaplarının güncellenmesini sağlamışlardır.[24]

Cumhuriyet dönemi okul kitabı yazarları Faik Sabri Duran, Ali Macit Arda ve Hamid Sadi Selen gibi ilk nesil coğrafyacılardır. Bunların içinde Faik Sabri Duran'ın fiziki ve beşeri coğrafya dengesini kurmaya çalıştığını, Ali Macit'in –V. de La Blache ve J. Brunhes'in etkisiyle– beşeri-iktisadi coğrafyaya ağırlık verdiğini, Hamid Sadi Selen'in ise fiziki coğrafyaya yoğunlaştığı ve tarihselci F. Ratzel ekolü çerçevesinden baktığı görülmektedir.[25] İkinci nesil coğrafyacılardan Besim Darkot ve C. Arif Alagöz'ün ise Fransız ekolün etkisinde olduğunu görürüz. Daha çok yükseköğrenime dönük yayın yapan coğrafyacılardan İ.

---

22 Erol Tümertekin, "Beşeri Coğrafya" *Cımhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler 11*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1997, s. 187-215.

23 Cemal Arif Alagöz'ün, "Coğrafya Gözü ile Hatay" (1944), makalesine çalışmamızın 5. Bölümü'nde Hatay meselesi kısmında değinmiştik.

24 İ. Hakkı Akyol, "Son Yarım Asırda Coğrafya" *Türk Coğrafya Dergisi*, no. 1, s. 3-22, Ankara, 1943.

25 Sırrı Erinç, *Elli Yılda Coğrafya*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, II, 1973, s. 12.

Scanned by CamScanner

Hakkı Akyol ve Reşat İzbırak Alman ekolünün fiziki coğrafya esaslarına bağlı kalmışlardır.

Okul kitaplarının analizine geçmeden önce iktidarın milli eğitim kurumlarının coğrafya müfredatı konusunda nasıl bir yol izlediğine bakalım. Çalışmamızın Yedinci Bölümü'nde gördüğümüz gibi 1941 Coğrafya Kongresi ile belirli bir standarda sokulan müfredat 1941'e dek karışıklıklar içermektedir. 1. Coğrafya Kongresi'nde dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel okul kitapları ile ilgili karışıklığı şöyle dile getirmektedir:

> Memleket çocuklarına kudretimizin azamisiyle çalışıp iyi kitap vermek ve onları teşettüt ve başkalıklardan kurtarmak ıstırarındayız. Bunun zararını çok gördük ve buna mukabil ayrılıkları bertaraf etmek için sarf ettiğimiz emeklerin güzel neticelerini de elde ettik. Mesela ecnebi dili kitaplarında yaptığımız birleştirme tecrübesi faydalı olmuştur. Aynı şeyi coğrafya için de yapmamız lazım. Coğrafya tedrisatını da bu kargaşalıktan kurtaracağız ve tek kitaba gideceğiz. Resim, harita ve muhteva bakımından tevhit edilmiş coğrafya kitaplarını öğretmen ve talebe eline tevdi edebilmek Vekilliğimizin büyük arzularından biridir. Bu hususta kongrenin yüksek yardımını rica ederim.[26]

Türkiye'de coğrafya müfredatı

Türkiye'de Maarif Vekili Mustafa Necati başkanlığında alınan kararla 1926 yılında Milli Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur ve yine 1926'da ilk mektep yeni müfredat programı hazırlanmıştır. Bu program on yıl uygulanmış, 1936 ve 1942 yıllarında gözden geçirilmiş, 1948 yılına dek varlığını korumuştur. Milli Talim ve Terbiye Dairesi 28 Mart 1926 gün 3393 sayılı yönetmeliğe göre okullarda kabul olunacak her türlü sistematik düzenleme için yetkili kılınmıştır. Buna göre bakanlık hesabına bastırılması gereken okul kitaplarını tespit etme ve onay verme yetkisi de bu kurumdadır. Bu kurum 1937'de Talim Ter-

26 1. Coğrafya Kongresi, Açış Nutku, 1941, s. 7.

Scanned by CamScanner

biye Kurulu'na dönüşmüştür. Kurumun amacı "aile ocağından sonra milli kültür ile ilk temas edilen eğitim kurumlarının genç vatandaşları milli dil ve tarih araştırmaları ışığında" terbiye etmesidir.[27]

Talim Terbiye Kurulu Türkiye'de eğitimin her dalında olduğu gibi coğrafya alanında da temel ilkeleri belirlemiştir. Coğrafya dalının nasıl kategorize edileceği konusunda 1933 Üniversite Reformu'ndan 1947'ye dek bir tartışma olmuştur, 1933 reformu ile coğrafya bölümlerinin ikiye ayrılarak fiziki coğrafyanın fen fakültesine bağlanması, beşeri coğrafyanın da edebiyat fakültesine bağlanması öngörülmüştür. Bu bölünme gerçekleşmese de Faik Sabri Duran, Macit Arda, Hamit Sadi Selen gibi coğrafyacılar üniversiteden ayrılmış ve ortaöğretim coğrafya kitaplarının yazımı ile ilgilenmeye başlamışlardır.[28] Coğrafyanın fen mi yoksa edebiyat alanında mı tanımlanacağı tartışması okul müfredatına da yansımıştır. 1937 yılında fen alanında tanımlanan coğrafya dersleri 3 saate çıkarılmıştır, 1947 yılında ise fen alanındaki ders saati 1'e düşmüş, edebiyat alanında 2'ye çıkarılmıştır. Bu durum bir bakıma ders programını belirleyenlerin fiziki coğrafyaya (Alman ekolü) ya da beşeri ve ekonomik coğrafyaya (Fransız ekolü) daha yakın durmaları ya da ikisi arasında geçirgenlikler olması ile bağlantılı olabilir.[29] Coğrafya bölümünün edebiyat fakültesinde bırakılmasını savunanlar tarih ile coğrafya disiplinini bir bütün olarak gören, bir bakıma "coğrafyayı tarihin sahnesi sayan, tarihsiz coğrafyayı hareketsiz bir cesede, coğrafyasız tarihi vatansız bir serseriye benzeten"lerdir.[30] Bu sav Ritter-Ratzel ekolünün Fransa etkisiyle harmanlanmış halidir. Coğrafyanın fen mi yoksa ede-

27 Ahmet Hamdi Özer, "Talim ve Terbiye Kurulu İşleri" *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 160.

28 Erinç, *a.g.e.*, s. 19.

29 Coğrafyanın bir disiplin olarak hem fenni hem de beşeri/sosyal bir boyuta sahip olduğunu anımsamak gerekir. Bu yüzden özellikle etnik ulusçuluklar tarafından toprak, –ırk, kan bağı– kimlik arasındaki bağları gösterebilmek için kullanılmıştır. Örneğin Almanya'daki Nazi ideolojisi coğrafyanın bu boyutunu ve çalışmanın giriş bölümlerinde sözünü ettiğimiz Ratzel'in *Lebensraum* yaklaşımı tamamen kendi çalışmalarını kanıtlamak üzere kullanmıştır.

30 Erinç, *a.g.e.*

Scanned by CamScanner

bi alanda mı tanımlanması konusundaki kararsızlığın bir örneğini aşağıdaki 1924-1947 yılları arasındaki Lise Coğrafya Dersleri Haftalık Ders Çizelgesi'nde bulacaksınız.

ÇİZELGE
1924-1947 Yılları Arasındaki Lise Coğrafya Dersleri Haftalık Ders Çizelgesi[31]

Yıllar	*Lise 1*	*Lise 2*	*Lise 3 Fen Edebiyat*
1924	1	1	1 1
1927	2	2	1 1
1937	2	2	3 1
1947	2	2	1 2

Okul kitaplarına bakıldığında 1924 Lise Öğretim Programı'nın 1936'ya dek varlığını koruduğu gözlemlenmektedir. Bu programda önce dünyanın bütün olarak coğrafi nitelikleri, sonra coğrafya biliminin esasları işlenmiştir, Dünya ve Güneş sisteminin tanıtımı, fiziki coğrafya (akarsular, sahiller, madenler), nebati ve hayvani kaynaklar, beşeriyet, nüfus, ırklar, lisanlar, "medeni memleketler" ve "henüz vahşi bulunan memleketler" şeklinde dönemin Batı medeniyeti merkezli yaklaşımına uygun olarak bir sınıflandırma yapılmıştır.

İktisadi coğrafya konusunda ise dünyadaki gıda ve hammaddeler tanıtılmış, nakil vasıtaları, yollar, limanlar, ticaret merkezleri işlenmiştir. Bu konuda da memleketler "müstahsil ve müstehlik" olarak iki kategoride incelenmiştir. Lise 2. sınıfta da devletler coğrafyası konusunda bu iktisadi sınıflandırmanın siyasi alanda da korunduğunu görmekteyiz, sömürge devletleri müstemlekeleri ile birlikte incelenmiştir. Aşağıda 1924 yılından itibaren küçük düzeltmelerle 1948 yılına dek korunan Lise 1.-2.-3. sınıfları müfredatının ana başlıklarını yansıtan 3 adet tablo bulacaksınız:

31 Bkz. Yılmaz Geçit, "Liselerde Coğrafya Öğretim Amaçlarına Yönelik Tarihsel Bir Analiz", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 17, İstanbul, 2008, ve "Cumhuriyet Dönemi Lise Coğrafya Eğtim Programları üzerine Bir Çalışma" *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 18, s. 149-178.

Scanned by CamScanner

TABLO 1
Lise 1 – Umumi Coğrafya Dersi Öğretim Programının Başlıca Konuları

Arzın Keşfi	Ticaret Yolları, Kutupların, Denizlerin Keşfi
Coğrafya İlmi	Arzın Temsili, Haritalar
Kâinatta Arz	Mesleki Şemsi, Arzın Hareketleri, Tabii Kaynaklar
Beşer	Nüfusun Toplandığı Merkezler, Nüfusun Zümre Teşkil Ettiği Noktalar, Irklar, Lisanlar, Medeni ve Henüz Vahşi Bulunan Memleketler
Beşer ve Tabiat	Tabiatın İnsan Üzerinde Tesiri, İskân ve Faaliyet Merkezlerinin Mevkilerini Değiştirmesi
İktisadi Coğrafya	Gıda Maddeleri, Nesci Maddeler: Müstahsil ve Müstehlik Memleketler

TABLO 2
Lise 2 – Büyük Devletler ve Komşu Memleketler Coğrafyası Dersi Öğretim Programı

Komşu Devletler	Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Sovyetler İttihadı, İtalya, Almanya, Fransa (Müstemlekatı), İngiltere (Müstemlekatı), Belçika ve Felemenk (Müstemlekatı), İran, Japonya, ABD, Brezilya, Arjantin.
Türkiye ile Olan İlişkiler	İktisadi, Harsi, Siyasi
Coğrafi Vaziyet	Hudut, Avarız, İklim, Sular, Nebati Hayvani Hayat, Ecnas, Hükümet, Tabii Servet, İktisadi Hayat ve Nakil Vasıtaları, Ticaret ve (Müstemlekat)

TABLO 3
Lise 3 – Türkiye Coğrafyası Dersi Öğretim Programı

Türkiye Coğrafyası Genel Vaziyet	Tabii Ahval, Tabii Taksimat, Tabi Servet, İklim, Nüfus	İktisadi Hayat
Hükümet Şekli	İdari Taksimat	Askerî Teşkilat
Ticaret	Ticari Maddeler	Ticari Merkezler

1942 yılından sonra basılan ilköğretim ve lise kitaplarına 1941 Coğrafya Kongresi'ne ve müzakerelere katılan aktif isimler damgasını vurmuştur. Ortaokul kitaplarında Hamit Sadi

Scanned by CamScanner

Selen'in imzası, lise kitaplarında (lise 3. sınıf) Besim Darkot ve Cemal Alagöz imzası vardır. Çizelge 2'de gördüğünüz gibi 1941'deki Kongre'den sonra tüm okullarda coğrafya öğretimi tek tipleştirilmiş, hafta 2 saatlik ve 3 öğretim yılında da aynı konular okutulacak şekilde düzenlemiştir. Ayrıca okul kitapları bakımından 1926-1936 arası müfredatın aynı kaldığını ve 1948'e dek okul kitaplarının küçük değişikliklerle 30 defa kadar basıldığını görmekteyiz.

ÇİZELGE 2
1942 Coğrafya Öğretim Programına Göre Derslerin Dağılışı

Liseler	*Ders adı*	*Sınıf*	*Haftalık ders saatleri*
Genel Liseler	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2
Ticaret Liseleri	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2
Sanat Okulları	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2
Öğretmen Okulları	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2

Okul kitaplarında ulus kimliği ve vatan

Analiz edilen kitaplar ve dönemleştirme

Yukarıdaki bölümde sunduğumuz müfredat analizi bize coğrafya eğitiminin 1941 1. Coğrafya Kongresi öncesi ve sonrası olarak iki ayrı dönem halinde ele alınabileceğini göstermektedir. Biz 1928-41 arası 1. dönem, 1941-50 arası 2. dönem şeklinde ayırmayı uygun bulduk. Bu çalışmada Milli Kütüphane (Ankara), Eski Kitapçı koleksiyonları (İstanbul-Ankara), İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Fakülte Kütüphanesi, Marmara (İstanbul) ve Ankara (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) üniversi-

Scanned by CamScanner

telerinin arşiv ve kütüphanelerinden elde edebildiğimiz malzemeye dayanarak (okul kitapları, okul müfredatı ile ilgili çalışmalar ve yardımcı malzeme) aşağıda kısaca 1. ve 2. dönemlerin arka planına yer vereceğiz. Sonraki bölümde de okul söyleminin analizini yapmaya çalışacağız.

1928-1941 dönemi arka plan

Bu döneme ait 13 adet kitap incelenmiştir. Kitapları listelerken Selçuk Trak'ın[32] 1942'de basılan *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliyografyası* çalışmasının ilk-ortaöğretim ve lise mektep kitapları listesini esas aldık ve listemize çeşitli kaynaklardan bulduğumuz kitapları ekledik.[33]

Analiz yaparken, özellikle 1928 Harf Devrimi öncesi kitaplar Osmanlıca bilgisi gerektirdiği için 1928'e dek olan döneme ikincil kaynaklar yardımıyla bakmaya çalıştık. Bu konuda az sayıda akademik çalışma olması, 1928'e dek bilgimizin sınırlı

---

32 Selçuk Trak, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliografyası*, Ankara: DTCF Fakültesi Yayınları, Coğrafya Serisi, 1942, s. 219.

33 1928-1941 dönemi için incelenen kitapların listesi şöyledir:

- Besim Darkot ve Cemal Alagöz, [1927], *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1932-33. Bu kitap Kültür Bakanlığı'nın 1936 sayılı kararına göre tadil edilmiştir, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939-1940.
- Emin Ali, *Türk Çocuklarına Tarih-Coğrafya Dersleri*, İlk mektep 4. sınıf, Türk Kitapçılığı Limited Şirketi, [1927], 1933, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Yurt Bilgisi*, ilkokul 5. sınıf, İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1927-1928. Gölpınarlı'nın kitabı Kaynak yayınları tarafından Türkçeleştirilerek yeniden basılmıştır, *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- Faik Sabri Duran, *Yeni Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1928; *Türkiye Coğrafyası*: Lise 1-3, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1929, 1932; *5 Kıta Coğrafyası*, 1930, Lise 1, 1. devre, 2. sınıf; *Lise 3 İçin Coğrafya Soruları*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935; *Yeni Türkiye Coğrafyası*, Lise 3, İstanbul: Kanaat, 1938; *Yeni Türkiye Coğrafyası*, Orta 3, İstanbul: Kanaat, 1938.
- A.S. Kazancıoğlu, *İlk Mekteplere Yeni İlk Coğrafya*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1929; *Yeni Orta Coğrafya*, 3. sınıf, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1935-1936.
- H. S. Selen, *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1930.
- Saffet Geylangil, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya, 5. sınıf*, İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri, 1938-1939.

Scanned by CamScanner

olmasına yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilk on yıllık döneminde okul kitapları genelde Fransızca ve Almancadan serbest çeviri yöntemi ve harita desteği ile yazılmış, ya da Osmanlıcadan Yeni Türkçeye çevrilmiştir.

Cumhuriyet'e kadar olan dönemi kısaca özetleyecek olursak 1915 yılı coğrafya ile ilgili sistematik çalışmaların başladığı bir tarih olarak karşımıza çıkar; bu tarihte 1870'te kurulan Dar-ül Fünun, İstanbul Üniversitesi adını almış ve coğrafya ile ilgili telif ve çeviri eserlerin yazılmasına zemin olmuştur. Çalışmamızın başında Türkçülük akımlarını tartışırken Balkan savaşları sonrasında vatan algısının Turan imgesine doğru uzandığını ve Türklerin zemin arayışına girdiğini daha önce belirtmiştik. Osmanlı'nın son dönemindeki Türkçülük akımlarında, Turan imgesi, bir dil ailesi ve Türklerin anavatanı (Orta ve Kuzey Asya coğrafyası) olarak popüler fikriyatta yerini almıştı.[34] Turan imgesi okul söyleminde 1916'lardan 1920'lere dek karşımıza çıkmaktadır. Bunun yansımasını 1916'larda örneğin dönemin Mehmet Asım (Us)[35] ve Ahmet Cevat (Emre)'nin[36] *Anadolu Yavrusu'nun Kitabı* (1917) adlı coğrafya eserinde görüyoruz, bu eserde "Turan eski Türklerin vatanı" olarak tanımlanmaktadır.[37]

---

34 Bkz. Kushner, *a.g.e.*, s. 41-43.

35 Mehmet Asım'ın sonradan Us soyadını alan Mehmet Asım Us olduğunu tahmin ediyoruz. II. Meşrutiyet döneminin önemli kişilerini karikatürize ederek anlatan, eleştirileriyle siyasi yazar kimliğini de ortaya koyan bir Meşrutiyet aydınıdır. Mehmet Asım Us'un eleştirileri, 1910-1911 yılları arasında *Tanîn* gazetesinde tefrika halinde yayınlanmış, 1911'de de kitap olarak basılmıştır. Bkz. Mehmet Asım Us, *Karikatür: II. Meşrutiyet döneminin ünlü simaları*, Seval Şahin (yay haz.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002. Ayrıca burada küçük bir not düşelim: Daha önce Beşinci Bölüm'de Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1937'de, Hatay meselesi ile ilgili olarak, başında İsmet İnönü'nün bulunduğu hükümeti, bir makale yazdığını belirtmiştik ve Atatürk'ün kaleme aldığı metin 'Asım Us' müstear adıyla *Vakit* gazetesinde yayımlamıştır. Yazı, Hatay sorununun çözülmesinde ve hükümetin üzerinde etkili olmuştur. Burada Atatürk'ün siyasi mizah-eleştiri yazıları yazan Us'a bir gönderme yapmak istediği de düşünülebilir.

36 Ahmet Cevad Emre (1871-1961) dilbilimci, çevirmen ve yazar. Türk Dil Kurumu'nda dilbilgisi ve sözcük derleme encümenlerinde çalışmış ve bu konularda eserler vermiştir.

37 Mehmet Asım Us ve Ahmed Cevad Emre, *Anadolu Yavrusunun Kitabı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1917, s. 280.

Scanned by CamScanner

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet dönemi okul kitapları arasında bir kıyas yapılacak olursa 1930'lara dek Türklük dışında farklı etnik kimliklerden söz edildiği, 1930'ların sonunda ise bu kimliklerin yekpare tanımlandığı görülmektedir. Örneğin 1917 tarihli bir okul kitabında Anadolu'nun etnik haritası farklı kimlik adlandırmalarını barındırmaktadır, nüfus kompozisyonu şöyle verilmiştir: "Müslüman (12.559.786), Rum (1.614.971), Ermeni (1.214.452) ve diğerleri (226.006)."[38]

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken her iki dönemin okul söyleminde etkin olan coğrafyacı Faik Sabri Duran[39] olmuştur. Duran'ın ilk coğrafya kitabı 1917'de[40] basılmış, uzun süre sultani mekteplerinde ve iptidai muallim mekteplerinde okutulmuştur; Osmanlıca yazdığı, *Türkiye Coğrafyası* ve *Kıtalar Coğrafyası* gibi kitaplarını, Harf Devrimi'nden sonra Yeni Türkçeye çevirmiştir. Duran, Kanaat Kitabevi'nden çıkan ve defalarca basılan yayınlarıyla 1917'den 1940'a dek ilk, orta ve lise okul kitaplarının başyazarıdır. Duran'ın Cumhuriyet döneminde de okul coğrafyası söyleminin en önemli mimarlarından biri olduğu söylenebilir. Özellikle Dar-ül Fünun, Mülkiye Mektebi, yüksek muallim ve maliye mekteplerinde coğrafya öğretmenliği yapmış olan Duran'ın Kanaat Kitabevi tarafından basılan eserleri ve yardımcı okul kitapları da önemlidir.[41] Ayrıca bu dönemde Duran'ın hocası olan Saffet Geylangil'in, Beşim Dar-

---

38 Asım ve Cevad, *a.g.e.*, s. 188.

39 Duran coğrafyacı ve yazardır. (1882-1943) İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yapmış, 1908'de Fransa'ya gönderilmiştir. Öğrenimi bitince (1912) İstanbul Darülfununu Edebiyat Fakültesi'nde coğrafya öğretmenliği yapmıştır. 1920'den sonra idari hizmetler ve öğretmenlikte bulunmuştur. 1941'de Birinci Coğrafya Kongresi'nin çalışmalarına katılmış, Türk Coğrafya Kurumu'nun kurucuları arasında yer almıştır.

40 F. S. Duran, *Osmanlı Coğrafyayı Tabii ve İktisadisi*, İstanbul: Millet Emiri Kitap, 1917. Bkz. Selçuk Trak, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliografyası*, DTCF-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Coğrafya Serisi, no. 1, Ankara: Uzluk Basımevi, Ankara, 1942.

41 Faik Sabri Duran'ın okul kitapları yanında yazdığı diğer coğrafya eserleri, *Afrika* (1915), *Yeni Avrupa Coğrafyası* (1915), *Amerika ve Avustralya* (1916), *Hayvanlar Âlemi* (1938), *İnsanlar Âlemi* (1939), *Kâşifler Âlemi* (1944), *Coğrafyaya İlk Adım* (1934), *Atlaslar: İlk Atlas, Orta Atlas, Büyük Atlas* (1937). Duran ayrıca çeşitli ölçeklerde Asya, Avrupa ve Türkiye haritaları hazırlamıştır.

Scanned by CamScanner

kot ve Cemal Alagöz'ün kitapları defalarca basılmıştır.[42] Ayrıca İstanbul Kız Öğretmen Okulu Coğrafya Öğretmeni Abdülkadir Kazancıoğlu'nun 1928-1936 yılları arasında muallim mekteplerinde okutulan kitaplarını görüyoruz.[43]

İncelediğimiz malzeme, bize coğrafya disiplininin ulusallaşmasının 1940'lara doğru gerçekleştiğini, coğrafya eğitimine verilen önem ve ağırlığın zaman içinde arttığını söylemektedir. Resmî coğrafya kurgusunun uzun bir süreç içinde okul söylemine yansıdığını, öğrencilere belirli bir köken anlatısı ve Türk medeniyeti fikrinin benimsetilmek istendiğini görüyoruz. Coğrafi kimlik olarak 1930'lardan 1940'lara uzanan dönemde daha çok Türklüğün Asyatik kökenleri vurgulanmış, okul kitaplarında dünyadaki kıtalar tanıtılırken Asya ilk sırayı almıştır.[44] Osmanlı'dan tamamen kopuk, kökü Asya'da ama yüzü Batı'ya ve "özünde var olan medeniyete" dönük bir kimlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Daha sonra da ele alacağımız gibi 1930'ların coğrafya kitaplarında özellikle "Anadolu ile Orta Asya'nın bütünlüğü" akademik çalışmalardan elde edilen coğrafi verilerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Vatan kavramının 1932 Tarih Tezi etkisiyle, "Türklerin Orta Asya ve Anadolu arasında kurgulanan bir koridordan" geçmesiyle temellendirildiğine değinmiştik. Bu bağlamda 1935'te kurulan Dil- Tarih Coğrafya Fakültesi'ne devlet tarafından siyasal bir misyon atfedildiği söylenebilir. Üniversitede yapılan arkeolojik araştırmalar ve coğrafi etütler Asyatik köken ve Türk medeniyetinin bilimsel zeminini inşa etmeye odaklanmışlardır. Devlet, coğrafi kimliğin inşası için toprak ve etnisite arasında organik, ilmi ve fenni bağlar kurma peşindedir. İktidarın

---

42 Geylanğil, Saffet, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya, 5. sınıf*, İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri. (1938-1939) Darkot ve Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, İlkokul 5. sınıf Kültür Bakanlığı'nın 1936 yılındaki kararına göre tadil edilmiştir, İstanbul: Kanaat Kitabevi (1939-1940).

43 A. S. Kazancıoğlu, *Yeni Türkiye-Milli Coğrafya*, İstanbul: Millet Emiri Kitap, Milli Matbaa, 1926.

44 1941 Kongresi'nden sonra ise bu değişecek, okul kitaplarında kıtalar tanıtılırken ilk sırayı Amerika alacaktır.

Scanned by CamScanner

bu konudaki beklentisi "toprak ve etnik kimlik" arasında dolaysız bağlar kurarak bu bağlara "bilimsel" açıklamalar getiren coğrafyacı ve tarihçilerin yetiştirilmesidir. Zaman zaman bu nesiller yetişene dek bu görevi devlet adamlarının bizzat kendilerinin yerine getirdiği görülmektedir. Nitekim 1934-35 tarihlerinde Atatürk'ün talimatıyla CHF Genel Sekreteri Recep Peker, Ankara ve İstanbul üniversitelerinde İnkılap Tarihi okutmuş, derslerinde kan ve ırk temalarını işlemiştir.[45] Bir bakıma "meşru bilgi"yi ve ulusçuluk ideolojisini üretecek ve aşılayacak uzmanlar oluşana dek iktidarın kendisi bu "etnik zemini inşa etmeye" girişmiştir.

İncelediğimiz okul kitapları malzemesinde görebildiğimiz kadarıyla Cumhuriyet eğitim politikasında belirli bir "ideal Türk çocuğu" modeli çizmiştir. Örneğin Tek Parti döneminde partinin 3. Kongresi'nde (1931) eğitim politikası sekiz ilke ile tarif edilmiş, "eğitim siyasetinin temel taşı cehaletin yok edilmesi" olarak tanımlanmıştır. Bu kongrede eğitimdeki ana hedefin "cumhuriyetçi, vatansever, değerli vatandaşlar yetiştirmek" olduğunun altı çizilmiş, "çocukların bedensel ve zihinsel gelişiminin zaferle dolu tarihimizden besleneceği, eğitimin ulusal olması gerektiği ve yabancı fikirlerden azade tutulması gerektiği" vurgulanmıştır. Her köyde ilkokul açılmasının şart olduğu, bu okullardaki müfredatta hijyen ve tarımsal teknikler konusunda eğitim verileceği, çocuklara ahlak değerleri ve disiplin aşılanması zorunluluğu dile getirilmiştir. Bu hedefler II. Milli Eğitim Şûrası'nda 1943'te yinelenmiş ve ek olarak Türk dilinin millileştirilmesi hedefi ifade edilmiştir.[46]

---

45 Recep Peker, *İnkılap Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936, s. 5-8, ayrıca bkz. Orhan Türkdoğan, "Milli Eğitim Sisteminde Kimlik Arayışı", *Türk Dünyası Tarih*, 97, 1995, s. 15.

46 T. Verschoyle, "Education in Turkey", *International Affairs*, c. 26, no. 1, 1950, s. 60; Kemal Koçak, "'Talim ve Terbiye'nin Türk Eğitim Politikalarındaki Tarihi Yeri", Kaynak: http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/kemalkocak3.pdf, erişim tarihi: 01.06.2010. Ayrıca bkz. Kemal Koçak, "Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı (yayımlanmamış doktora çalışması), Ankara, 1998, s. 39-65.

Scanned by CamScanner

Cumhuriyet için coğrafyanın siyasal bir boyut kazanmış olduğunu Duran'ın şu cümlelerinden çıkarıyoruz:

> Coğrafya bu son senelerde mühim bir değişime uğradı. Bundan otuz sene evvelki şeklinden artık çıktı ve son tereddütlerini atarak asıl maksat ve gayesine kavuştu. Mevcut ilimler arasında kendine mühim bir yer hazırladı. Bilinmeyen esaslara dayanan eski coğrafyanın karışık ve faydasız tekerlemeleri ile artık yetinilemez. Bundan böyle öğretmenler derslerinde öğrencilerine yalnız isim ezberlemekle vakit geçiremezler. Kıtalar, memleketler hakkında öğrencilerde unutulmaz hatıralar uyandırmaya, zihinlerde kalıcı izler bırakmaya, doğal olayları, çevrenin tesirini araştırmayı ve açıklamayı onlara alıştırmaya borçludurlar. Çünkü bugünün coğrafyası, yalnız ruhsuz isimler, uzun ve manasız rakamlar coğrafyası değil; fikirler, muhakemeler, mülahazalar coğrafyasıdır...[47]

Coğrafi eğitiminin sadece yurt bilgisi ezberletmek ve aktarmaya değil düşünceye yöneltme özelliğini de vurgulayan Duran'a göre çevre-insan faktörleri karşılıklı etkileşim içindedir. Duran'ın söyleminde Yves Lacoste'un altını çizdiği vatandaşlık bilinci ve coğrafi kimlik ilişkisi özellikle gözetilmektedir. Duran, coğrafya ilminin ulus inşasında artan öneminin farkındadır ve öğrencilere şöyle seslenmektedir.

> [...] Coğrafya bize yaşadığımız memleketi tanıtır ve vatanımızı bize sevdirir. Memleketimizin hayat membalarını, şahsiyetini, güzelliğini, kabiliyetini ve bu kabiliyetten nasıl istifade edileceğini, memleketin muhtelif köşelerinde, muhtelif şartlar altında yaşayan ahalisini birbirine iyice tanıtır, her birinin geçinme tarzlarını, ihtiyaçlarını ve birbirine nasıl yardım edebileceklerini öğretir ve bu suretle vatandaşlar arasındaki tanışma ve sevişme bağlarını kuvvetlendirir. Bu tariften coğrafyanın pek lüzumlu ve faydalı bir ilim olduğunu anlarız.[48]

---

47 Faik Sabri Duran, *5 Kıta Coğrafyası*, İstanbul: Letafet Matbaası, "Avrupa" adlı eserinin önsöz kısmı, 1930.

48 Faik Sabri Duran, *Coğrafya Ortamektep Sınıf 1*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1935-1936, s. 15.

Scanned by CamScanner

Dönemin ünlü coğrafya profesörlerinden Hamit Sadi Selen (1892-1968) coğrafya disiplinindeki gelişime dikkat çekmiştir. Selen'in aşağıda sözünü ettiği ikilik Fransız (beşeri coğrafya) ve Alman (fiziki coğrafya) ekolünde var olan farklı coğrafi yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır:

> 18. yüzyılda tabii coğrafya sahasında büyük hamleler oldu. Tabiat bilimlerinin çok değer kazandığı bu devirde coğrafyada insana pek az yer veriliyordu... 19. asır başında coğrafyanın tarih ile ilgisi azalıyor, buna mukabil yeni vücut bulan jeoloji ile sıkı bir bağlılık kuruyordu. Böylece coğrafyada yeniden bir ikilik ortaya çıktı. Bu defaki ayrılık tabii ve beşeri coğrafya şeklinde kendini gösteriyordu. Bu devirde coğrafyaya müspet bilim mahiyeti vermek gayreti onu daha ziyade tabii sahaya sevk ediyordu. Çünkü insan iradesinin etkisi altında bulunduğu kabul edilen tarihi ilimlerde pek az müspet bilim karakteri görülüyordu.[49]

1941-1950 dönemi arka plan

Çalışmamızda bu döneme ait 9 kitap[50] incelenmiştir. Kitaplar coğrafi söylemin kurucusu olan ikinci nesil coğrafyacılara aittir. Bu dönemde serbest çeviri yönteminin terk edildiğini, yurtdışında devlet bursu ile okutulan coğrafyacıların yurda dönmesi ile telif kitapların üretilmeye başlandığını görüyo-

---

49 H. S. Selen, "Tarih ve Coğrafya'da Konu Birliği", *Atatürk Konferansları* 2, Ankara, 1970, s. 31.

50 Kitapların listesi şöyledir: Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1942; H. S. Selen, *Ortaokullar İçin Tatbikatlı Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942-1943; N. Seçkin ve A. Devrimci, *Büyük Devletler Ve Komşu Hükümetler Coğrafyası*, İstanbul: Üçler Basımevi, 1946; Fuat Baymur, *Coğrafya Öğretimi:* İlkokul Öğretmenleri Meslek Kitapları Serisi, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1946; Mefharet Arkın ve Osman Yalçın, *Yeni Coğrafya*, İlkokul Sınıf 4, İstanbul: Bir Yayınevi, 1948; Ferruh Sanır, Tarık Asal ve Hayri Günden, *Coğrafya* İstanbul: MEB, 1948; H. Aksan ve K. Bilbaşar, *Yeni Programlara Göre Orta Okullarda Öğretmen Öğrenci İçin Tarih-Coğrafya Yurddaşlık Bilgisi*, 1950; Nurettin Seçkin, *Coğrafya*, Orta III, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954; Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Atlaslı Coğrafya*, İstanbul: Güven Yayınevi, 1954.

Scanned by CamScanner

ruz. Bu dönem akademik anlamda da yurda dair tetkiklerin yapıldığı ve coğrafi eserlerin üretildiği bir dönemdir. Bu dönemde okul kitaplarına damgasını vuran Hamit Sadi Selen'in,[51] Cemal Alagöz ve Besim Darkot'un[52] eserleri olmuştur, 1950'lerden sonra ise Sırrı Erinç ve Sami Öngör'ün kitapları[53] öne çıkmaktadır. İstanbul ve Ankara Üniversitesi öğretim elemanlarının yanında lise ve enstitü coğrafya öğretmenlerinin de telif eser yazdığı görülmektedir.[54]

1940'ların başından itibaren 1950'lerin ortasına dek karşımıza çıkan önemli bir nitelik coğrafi kimliğin Asyatik kökende aranmasının düşüşe geçmesidir. Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel başkanlığında Grek-Latin kaynaklardan ve Rönesans, Reform hareketlerinin temel kaynaklarından çeviriler yapılmaya başlanmış, başka deyişle Batılı kimliğe daha ağırlık verilmeye başlanmıştır.[55] Orta Asya coğrafyasına dönük ırk ve dil merkezli medeniyet anlatısı sönümlenmiş, Avrupa'da çöken faşizm ile biyolojik ve morfolojik araştırmalar kesilmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi Amerika ile siyasi ilişkilerin artması ile coğrafya kitaplarında Amerika Kıtası'na daha çok yer ve önem verilmeye başlandığı gözlenebilir.[56]

---

51 H. S. Selen, *Ortaokullar İçin* Tatbikatlı *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942-43.

52 Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, [1942], Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul: 1948; Besim Darkot ve Cemal Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, [1927], Kültür Bakanlığı'nın 1936 yılındaki kararına göre tadil edilmiştir. İlkokul 5. sınıf, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939-40.

53 Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Atlaslı Coğrafya*, Güven Yayınları, İstanbul: 1969.

54 N. Seçkin (Gazi Terbiye Enstitüsü Coğrafya Öğretmeni) ve A. Devrimci (Haydarpaşa Lisesi Coğrafya Öğretmeni) *Büyük Devletler Ve Komşu Hükümetler Coğrafyası* (Yardımcı Kitap), İstanbul: Üçler Basımevi, 1946. Ferruh Sanır (DTCF, Doçent), Tarık Asal (M.E.B Orta Öğretim Şube Müdürü) ve Hayri Günden (Ankara Gazi Lisesi Coğrafya Öğretmeni), Coğrafya V. İlkokul Kitapları, Ankara: MEB (1947), Fuat Baymur (Gazi Terbiye Enstitüsü Coğrafya Öğretmeni). *Coğrafya Öğretimi: İlkokul Öğretmenleri Meslek Kitapları Serisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1946; H. Aksan ve K. Bilbaşar, *Yeni Programlara Göre Orta Okullarda Öğretmen Öğrenci İçin Tarih-Coğrafya Yurddaşlık Bilgisi*, 1950.

55 Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 17.

56 Hatta bu konuda 1. Coğrafya Kongresi'ndeki ders programlarına ilişkin raporda ortaokulun birinci sınıfında senenin büyük kısmını işgal edecek olan umumi coğrafya bilgilerinden sonra Amerika-Okyanusya ve kutuplar ile baş-

Scanned by CamScanner

Okul söyleminde etnik zeminin inşası

Bu bölümde okul söyleminin resmettiği vatan, Türklük, Anadolu, Orta Asya kökeni ve dünya tasavvurlarını seçtiğimiz temsili metinler çerçevesinde betimlemeye ve yorumlamaya çalışacağız.

1928-41 olarak belirlediğimiz 1. dönemde karşımıza çıkan ana temalar Türk kimliğinin Anadolu coğrafyası ile sınırlanması, Asyatik köken ve medeniyet anlatısı ve komşu ve yabancı ülkelerden gelecek tehditlere dair hissedilen "kartografik endişe"dir. Bu savunmacı söylemin en önemli nedeni Milli Mücadele ile çizilen Cumhuriyet'in sınırlarının güvenliğini tesis etme ihtiyacıdır.

2. dönem olarak adlandırdığımız 1941 sonrası ise daha çok komşularla yapılan ticaret öne çıkmaktadır. İç mekânda da Orta Asya köken anlatısı geriye çekilmiş, daha çok ekonomik coğrafya ve nüfus bilgileri öne çıkmıştır. 1941 sonrası söylemde homojen bir Türk kimliğinin baskın olduğunu, diğer etnik kimliklerden söz edilmediğini, farklılıkların ancak bölgesel ve coğrafi anlamda tanındığını görüyoruz. 2. dönemde kartografik endişenin yerini artık "jeopolitik konum" almıştır. Batı ile ilişkiler (1952'de NATO üyeliği) Türkiye'nin dünyadaki farklı siyasi kutupları ve coğrafi kıtaları birleştiren "merkez" veya "köprü" şeklinde tanımlanmasına yol açmıştır.

1928-1941 arası okul kitapları

Türklüğün coğrafi sınırları

Bu bölümde 1928-1941 arasındaki 1. dönemde basılan coğrafya kitaplarında vatan ve etnisite arasındaki bağın nasıl örüldüğünü, Türkiye'nin etnik zemin olarak yeni kuşakların zih-

---

lanacağı ifade edilmiştir. Daha önceki programlarda kıtalar Asya kıtası ile başlamaktadır. Bu değişikliğin sebebi olarak "6. sınıfın yükünün azaltılması ve Amerika kıtasının umumi coğrafya derslerine her hususta misaller verebilmesi imkânının göz önüne alındığı" ifade edilmiştir. Bkz. 1. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 15.

Scanned by CamScanner

ninde nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışacağız. Ankara Hükümeti'nin ilk Maarif Vekili, Lozan görüşmelerinde Türk delegasyonunda da önemli rol oynamış olan Rıza Nur (1879-1942) dur.[57] *Türk Yurdu* (1924) dergisinde çıkan bir makalesinde ilginç saptamalar ve bağlar kurmuştur; savunduğu iddialara göre "Urartu, Elam, Sümer, Hitit gibi Anadolu'nun tarihî kavimleri Turan ailesine aittir, bu kavimler daha sonra Grek, Roma ve Bizans hâkimiyetlerinde Turani niteliklerini yitirmiştir".[58]

Kemalist yaklaşımın Büyük Türkçülüğe meydan verecek yaklaşımlara set çekmesi ile Turan teması ve referansı coğrafya kitaplarında geriye itilmiştir. Ama ileride de göreceğimiz gibi 1930'lardaki kitaplarda kültürel anlamda Türk dünyasını gösteren haritalarda Turan adı tamamen yok olmamıştır.

1941'e kadar olan okul söyleminde sıkça karşımıza çıkan temalardan biri Cumhuriyet sayesinde Anadolu Türklerinin millet olarak dünyadaki diğer Türklerden farklı olduğudur. Kazancıoğlu bu durumu şöyle tarif edilmektedir:

> Türklerin en ileri giden kısmı Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Türklerdir. [...] Türkiye Türklerinden sonra Tatar Cumhuriyeti gelir. Bu cumhuriyet Rus Sovyet bayrağı altındadır. Geniş Rusya arazisinde yaşayan Türklerin en ileri gidenleri bunlardır. Sayıları üç milyon kadardır. [...] Başkır Türklerinin sayısı 1,5 milyon kadardır. Ural dağlarında Orta Asya'nın Altay dağlarına kadar yayılan geniş bozkırlarda Kır-

57 Rıza Nur, Meclis'te 1. Dönem ve 2. Dönem'de, ve öncesinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile açılan Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın ilk döneminde Sinop milletvekilliği yapmış, TBMM tarafından seçilen I. İcra Vekilleri Heyeti içinde genç Türkiye'nin ilk Maarif Vekili (Eğitim Bakanı) olmuş, Moskova Antlaşması ve Lozan Antlaşması müzakerelerine katılmış bir siyaset adamı, yazar, Türkolog-tarihçi ve hekimdir. Mustafa Kemal Paşa ile arası açılan Dr. Rıza Nur, milletvekili olduğu halde, İzmir suikastına karışanların yakalanıp idam edilmeleri ve bunların kendisi gibi muhalif kimseler olmaları sebebiyle yurdu terk etmiştir. 1926 yılında Paris'e yerleşmiş oradan Mısır'a geçmiştir. Bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na Milliyetçilik ve Muhafazakârlık Üzerine Yazılar*, Emre Taylan (ed.), İstanbul: Kapı Yayınları, 2010. Rıza Nur 1939-143 yılları arasında yayınlanan Türkçü dergiler arasında yer alan *Tanrıdağ* dergisinin kurucusudur. Bu konudaki analizler için bkz. Özdoğan, *a.g.e.*, s. 201, 208-209, 243-44.

58 Rıza Nur, "Devletimizin Mahiyeti ve Milli Adı", *Türk Yurdu*, 15, no. 162, Kasım 1924, s. 53-54.

Scanned by CamScanner

gızlar ve Türk Kazaklar yaşar. Bunlar çalışkan ve çabuk çoğalan Türklerdir.[59]

Türk ulusunun kendi devletini kurması ile diğerlerinden daha ileri gittiği söyleyen Kazancıoğlu, Türkiye Cumhuriyeti'ni millet tanımını en çok hak eden varlık olarak sunmaktadır:

> [...] Türk ırkı ve Türk dili, tarihten evvelki zamanlardan itibaren Orta Asya'dan Ege Denizi'ne kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan Yarımadası bir anayurttur. Türk milleti tarihte daima göze çarpan bir birlik göstermiştir. Türk milleti daima hâkim olan uzvi vasıflarıyla, müşterek dilleriyle, kültürleriyle bugünkü millet tarifine en uygun büyük bir cemiyettir.[60]

Yine aynı eserde Türkiye Türklerinin devlet kurma yeteneği ön plana çıkarılmıştır:

> Türkiye Türklerinden başkaları müstakil devlet kuramamışlardır. Bunların bir kısmı Rusya'nın Afgan ve İran'ın, bir kısmı Çin'in idaresi altında yaşamaktadır."

Yeryüzündeki Türklerin sayısı 50-60 milyon arasında bir rakam olarak verilmiştir; Resim 12'deki haritada Türklerin yaşadığı yerler tanıtılırken bu yerlerin haritada Turan adı altında sunulması dikkat çekicidir.

Resim 12'teki haritanın birçok kopyasını kitaplarda görmekteyiz, biz burada Besim Darkot ve Cemal Alagöz'ün kitabında olan kopyaya yer verdik. Yeryüzündeki Türkleri gösteren haritanın yanında Darkot ve Alagöz şu bilgileri vermiştir:

> Türk milleti başka birçok milletlerden tarihinin eskiliği ve yeryüzünde kaplamış olduğu yerin genişliği ile ayrılır. Zamanımızdan 60 asır evvel Türklerin yüksek Asya düzlüklerinde yaşadığı biliniyor. O vakitten beri göçebelikle, harplerle atalarımız bu memleketlerden etrafa dağılmışlardır.[61]

---

59 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 162 vd.

60 *Y.a.g.e.*, s. 53.

61 Besim Darkot ve Cemal Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri*, 5. sınıf, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 122-123.

Scanned by CamScanner

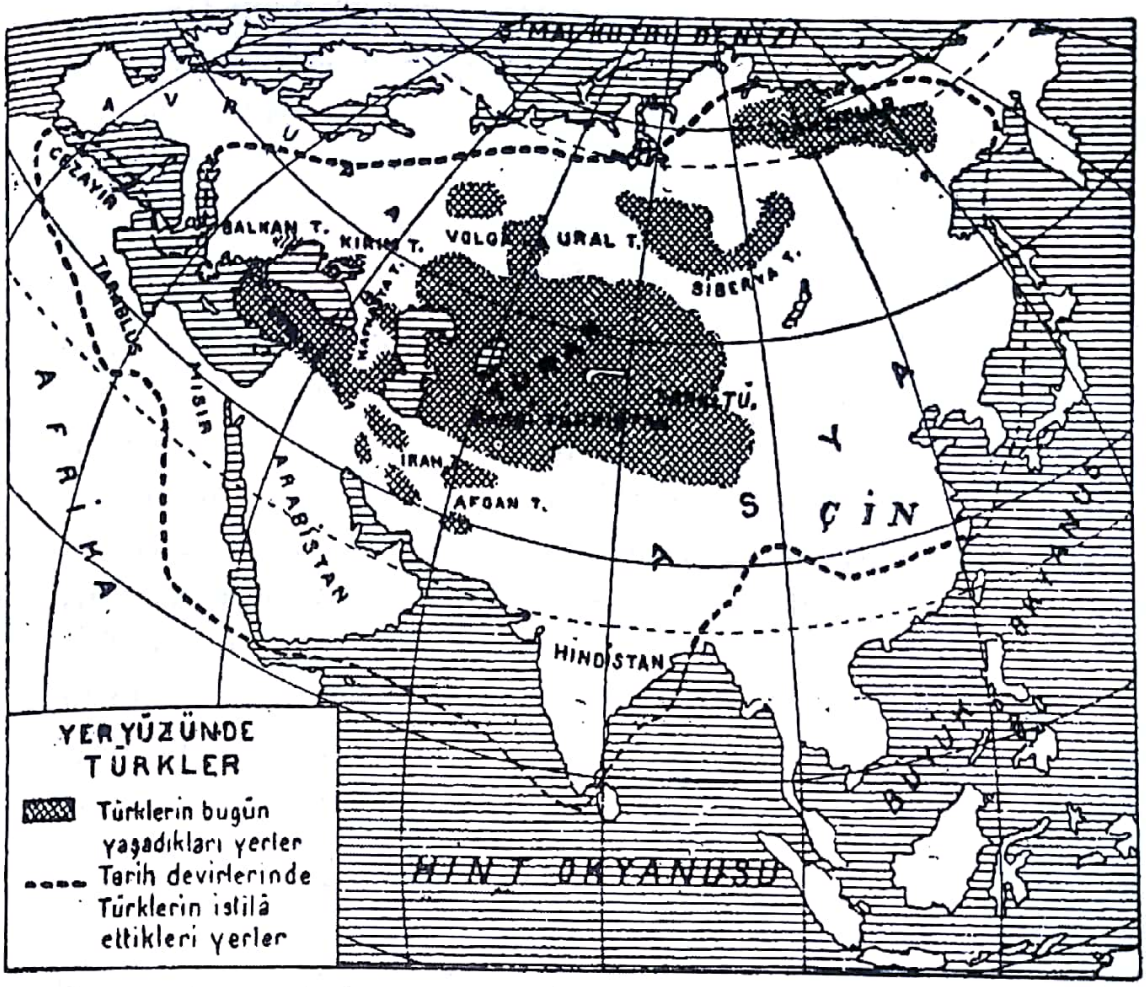

Resim 12. Besim Darkot ve Cemal Alagöz, Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri, *5. sınıf 17. basım, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 122.*

Tarihsel olarak Türklerin Orta Asya kökeni 60 asır geriye götürülmüş ve Orta Asya'dan çıkarak Anadolu'da siyasi birliklerini tesisi eden "Türkiye Cumhuriyeti Türkleri" bu geçmişe dayandırılmıştır.

> [...] Anadolu ve Doğu Trakya üzerinde kurulan "Türkiye Cumhuriyeti" Türklerin tamamıyla müstakil bir devlet teşkil ettiği en fazla toplu bulunduğu ülkedir. Türkiye nüfusunun hemen hepsi Türk'tür.

"Yeryüzündeki Türkler" konu başlığı altında Trakya ve Halep'te sınırların dışında kalan Türklere de özellikle vurgu yapılmıştır.

Scanned by CamScanner

Fakat bir kısım Türkler Cumhuriyet'in hududu dışında kalmış bulunuyorlar. Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Avrupa'ya kadar genişlediği sıralarda Balkan Yarımadası'nda yerleşen Türklerin oğulları bugünde o topraklarda yaşıyorlar. Bir kısmı göçmen oldular. Cenup hudutlarımızda da Halep yakınlarında birçok köylerin halkları Türk'tür.

Kemalist söylemin en karakteristik özelliği Anadolu'yu Türk kimliğini sınırlayan coğrafi bir gerçeklik olarak görmesidir. Cumhuriyet çocuklarına yazılan okul kitaplarında Anadolu'nun Türklerin vatanı olarak ortaya çıkışı Sevr, Milli Mücadele ve Lozan süreçleri çerçevesinde anlatılmış, çizilen sınırlar vatanın bütününe dair bir iç mekân bilincini harekete geçirmiştir. Buna göre sınırların içinde kalan mekân, herkesin eşit derecede paylaştığı ortak ve homojen bir kimlik kalıbı getirmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın ilkokul 5. sınıfta okutulan *Yurt Bilgisi* (1927) kitabında Anadolu haritasına bakan öğrenci resminin altında verilen şu bilgiler ve öğütler Cumhuriyet çocuğuna verilmek istenen Türklük ve vatan algısını güzel özetlemektedir:

Anadilleri, duyguları, istekleri, çıkarları bir olan bireylerin hepsine birden millet derler. Millet kendini idare ve bağımsızlığını korumak için bir hükümet yaparsa devlet adını alır. Milletin üstünde oturduğu toprağa "vatan" derler. Ben Türk'üm, vatanım Türklerin yaşadığı topraklardır. Ankara, İstanbul, İzmir nasıl vatanımsa, Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars da öyle vatanımdır. Çünkü orada da Türkler oturuyor, Türkçe konuşuluyor; oradaki kardeşlerimin çıkarı ile benim çıkarım bir, duygularımız bir, isteklerimiz bir... Oraya bir düşman saldırırsa, onlarla beraber ben de o düşmana göğsümü geriyorum.

[...] Türk milleti tarihin en eski ve en şerefli bir milletidir. Ta Orta Asya'dan kalkmış, bir taraftan Hindistan'ı, Çin'i, İran'ı, Anadolu'yu, öbür taraftan Avrupa'nın en önemli kısmını zapt etmiştir.

Milletim yalnız askerlikte değil, medeniyette de ilerlemiş bir millettir. Avrupa'da papazlar din kuvvetiyle milleti ellerine almış, cahil bırakmışken, Türk ilinde birçok kitaplar yazılıyor,

Scanned by CamScanner

> âlimler yetişiyordu. Türk'ün ayak bastığı yere bilim nuru girmiş, medeniyet güneşi doğmuştur.[62]

Türklük dışındaki kimlikleri zikretmek bakımından Faik Sabri Duran' ın *Türkiye Coğrafyası* kitabının 1929 baskısı ile 1938 baskısı arasındaki fark bize durumu net bir şekilde göstermektedir. 1929 baskısında "Türkiye'de Ecnas ve Ahali" başlığı altında incelediği halklar şöyle tanımlanmaktadır.

> Şarki Anadolu'da Türkler arasında bir miktar Kürt vardır. Bundan başka Kafkasya'dan hicret etmiş olan Çerkezler, Gürcülerle Balkan Yarımadası'ndan Türkiye'ye gelmiş olan Arnavut, Boşnak gibi cinsler bulunur[...] Türkiye'de ekalliyet teşkil eden diğer cinsler Rumlar, Ermeniler, Musevilerdir.[63]

Kitabın 1938 baskısında konu başlığı "Türkiye ve Türkler" olarak değiştirilmiş, metinde Kürt sözcüğüne yer verilmemiştir, bunun yerine "Şarktaki göçebeler muhtelif aşiretlere mensuptur,"[64] ifadesi kullanılmıştır.

1930'larda Anadolu Türklüğünün tarihsel köklerini kuran bir söylem dikkati çekmektedir. Bu söylem Anadolu ve Türklük ilişkisini Türk Tarih Tezi'nde gördüğümüz Orta Asya köken anlatısına bağlamaktadır. Dolayısıyla 1930'larda Turan haritasının yerini Orta Asya haritaları ve Asyatik köken kurgusu almıştır. Bu söylemdeki mantık şudur: Cumhuriyet Türklerinin vatanı Anadolu'dur, Türkler Anadolu'nun otokton halkıdır, çünkü Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve medeniyetin beşiğini burada kurarak dünyaya yaymışlardır.

1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarındaki okul söyleminde ana tema Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi anlamda kuruluşudur. Faik Sabri Duran, 1929 yılında basılan ilk mekteplerin 4. sınıfı için yazdığı *Türkiye Coğrafyası* kitabında, Lozan Antlaşması ile kurulan sınırları şöyle tarif edilmektedir:[65]

---

62 Abdülbaki Gölpınarlı, *Yurt Bilgisi*, ilkokul 5. sınıf. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1927-28, s. 23-24.

63 Duran, *Türkiye Coğrafyası*, Lise 3, Ankara: Maarif Vekaleti, 1929, s. 176.

64 Duran, *a.g.e.*, 1938 baskısı, s. 146.

65 Duran, *a.g.e.*, s. 8.

Scanned by CamScanner

> Türkiye İskenderun, Antakya ve Musul havalisinde bir miktar Türk hariç olmak üzere Anadolu'da Türklerin sakin bulunduğu bilcümle memleketlerde milli hudutlarını temin ediyor, ecnebilere verilmiş olan imtiyazlar lağvediliyor ve memleket çoktandır malik olmadığı tam bir istiklale sahip oluyordu. Büyük halaskârımızın pek değerli rehberliği ile mühim inkılaplar yapan Türkiye artık milli, demokratik, laik ve tamamıyla asri bir hükümet şekline giriyordu.

Abdülkadir Sadi Kazancıoğlu *Yeni Orta Coğrafya* (1935-1936) kitabında Cumhuriyet Türkiyesi'nin geçirdiği aşamaları şöyle ifade etmiştir:

> Sevr uçurumunu dolduran ve Türk milletini Lozan zirvesine çıkaran yol, kuvvetle, cesaretle birlikte ve daha önce Osmanlı devletinin inhilâline mâni olmak için çalışmış olan Atatürk'ün kumandası altında geçilen büyük yoldu.[66]

Bu ifadede ilginç olan nokta Osmanlı'nın parçalanmasına engel olmak için harekete geçen bir Atatürk ve önder imgesidir. Diğer coğrafya kitaplarında ise Osmanlı ve Türkiye imgesi birbirine tezat şekilde anlatılmaktadır. Örneğin Hamit Sadi Selen'in kitabında (1930) Osmanlı ülkesinin yapısının aksine Türkiye'nin çeşitli ülke, kavim veya gruplardan oluşmadığı yeni Türk devletinin yekpare Türk ulusu tarafından kurulduğu vurgulanmakta, Osmanlı'dan tamamen kopuk ve farklı bir Türkiye tarifi yapmaktadır.[67]

Faik Sabri Duran *Türkiye Coğrafyası* (1932) kitabında da "Türkiye'nin en sonunda siyasi ve etnik olarak bütünlük arz eden bir ülke olarak tesis edildiğini, ulusal sınırlarla yeni Türkiye'nin ve Cumhuriyet idaresinin doğduğunu" ifade eder.[68] Yine aynı eserde Duran "Milli Mücadele sonucunda "Türk olmayanların ya vatanın dışında kaldığını ya da dışarı atıldığını,

---

66 Kazancıoğlu, *Yeni Orta Coğrafya, 3. sınıf*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1935-1936, s. 8.

67 Hamid Sadi Selen, *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1930, s. 3.

68 F.S. Duran, *Türkiye Coğrafyası*, Lise 3. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1932, s. 10-11.

Scanned by CamScanner

Sevr ölüm, Lozan hayat; Sevr saltanatın, Lozan Cümhuriyetin.

Sevr Muahedesine göre Türkiyenin taksimi ve Lozanda çizdiğimiz Türk millî sınırı.

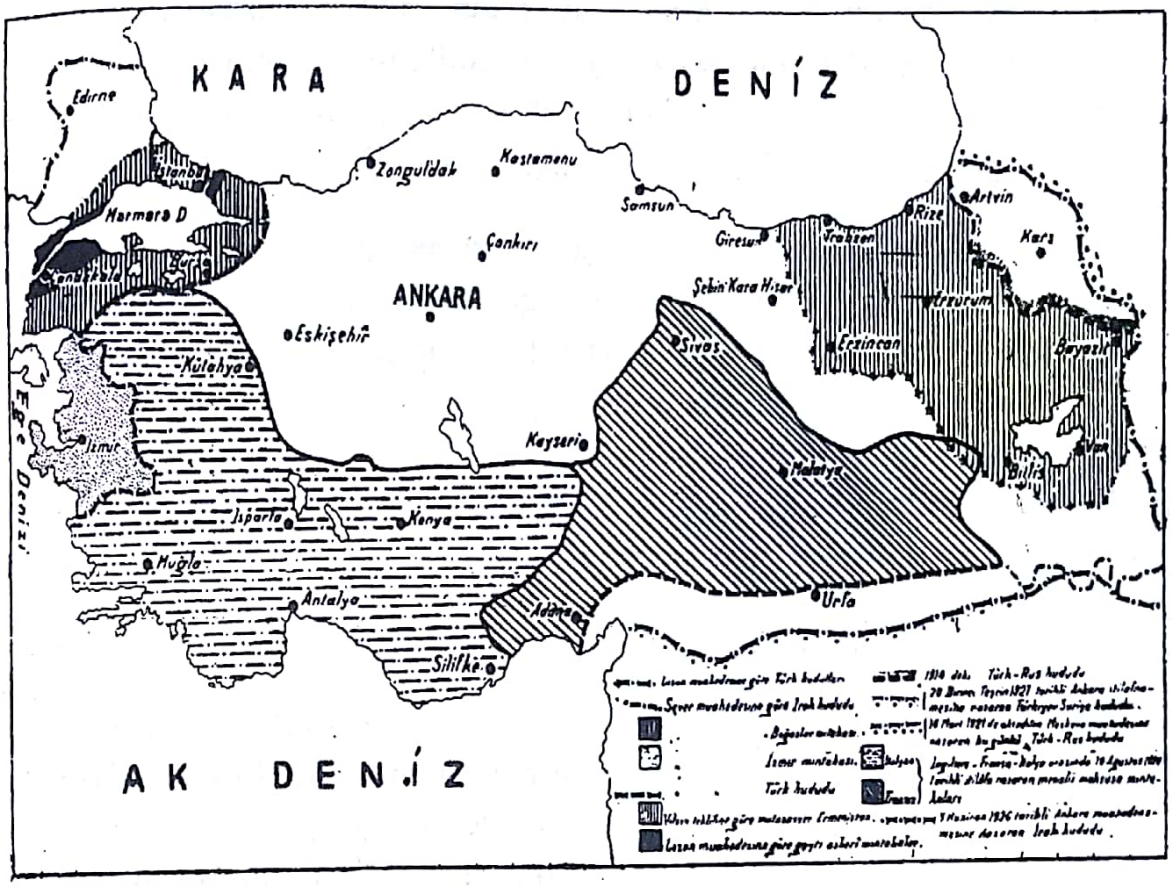

Resim 13. Kaynak: Abdülkadir Sadi Kazancıoğlu, Yeni Orta Coğrafya, *İstanbul: Remzi Kitabevi, 1936-1937, s. 6.*

böylelikle ulusal bütünlüğe ulaşıldığını ve Türk olmayan Müslüman grupların (Çerkez, Boşnak, Arnavut, Gürcü, Kürt) eninde sonunda Türkleştiğini" ifade eder.[69]

Türklüğün sınırlarının nasıl çizildiği hakkında Kazancıoğlu'nun kitabındaki Sevr ve Lozan haritalarının karşılaştırılması dikkat çekicidir: "Türkiye'nin bugünkü sınırları Atatürk'ün kılıcıyla çizilmiştir," diyen Kazancıoğlu'na göre "*Sevr ölüm, Lozan hayat; Sevr saltanatın, Lozan Cumhuriyet'indir.*"[70]

Resim 13'teki haritanın altındaki metinde Türkiye'nin kuruluş mücadelesi şöyle tasvir edilmektedir:

69 Duran, *a.g.e.*, s. 177-178.

70 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 4-5. Metindeki vurgular yazara aittir.

Scanned by CamScanner

> Türkler anayurtlarının dört bucağından saldıran düşmanlara karşı yaralı bir aslan gibi bir müddet baktıktan sonra, kendi dehalarını en kuvvetli ve ateşli bir surette nefsinde toplayan *Büyük Önder Atatürk* başa geçti ve milletin istediğini şu sözlerle bütün dünyaya bildirdi: *Milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız, müstakil bir Türk Devleti kurmak.*[71]

Yukarıdaki ifade Milli Mücadele sonrası gelişen zafer söylemine aittir; yeni kuşaklara vatanın zorlu bir mücadele sonunda elde edildiğini bilincini vermekte, Türklüğün "doğal" ve somut sınırlarını göstermektedir. Bu kitapta geçen "Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan Yarımadası bir anayurttur," ifadesi hala Balkanlar'a dair duyulan vatan hissiyatının bir göstergesidir.

Medeniyet vurgusu

Bu dönemin kitaplarında Anadolu Türklüğünün, medeniyetlerin beşiği olarak kutsandığını görmekteyiz, Anadolu ile Orta Asya'nın kadim medeniyetleri ve tarihî bağlar vurgulanmıştır. Kazancıoğlu (1935-1936) Anadolu'yu hem Avrupa hem de Asya medeniyeti ile şöyle ilişkilendirmiştir:

> Eski zamanların parlak medeniyetleri Anadolu'da yer ederek dünyanın başka taraflarına yayılmışlardır (Ege, Frik, Lit, Eti medeniyetleri gibi). Dünyada Anadolu kadar tarihi vak'alar görmüş geçirmiş başka bir yer gösterilemez. Bundan dolayı Anadolu'ya Eski Asya denmiştir.[72]

Özellikle 1930'lardaki "medeniyet" kavramı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeryüzündeki diğer Türkler ile olan en önemli bağı olarak tasavvur edilmektedir. Kemalist anlayış, mevcut Orta Asya coğrafyası ile reel siyaset üzerinden ilişki kurma seçeneğini tamamen dışarıda bırakarak, "Dış Türkler" ile olan etno-kültürel bağları tarih dışı bir koridordan geçirmiş ve bunu "medeniyet bağı"na tercüme etmişti. Bu durum

---

71 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 4.

72 *Y.a.g.e.*, s. 114.

Scanned by CamScanner

okul söylemine yansımış, medeniyet kavramı ile hem Türkiye'yi siyasi olarak dış Türklerin zemininden ayırma hem de Türklük dünyasına yol gösterici ışık tutma misyonu vurgulanmıştır:

> Bütün bu Türklerin müşterek bir tarihi ve pek eski büyük bir medeniyeti vardır. Dil, kan ve tarih birliği her nerede olursa olsun Türk'ün daima kalbinin birlikte çarptığını gösterir. Türk birliğinin temel taşı ve gözünün çevrilmiş olduğu ışık kaynağı *Türkiye Cumhuriyeti'dir.*[73]

Türklerin medeniyet sahibi olması fikri ile şehir kurma (el-Medine / medeniyet)[74] arasındaki bağlar kurulmuş olması muhtemeldir. Örneğin Saffet Geylangil'in 1938-39 öğretim yılına ait bir coğrafya kitabında dünya üzerinde kuşbakışı hayali bir seyahat tarif edilmektedir; bu seyahatte "Kongo ormanları, Amazon ormanları, Himalayalar üzerinden timsahlar, vahşi hayvanlar görülürken Çin Türk iline gelince insanlar, şehirler görünmeye başlıyor".

> 40. en dairesi üzerindeyiz, Asya Rus Türkistanı, Hazer Denizi, Kafkasya... İnsanlar çok farklı, medeni dediğimiz kılıkta yani bizim gibi... Şimdi sevgili yurdumuzun üzerindeyiz, önümüzde Erzurum yaylaları uzanıyor, kuzeye doğru Artvin'den başlayarak bütün Karadeniz kıyısını kaplayan yeşil çam ormanları, fındık ağaçlar [...] Batı Anadolu, Anadolu'nun en zengin ve verimli köşesi, şehirler çok sık, insanlar çok çalışkan.[75]

Türkiye'nin dünyadaki coğrafi konumu, iki büyük denizi birbirinden ayırışı, doğu ile batıyı birleştirmekle kalmayıp "batıya doğru" uzanışı ile adeta kişileştirilerek anlatılmış, Türki-

---

73 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 163. Vurgu yazara aittir.

74 Arapçadaki "medeniye" sözcüğü şehir anlamındaki "el Medine"den gelmektedir. "El-medeni" şehirli anlamındadır. Avrupa dillerindeki "civilization" terimi de Latince "civil" (şehirli) sözcüğünden türetilmiştir. Bkz. Nesimi Yazıcı, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 3.

75 Saffet Geylangil, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya*, 5. sınıf, (1938-1939) İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri, s. 14.

Scanned by CamScanner

ye'nin "doğal" olarak ticaret yollarına paralel olması ve "bu yolların eski Eti medeniyetinin ürünü" olması coğrafyanın tarihsel olanla bütünleştirilmesine örnek oluşturmaktadır. Bu noktada Eti medeniyetinin izleri modern Türk ulusuna mal edilmektedir.

> [...] Avrupa ile Asya arasında büyük bir köprü gibi batıya uzanmış, Karadeniz ile Akdeniz'i birbirinden ayırmıştır. Biraz daha dikkat edecek olursak görürüz ki ne Asya'da ne Afrika ve Amerika'da doğudan batıya uzanan başka büyük bir yarımada yoktur. Doğudan Batı'ya uzanmak demek, dünyadaki karaların çoğunu toplamış olan şimal yarımküresindeki büyük ticaret yollarına muvazi uzanmış bulunmak demektir. [...] En eski zamanlardan beri Avrupa ile Asya arasında bağlantı işini gören yolların başları Anadolu'dadır. Anadolu'da en eski yolları Etiler çizmişlerdi.[76]

Anadolu'nun gelişmiş medeniyetlere ev sahipliği yapması hatta maden sanayinin burada doğmuş olması da Kazancıoğlu'nun kitabında özellikle vurgulanmış, böylelikle "medeniyet"in Türklerin ve Anadolu'nun "cevherine ve tarihine özgü" bir nitelik olduğu mesajı türlü şekillerde genç nesillere aktarılmaya çalışılmıştır.

> [...]eski zamanların birçok devirlerinde Anadolu'nun parlak medeniyetlere yurt oluşuna yardım eden sebeplerden biri de tabii zenginliklerin bolluğu değil midir? Yapılan tarihi tetkikler dünyanın en eski maden sanayinin Anadolu'da doğduğunu göstermiştir. Milattan 700 sene evvel altın, gümüş gibi kıymetli madenlerin basılarak para diye kullanılması Lidya'da başlamıştır.[77]

Resim 14'teki kitap kapağında şehir kurmanın önemi göçebelikten kurtulma ve toplumsal gelişim ve refah düzeyinin artmış olması anlamına gelmektedir. Bu eserin kapağında solda göçebeliği simgeleyen bir çöl bedevisi, sağ köşede ekvato-

76 *A.g.e.*, s. 160.

77 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 114-115.

Scanned by CamScanner

ru temsil eden bir manzara vardır. Ortada ise teknoloji ve medeniyeti temsil eden şehir manzarasının (gökyüzünde uçan zeplin, denizde seyir halinde bir gemi) İstanbul'un tarihî yarımada siluetine yerleştirildiğini görürüz.

Resim 14. Faik Sabri Duran'ın Coğrafya *kitabının kapağı, 1932.*

Şehir kurma kültürü ile medeniyet arasındaki ilişkinin yanında Cumhuriyet kimliğinin merkezi olarak başkent Ankara'nın yeni bir merkez olarak tarif edilişi de önemlidir. Stratejik bir merkez olarak seçilen Ankara, hiçbir düşmanın kolay kolay yetişemeyeceği bir noktadadır. "Bozkırdan medeniyet çıkaran" Türklerin sembolü olarak tasvir edilen bu kent, Orta Anadolu'nun bozkırları ortasında Türk azminin tabiat kuvvetlerine karşı kazanılmış bir "medeniyet zaferi" olarak anılmaktadır:

Ankara'nın "bozkırdaki çekirdek"[78] olarak adlandırılması dönemin kalkınma ve mekân perspektifini yansıtmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk bu dönemde Yunus Nadi ile yaptığı bir konuşmada, "Bu çölden bir hayat çıkarmak, bu inhilalden bir teşekkül yaratmak lazımdır. Mamafih sen oradaki boşluğa bakma. Boş görünen o saha doludur, çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli bir hayat vardır. O millettir, Türk milletidir," demiştir.[79] Bu ifade toprakta gizlenen bir millet kudretine dikkat çekmekte, adeta "boş" gibi görünen bir yerden ulusun ruhunun yükse-

78 Kemal Tahir'in Nisan 1965'te *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen "Bozkırdaki Çekirdek" adlı romanı, eğitim tarihinde de reform olarak değerlendirilen Köy Enstitüleri'ni anlatır.

79 Akt. Meltem Ahıska, "İstanbul Üzerinde Ankara", *İstanbul*, sayı 36, 2001, s. 51-55.

Scanned by CamScanner

leceği varsaymaktadır. Ankara'ya bu şekilde metafizik bir boyut katılmış, ulusa fizikötesi, mucizevi bir uyanış misyonu yüklenmiştir. Resim 15'te Kazancıoğlu'nun kitap kapağında bu fikrilerin bir temsilini okumak mümkündür.

Orta Asya ve Küçük Asya'nın fiziki ve beşeri coğrafya bakımdan sürekliliği

1941'e dek okul kitaplarında Anayurt tasavvuru ile coğrafi konumun birbiri ile bütünleştirilerek ifade edilmesi dönemin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziki ve kültürel kategoriler arasında bir geçişgenlik gözlenmektedir. Bu bağlamda birçok coğrafya eserinin (özellikle Asya Kıtası hakkındaki bölümlerin) Türk Tarih Tezi'nin ana önermelerinin etkisinde yazıldığı açıktır.

Duran'ın (1932) eserinde Asya tanıtılırken "Türk memleketleri" adı altında toplanan bölge hakkında şu betimleme yapılmıştır:

> Sibirya ovasının güneybatısından Hazar Denizi'ne uzanan ve üç tarafı dağlar ile çevrilmiş bulunan parçasına *Türkistan* ismi verilir. Bu memleketlerin şarkında Tanrı Dağları, Pamirler ve Karanlık Dağlar arasında kalan havzaya da *Çin Türkeli* denir.[80]

Bu tanımlamadan sonra beşeri olarak Türk soyunu temsil eden fotoğraflara yer verilmiştir. Örneğin Yarkentli bir genç kız fotoğrafının altına "Anadolu çocuklarına ne kadar benzediğine dikkat ediniz," şeklinde bir ibare konmuştur. Yine aynı kitapta "Orta Asya'da Türk anayurdunun bugünkü sakinlerinden bir Türk çocuğu tipi"ne örnek olarak fotoğrafa yer verilmiştir (bkz. Resim 16).

Öğrencilere vazife olarak "Orta Asya'da Türk anayurdunu gösteren basit bir kroki çizerek üzerindeki dağ, göl ve ırmakları göstermeleri" verilmiştir.[81]

---

80 Faik Sabri Duran, *Coğrafya: Orta mektep 1. Sınıf*, [1932], İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1935-36, s. 61-68.

81 *Y.a.g.e.*, s. 23 vd.

Scanned by CamScanner

Resim 15. İstanbul kız Öğretmen Okulu Coğrafya Öğretmeni olan Abdülkadir Kazancıoğlu'nun Yeni Orta Coğrafya *(1. basım 1932 İstanbul: Remzi Kitabevi) kitap kapağında "karanlığın yırtılışı" resmedilmiştir. Yırtılan yerden görünen barajların suladığı bir bozkır manzarasıdır. Ankara'nın yeni kurulan Cumhuriyet'in merkezi olmasıyla bu imgeler arasında kolaylıkla çağırışımlar kurulabilir. Toplumsal gelişim hem ilim sanat, teknikte ilerleme ve hem de belirli bir mekânı mamur kılma anlamında medeniyet ile ilişkilendirilmektedir.*

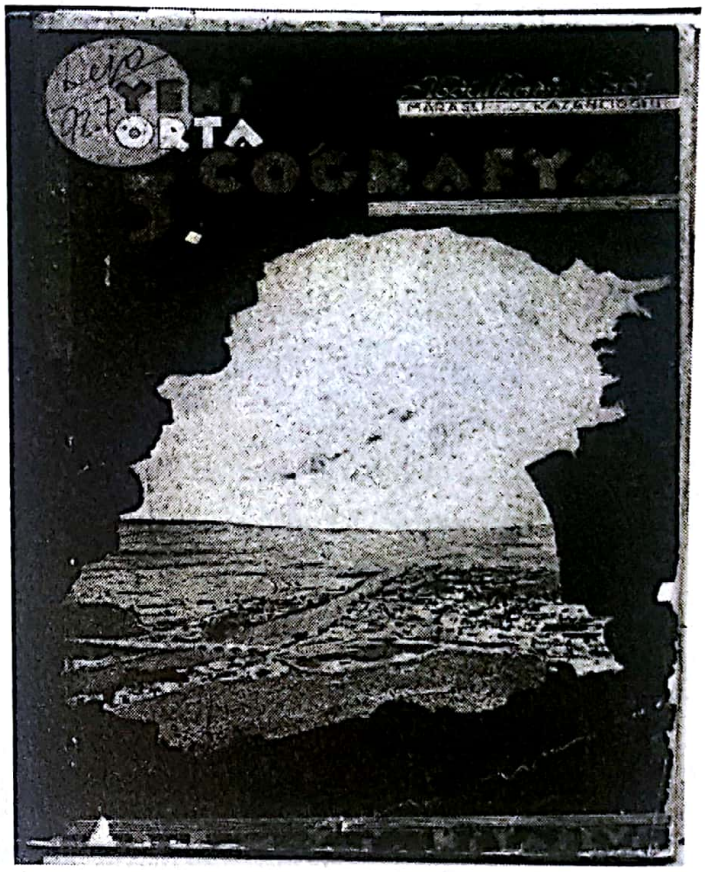

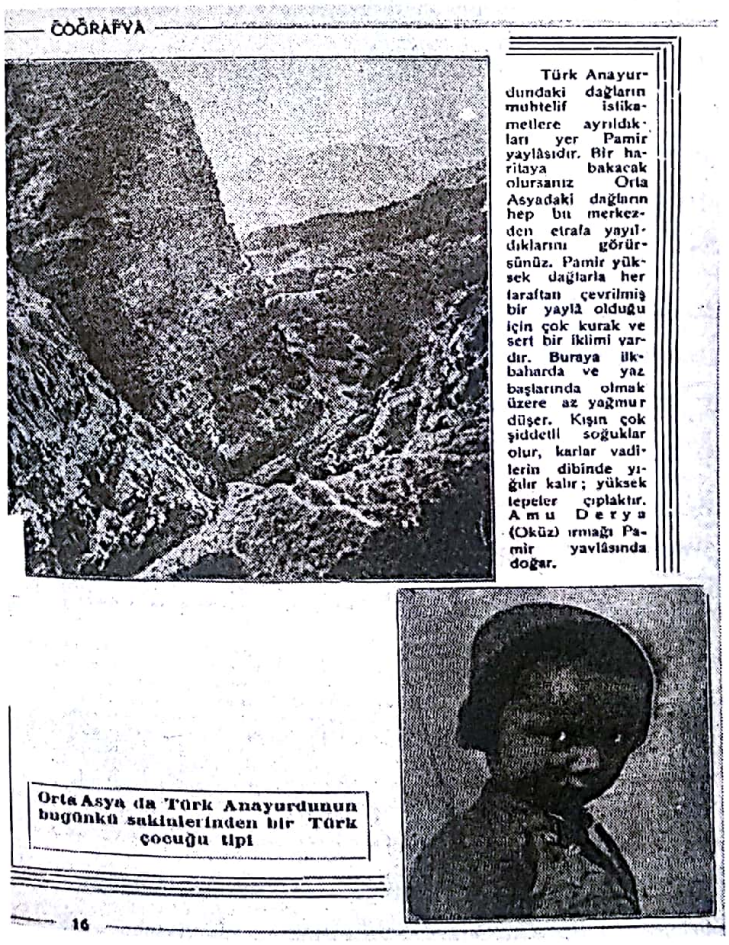

COĞRAFYA

Türk Anayurdundaki dağların muhtelif istikametlere ayrıldıkları yer Pamir yaylâsıdır. Bir haritaya bakacak olursanız Orta Asyadaki dağların hep bu merkezden etrafa yayıldıklarını görürsünüz. Pamir yüksek dağlarla her taraftan çevrilmiş bir yaylâ olduğu için çok kurak ve sert bir iklimi vardır. Buraya ilkbaharda ve yaz başlarında olmak üzere az yağmur düşer. Kışın çok şiddetli soğuklar olur, karlar vadilerin dibinde yığılır kalır; yüksek tepeler çıplaktır. Amu Derya (Oküz) ırmağı Pamir yavlâsında doğar.

Orta Asya da Türk Anayurdunun bugünkü sakinlerinden bir Türk çocuğu tipi

16

Resim 16. Kaynak: Faik Sabri Duran, Coğrafya: Orta mektep 1. sınıf, *İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1935-1936, s. 16.*

Scanned by CamScanner

Duran, kitabında "Asya"yı iki ırka ayrılmaktadır: beyaz ve sarı ırk.

> Beyaz ırkın esasını Baykal Gölü civarındaki Altaylar boyunca Orta Asya'dan başlayarak Hazar Denizi, Karadeniz, Ege sahillerine ve Tuna kenarlarına uzanan Türkler teşkil eder. Hindular, İranlılar, Kürtler, Ermeniler, Gürcüler, Çerkezler, Araplar, Suriyeliler, Museviler, beyaz ırkın ikinci derece sınıflarını teşkil ederler.
>
> Sarı ırk Şarki Asya'da bulunur. Bu gruba Avrupalılar Moğol ırkı derler. Bugün Moğolistan'da Çin-Hindi'nde, Çin'de, Japonya adalarında yaşayan insanlar bu ırktandır.

Ayrıca yine aynı kitapta dil bakımından Asya Kıtası "Türkçe, Hint-Avrupa, Sami ve Moğol dillerine" ayrılmıştır. Türkçeyi "Orta Asya, Anadolu, Kırım, Kazan, Azerbaycan, Türkistan Türkleri ile Kırgız, Kazak, Yakut ve Başkırtların" kullandığı vurgulanmıştır; "Avrupalıların dil kökenine denk delen Hint-Avrupa dilini konuşan milletler hakkında yapılan tetkikler sonucu Türk anayurdunda konuşulan Türkçe ile çok açık yakınlık gösterdiği" ifade edilmiştir. Bu söylemde Asya'nın adeta dünyanın merkezi gibi sunulması dikkat çekicidir: "Avrupa Asya'nın şimali garbisinde adeta bu kıtanın bir yarımadası gibi tasvir edilmekte, "Asya ile Avrupa'ya bir arada Avrasya dendiği, bu iki kıtanın iklim, nebat bakımından benzerlikler gösterdiği" vurgulanmaktadır.

Fiziki coğrafyadaki benzerliklere yaslanarak Asya ile Anadolu'nun "özü" itibariyle aynı olduğu hatta Anadolu'nun "Küçük Asya" adlandırmasından yola çıkılarak "dünyanın en büyük kıtası olan Asya'nın birçok tabii hadiselerinin Anadolu'da toplandığı" dile getirilmektedir. Bu *doğal* benzerlik şöyle açıklanmaktadır:

> Asya'nın ortası büyük sıradağlarla çevrilmiş yüksek yaylalar halindedir. Anadolu'nun iç tarafı da böyledir. Asya'da geniş yerlerde hüküm süren ayrı ayrı iklimlerin çoğuna Anadolu'da tesadüf olunur. Orta Anadolu'nun sert iklimi, Orta Asya'nınki-

Scanned by CamScanner

ne benzer. Karadeniz kıyılarının yağışlı iklimi, Doğu Asya iklimini andırır, Akdeniz kıyılarımızın sıcak iklimi Çin Hindi iklimine yaklaşır. Asya'nın orta yerlerinde denize su vermeyen geniş çukurluklar, kapalı göller vardır. Anadolu'nun iç taraflarında da hidrografinin hususiyetlerinden biri budur. Asya'nın büyük ırmakları çok yerde ikizdir, Anadolu'nun da ırmakları çifttir[...] bu gibi sebeplerden dolayı Anadolu Asya'nın bir özü sayılmış ve kendisine Küçük Asya denmiştir.[82]

Türkiye'nin komşuları: "Kartografik endişe"

1941'e dek okul kitaplarında özellikle ön plana çıkan başka bir tema Türkiye'nin "topraklarında komşularının gözü olan bir ülke" olarak tasvir edilmesidir. Milli Mücadele'den Hatay meselesine dek "topraklarımızda göz diken düşman imgesi" tazedir. Hatay meselesinde tartıştığımız gibi güney sınırının sabitlenmesi 1939'a kadar sürmüş, Hatay vatan toprağı olarak Türkiye'ye katıldıktan sonra ülke sınırları statükocu bir çerçeve içine alınmıştır. Bu bağlamda "komşu" ve "düşman" imgelerinin nasıl iç içe geçtiğini görebilmek amacıyla okul kitaplarında komşu devletlerin nasıl tanımlandığına bakmak bize yol gösterecektir.

Batı Anadolu coğrafyasının Yunanistan ve Türkiye uluslarının inşa süreci için travmatik bir anlam taşıdığı yadsınamaz komşulardan Trakya ve Ege bölgesi sınırında "evvelden Osmanlı idaresinde olan topraklar" kimi zaman "düşmanlarımız" olarak tanımlanmaktadır. Bazı metinlerde ise "Osmanlı" sözcüğüne hiç yer verilmemekte "Bu yerler eskiden bizim idaremizdeydi," gibi bir ifade kullanılmaktadır. Savunmacı bir söylem içinde yazılmış ifadeler bize Kurtuluş Savaşı'nın anısı ve Yunan orduları ile yapılan savaşın izlerinin belleklerde taze bir şekilde durduğunu göstermektedir. Kazancıoğlu'nun (1929) ilkokullar için hazırlanan coğrafya kitabında komşularımız ile ilgili şöyle tanımlamalar yapılmaktadır:

---

82 Kazancıoğlu, Yeni Orta Coğrafya, 1936-37, s. 115.

Scanned by CamScanner

Bulgaristan'la yaptığımız alışverişin ehemmiyetine rağmen, Bulgarlar sayılı düşmanlarımızdandır. Çünkü memleketlerinde bulunan Türklere karşı yaptıkları hareketlerden başka, Paşaeli'yi bizden alarak Adalar ve Marmara denizlerine açılmak isterler.

İstiklal muharebelerimizde Sakarya ve Afyon önünde yediklerı Türk darbeleri ile perişan olarak vatanımızdan tart olan Yunanlılar, eskiden garbi Anadolu sahillerinde vücuda getirmiş oldukları müstemlekeler zamanını hiçbir vakit unutmamışlardır. Sahillerimizin önünde, Anadolu'nun tabii parçalarından olan Midilli, Sakız, Limni, Sisam gibi adaları elinde bulunduran ve Türklerin aleyhinde olmak üzere Büyük Yunanistan hülyalarının tahakkukuna fırsat gözleyen Yunanistan Türkiye'nin belli başlı düşmanlarındandır.[83]

Batı Anadolu coğrafyasına dönük "kartografik endişe"[84] Yunanistan'daki coğrafya okul kitapları için de geçerlidir. Yunanistan'ın 1870'lerden 1920'lere uzanan mekân siyaseti konusunda yapılan çalışmalar coğrafya derslerinde benzer kaygıların ve yayılmacı hayallerin yeni nesillere aktarıldığını göstermektedir.[85]

Geylangil'in (1938-39) okul kitabında da "komşu memleketler" adı altında Yunanistan ve Bulgaristan toprakları incelenmiş ve şöyle tarif edilmiştir:[86]

---

83 A.S. Kazancıoğlu, *İlk Mekteplere Yeni İlk coğrafya*, 1929, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, s. 21-22.

84 "Cartographic Anxiety" terimi ilk defa Sankaran Krishna tarafından Hint ulusçuluğu bağlamında kullanılmıştır. Bkz. Sankaran Krishna "Cartographic Anxiety", *Political Geography: A Reader*, J. Agnew (ed.), Londra: Arnold, 1997, s. 81-92.

85 R. S. Peckam, "Map Mania: Nationalism And The Politics of Place in Greece, 1870-1922", *Political Geography*, sayı 19, 2000, s. 77-95; R. S. Peckam, *National Histories Natural States*, Londra: I. B. Tauris, 2001. Ayrıca bkz. Vasilia Lilian Antoniou, "Does History Matter? Temporal and Spatial Projections of the Nation and Identity in Post 1974 Greek History School Boks", yayımlanmamış doktora tezi, İtalya, European University Institute, Ocak 2004; Yasemin Nuhoğlu Soysal ve Vasilia L. Antoniou, "Nation and The Other in Greek and Turkish History Textbooks", Yasemin Nuhoğlu Soysal ve Hana Schissler (ed.), *The Nation Europe and the World*, New York: Berghahn Books, 2005. s. 105-120.

86 Saffet Geylangil, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya, 5. sınıf*, İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri, 1938-1939, s. 23-38.

Scanned by CamScanner

> Yunanistan Balkan Yarımadası'nın güneyinde Mora bölgesi ile Mora'nın kuzeyindeki topraklarından ibaret idi. Büyük savaş sonucu büyüdü. Rumeli'ndeki Yanya, Manastır, Selanik gibi vilayetlerimizin birçok yerlerini ona verdiler. Ege Denizi'ndeki adaları da aldı. Bize en çok sınırı olan ve en çok bizimle alışverişi bulunan bir memlekettir.[...]En çok bizden mal alır, biz ondan az alırız.

Komşularla olan ilişkide dikkat çekici bir nokta ülkeler arasındaki sınırın nasıl hangi antlaşmalarla ve mücadelelerle çizildiği hakkında bilgi verilmemesi, "sınır"ın oluşumunun tepeden inme bir olay gibi anlatılmasıdır. Aşağıdaki örnekte (Kazancıoğlu 1935-36) görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma hikâyesi "sınırımız oraya düşmüş" ya da "vilayetlerimizi onlara verdiler" gibi ifadelerle geçiştirilmiştir.

> Bugünkü vaziyette Edirne, Yunan ve Bulgar sınırları üzerine düşmüş bulunduğu için, iyi topraklarının bir parçası bu devletlerde kalmıştır.[87]

Komşu ülkelerde ilgili kartografik endişenin yanında, komşu ülkeleri barındırdıkları Türk azınlığa veya "Türk soylu nüfusa" göre tarif etme eğilimi ağır basmaktadır (Geylangil, 1938-39):

> Bulgaristan ile ilgili:
> Bulgarlar da Türk soyundandır. Balkanlar'a geldikten sonra, Islavlaştılar ve Ortodoks oldular. Bulgaristan'da yarım milyondan fazla Türk vardır, eskiden daha çoktu. Hep bize hicret ediyorlar.
>
> Kafkaslarla ilgili:
> Kafkasya: Bu memleket bugün Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri adı altında yaşayan Rusya'nın elindedir. Ahalisi karışıktır. 7 milyon nüfusun yarısına yakını Türk ve Müslüman'dır.[88]
>
> Afrika ile ilgili:
> Afrika'nın en medeni halkı Mısır'da oturanıdır. Onun da sebe-

87 Kazancıoğlu, *a.g.e.*, s. 114.

88 Geylangil, *a.g.e.*, s. 25-38.

Scanned by CamScanner

bi Mısır'da eski zamanlarda Türkler tarafından kurulmuş olan medeniyettir.[89]

Irak ile ilgili:
Irak Krallığı: Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı topraklar. Bu bölge büyük savaştan evvel Türkiye idaresinde idi. 1923'te meşruti bir krallık oldu. Bununla beraber yine az çok İngiliz himayesinde bir hükümettir. Milattan 4-5 bin yıl evvel buralarda Sümer Türkleri oturmuş ve Mezopotamya'da mükemmel bir medeniyet kurmuşlardı. [...] Musul'da dünyanın en zengin petrol, neft ve zift kaynakları vardır. [...] Musul halkının çoğu Türk'tür.

Darkot ve Alagöz'ün (1939) kitabında da Irak konusu işlenirken Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin dışında kalan ve zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'un Türkiye'nin "doğal bir parçası" olduğuna dair argümanlar geliştirilmiştir:

Cenup Doğu Anadolu'da Dicle Irmağı boyunca cenuba doğru inelim: Arazinin düzleştiğini, sıcaklıkların arttığını, yağmurların azaldığını görürüz. Fakat burası asıl Irak değildir. Doğrudan doğruya memleketimizin bir parçası iken bizden ayrılan Musul bölgesidir.

[...] Daha cenuba gidersek yağmurların tamamıyla azaldığı, yazların çok sıcak geçtiği, ırmak boyunca hurmalıkların sıralandığı bir başka memleket önümüze çıkar: Burası asıl Irak'tır.

[...] Irak'a hiç benzemeyen ve ahalisi en ziyade Türk olan Musul bölgesi dışında Iraklıların çoğu Arap'tır. Bunların ırmak kenarlarında, kasabalarda yaşayanları ziraatle, göçebe olan diğer kısmı da çobanlıkla geçinir. Musul bölgesinde, Kerkük civarında zengin petrol membaları vardır. Bu petroller demir borularla Akdeniz kıyılarında Trablusşam ve Hayfa limanlarına gönderilmektedir.[90]

---

89 *Y.a.g.e.*, s. 72.

90 Darkot ve Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 16-18.

Scanned by CamScanner

Yukarıdaki pasajda dikkat çeken nokta 1923'ten sonra askıya alınarak daha sonra 1925-26'da halledilmiş olan Musul meselesinin 1939 yılında 17. basımını yapmış olan ilkokul 5. sınıf kitabında hâlâ Türklerin ülkesinin parçası olarak tarif edilmesidir. Bunun nedeni Hatay'ın ilhakından sonra yeniden Musul ve Kerkük'ü gündeme taşımak fikrinin filizlenmesi ve genç kuşakların zihninde bu bölgeye dair bir Türk perspektifi çizmek olabilir.

İran halkı er de çiftlik ve hayvan yetiştirmekle geçinir. İran **Halıları**, büt nyada tanınmıştır. Son zamanlarda bulunan petrollar İranı dünyanın mühim petrol memleketlerinden biri derecesine çıkarmıştır.

Bu memleket Bayazıt - Erzurum - Trabzon transit yoluyla bize halı, tömbeki gibi şeyler satar, bizden tuz, tütün, kumaş, [Avrupa malı] v. s. alır.

3. Irak

Cenupdoğu Anadoluda Dicle ırmağı boyunca Cenuba doğru inelim: Arazinin düzleştiğini, sıcakların arttığını, yağmurların azaldığını görürüz. Fakat burası asıl Irak değildir. doğrudan doğruya memleketimizin bir parçası iken bizden ayrılan **Musul** bölgesidir. Bu bölge, Dicle ve Fırata uzanan geniş ovaları, ve doğuda yüksek tepelerile ziraate ve hayvan yetiştirmeye elverişli bir memlekettir. Yer altında Petrol çoktur.

Daha cenuba gidersek yağmurların tamamile azaldığı, yazların çok

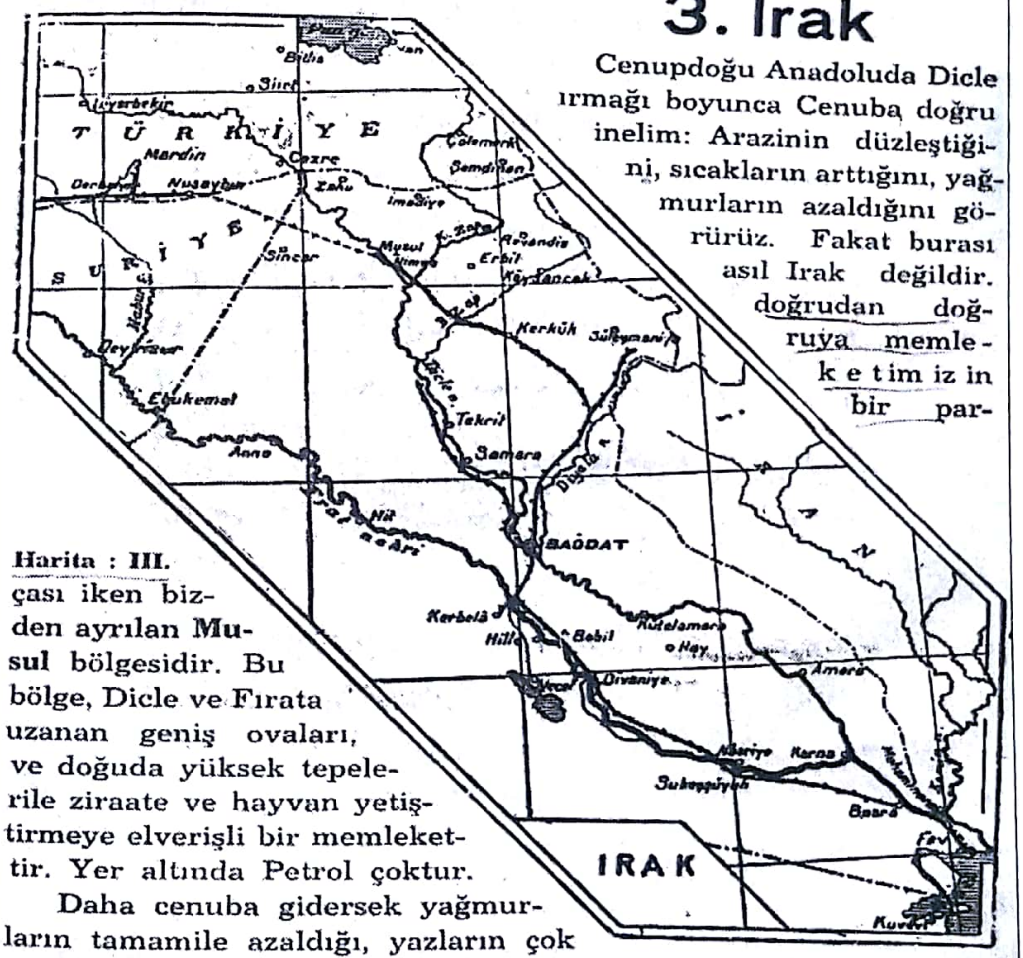

Harita : III.

Resim 17. Kaynak: Besim Darkot ve C. A Alagöz, Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri, *İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 16.*

Scanned by CamScanner

Aynı şekilde Hatay meselesinin tartışıldığı dönemde Suriye ile ilgili Geylangil'in (1938-39) kullandığı şu ifadeler dikkat çekicidir:

> Suriye ahalisi cinsçe ve dince karışıktır. Burada hayli Türk vardır, hatta Antakya bir Türk şehridir. Ahalinin çoğu da Müslüman'dır. [...] Halep Suriye'nin en meşhur şehirlerindendir. Antakya Asi Nehri üzerindedir. Antakya ve İskenderun bölgesi tamamen Türk'tür. Buraya Hatay adı verilir. Son zamanlarda burası Atatürk'ün yüksek zekâsı ile istiklalini kazandı.[91]

Yukarıdaki pasajı okurken dikkat edilmesi gereken nokta henüz Hatay'ın Türkiye'ye katılmadığı, Hatay'ın bağımsızlık ilan ettiği bir dönemde yazılmış olmasıdır. Resmî söylemi takiben bu topraklar gelecek kuşaklara Türklük, Sümer Türkleri ve Türklerin kurduğu Mezopotamya medeniyeti üzerinden tarif edilmektedir. Genel anlamda güneydeki komşu ülkeler tarif edilirken "Türk medeniyetinin arkaik varlığı" rutin bir şekilde bu kitaplarda vurgulanmaktadır. Eski zamanlarda başarılmış işlerin bütünsel biçimde "Türk medeniyeti" altında gruplandırılması, dönemin baskın reflekslerinden biridir.

1941-1950 arası okul kitapları

Nüfus ve ulus

1941-1950 arası okul kitaplarına homojen bir Anadolu-Türk kimliği söyleminin yerleştiği görülmektedir. Özellikle kitaplarda 1920'lerde zikredilen Kürtlerin varlığından hiçbir şekilde söz edilmemekte, gayrimüslimler de şehirlerde yaşayan önemsiz bir azınlık grubuna indirgenmektedir. Örneğin, Hamid Sadi Selen'in (1942-1943) ortaokullar için yazdığı eserde özellikle "Türkiye'nin nüfusu Türklerden bileşiktir," cümlesini görürüz. Selen'e göre "Yalnız bir iki büyük şehirde Rum, Ermeni, Yahudi bulunmaktadır ki, sayıları 400 bini

91 Geylangil, *a.g.e.*, s. 27.

Scanned by CamScanner

geçmez."[92] Besim Darkot'un kitabında ise homojen Türk nüfusunun meydana gelişi şöyle açıklanır:[93]

1) Yabancı ayrılıkçı etnik gruplar ülkeden koptular.
2) Yunanlılar Yunanistan'a mübadele sonucu gittiler.
3) Ermeniler Anadolu'yu terk etti.

Bu bağlamda "Türk nüfusunun ulusal birliği" teması sıkça karşımıza çıkmaktadır. Besim Darkot'un liselerde okutulan *Türkiye Coğrafyası* (1948) kitabına göre[94] bu nüfusun en önemli niteliği "her memlekette görülmeyen ulusal birlik"tir. Türkiye nüfusu "kendi varlıklarını yurdun varlığına bağlamış olan, yani Türklerden" meydana gelir.

Darkot'a göre "din bakımından %98'i Müslümandır, 1935 sayımına göre 226 bin Hıristiyan vardır ve bunlar daha ziyade İstanbul'da yaşayan Rum ve Ermenilerdir ve buna ek olarak yine çoğu büyük şehirlerde yaşayan Museviler vardır." Darkot'un yorumuna göre "Türklerin birliği içinde insanları farklılaştıran coğrafi şartlara göre şekillenen geçim yollarıdır; Batı ve Güney bölgelerinde ziraat ve yemişçilik yapanlar, İç Anadolu'da tahıl üretimi yapanlar, Doğu bölgelerimizde hayvancılık yapanlar, Karadeniz'de ise iklim bölgesinin ürünlerini yetiştiren ve denizcilik yapanlar" vardır. Bütün bu insanlar "farklı çalışmaları ile birbirini tamamlar ve Türkiye'yi kendine yetecek bir bütün haline koymaya yardım ederler". Darkot'un çizdiği bu resimde "nüfusun birlik ve dayanışması" etnik farklılıkları dışarıda bırakmaktadır; bu mantığa göre farklılık sadece yaşanılan coğrafi şartlardan kaynaklanır, yani "bütünlüğü bozacak etnik bir farklılık"tan ziyade coğrafyanın getirdiği "doğal" çeşitlilik ve dayanışma söz konusudur.

1941 sonrası okul söyleminde dikkati çeken başka bir özellik bölgelerin iklim ve yer şekillerinden başka zirai üretim, ormanlar, madenler, ulaşım ve ticaret yolları bakımından da birer

---

92 H. S. Selen, *Tatbikatlı Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942-1943, s. 63-67.

93 Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, [1942], İstanbul: Maarif Matbaası, 1948, s. 110.

94 *Y,a.g.e.*, s. 77-78.

Scanned by CamScanner

kaynak olarak tarif edilişidir. Bu konuya kısaca ekonomik coğrafya başlığı altında değineceğiz.

Ekonomik coğrafya

1941 sonrası okul söyleminde vatanın ve bölgelerin aynı zamanda bir üretim ve tüketim kaynağı, yani ulusal pazar olarak görülmesi söz konusudur. Türkiye coğrafyası okul kitaplarında tahıl ziraati, hayvancılık, sanayi bakımından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Besim Darkot'un kitabında Cumhuriyet hükümetinin endüstrileşme programındaki amacı "1) yurdumuzu şimdiye kadar olduğu gibi başka memleketlere hammadde gönderen ve yapılmış eşya alan bir pazar halinden kurtarmak, 2) hem ziraat hem endüstri alanında kendi kendine yetebilecek bir bütün haline koymak" şeklinde açıklanmıştır.[95] "Yurdumuzu Tanıyalım" başlığı altında ekonomik coğrafyaya dair verilere yer verilmekte, toprağın bereketi kutsanarak sunulmaktadır:

> Türkiye. Üzümler memleketi, tütünler memleketi. Pamuğun, buğdayın, arpanın yurdu. Kayısının, incirin, elmanın vatanı. Bereketi topraktan köpürmüş Türkiye. Sende ne yok ki: Fındık sende yetişir. Portakalın, dudun iyisi sendedir. Mısır en iyi senin topraklarında boy atar. İpekböceği en sağlam ipi sende örer. [...] Bereketli toprağının altında da hazineler gömülü. Bakırlı, demirli, kömürlü, kromlu, petrollü bir karış toprağına paha biçilmez.[96]

Darkot, ulaşım ve yol yapımının ülkenin ekonomik ve siyasal birliğine hizmet eden bir faktör olduğunu vurgulamış, "memlekette varlığı bilinen en eski kara yollarının 40 yüzyıl evvele ait Eti yolları olduğunu" ifade etmiştir. "Osmanlı devletinin parlak devirlerinde yollara ve imara önem verildiği, ama daha sonra kendi haline bırakıldığı"nı belirten Darkot'a göre

---

95 *Y.a.g.e.*, s. 191.

96 Mefharet Arkın (Erenköy Kız Lisesi tarih Coğrafya Öğretmeni) ve Osman Yalçın (İskilip Resim-İş öğretmeni), *Yeni Coğrafya, İlkokul Sınıf 4*, İstanbul: Bir Yayınevi, 1948, s. 13.

Scanned by CamScanner

Türkiye Cumhuriyeti'nin başarılarından biri de ulaşım konusunda yapılan atılımlardır, "İstanbul-Edirne, Balıkesir-Çanakkale, Samsun-Diyarbakır, Trabzon-Erzurum arasındaki yollar tamir edilmiş, yeni yollar açılmıştır, Lozan Antlaşması ile kabotaj hakkını elde eden Türkiye'de Türk limanları arasında yolcu ve eşya taşıma inhisarı Türk gemiciliğine bırakılmıştır". Ayrıca yine aynı metinde "Büyük Şef İsmet İnönü demiryolu yapmaya çok önem vermiş, 1928-1937 arasında memlekette yapılan tekmil demiryolları satın alınarak devlet idaresinde toplanmıştır," denilmiştir.[97]

Bu dönemde okul söyleminde yeni kurulan Cumhuriyet'in komşulara dönük "kartografik endişesi" azalmış, komşularımızdan gelecek tehditlerden çok ticaret hacmine yer verilmiştir. Anımsayacağımız gibi Yunanistan, 1930'lardaki okul kitaplarında düşmanlarımızdan sayılırken 1940'larda Batı'daki komşumuz olarak tarif edilmektedir. İki ülke arasındaki kömür, buğday, yün, zeytin, tütün, üzüm alışverişine değinilmekte, hatta kitapta Yunanistan milli kıyafetleriyle iki Yunan çocuğun fotoğrafı ile temsil edilmektedir.[98] Güney komşularımız Irak ve Suriye topraklarındaki petrol sahaları ve geçiş yolları özellikle belirtilmektedir. İran'ı ve Sovyetler Birliği'ni tanımlarken yüzölçümü ve nüfus bakımından Türkiye ile karşılaştırmalar yapıldığı görülmektedir. Yüzölçümü bakımından "Sovyetler Birliği ve büyük kısmı çöllerle kaplı İran bir tarafa bırakılırsa Türkiye bütün diğer komşularından daha büyüktür." Nüfus olarak ise Türkiye 1950 sayımına göre 20.935.000 kişi ile Avrupa'dan daha tenha, Irak, İran, Suriye'den daha kalabalık" olarak tarif edilmiştir.[99]

Yeryüzünde Türkler

Bu dönemde "Dünya Türkleri" teması altında Asyatik köken vurgusu yine göze çarpsa da, 1930'lara kıyasla vurgu da-

97 Darkot, *a.g.e.*, s. 203.

98 Arkın ve Yalçın, *a.g.e.*, s. 93.

99 Nurettin Seçkin, *Coğrafya, Orta III*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954, s. 11.

Scanned by CamScanner

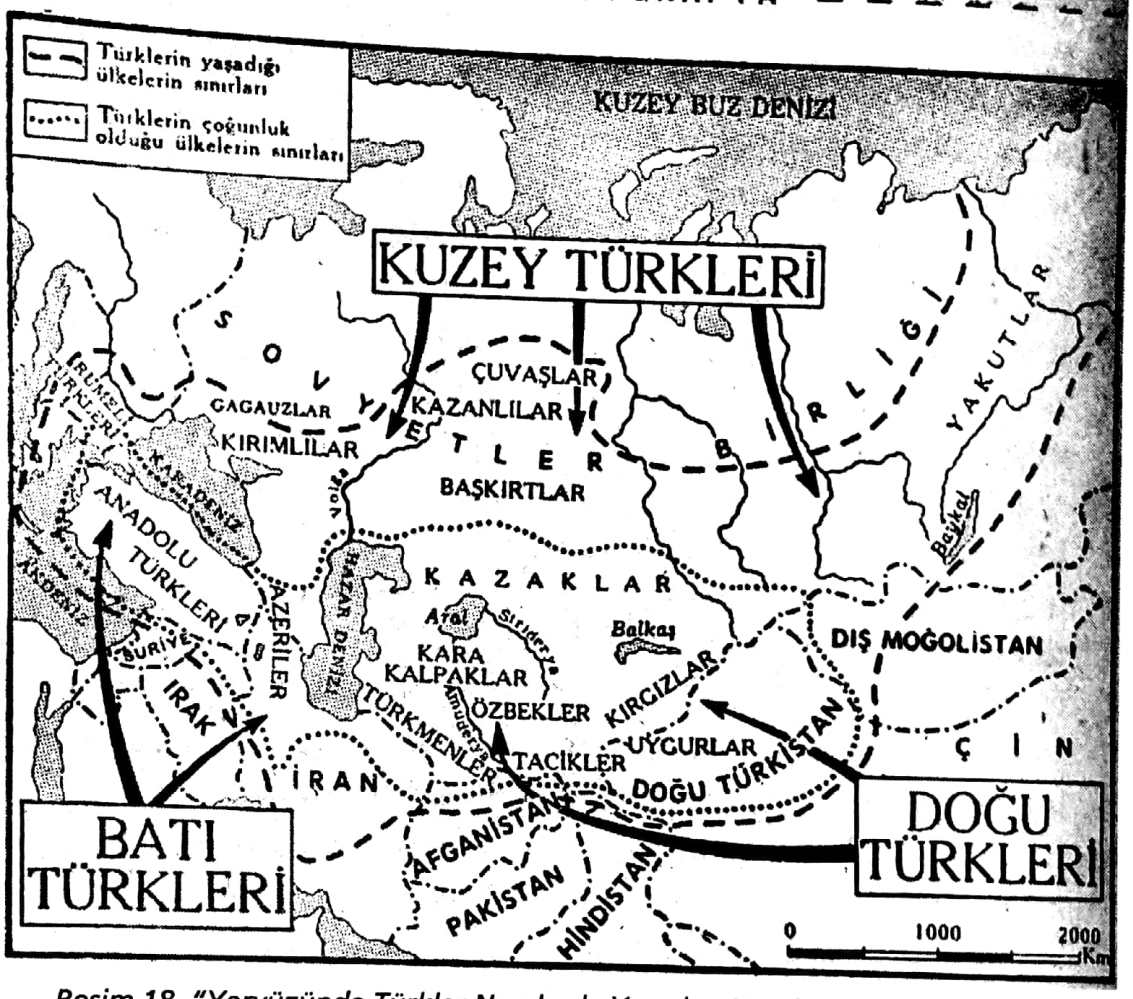

Resim 18. "Yeryüzünde Türkler Nerelerde Yaşarlar, Nerelerde Çoğunluktadır?" Bkz. Sırrı Erinç ve Sami Öngör, 1954, s. 142.

ha geriye çekilmiştir. Dünyadaki Türklerden söz edilirken Doğu ve Batı ve Kuzey Türkleri diye ayırımlar yapıldığını Anadolu Türklerinin Batı Türkleri olarak kategorize edildiğini görmekteyiz.

1948 yılına ait başka bir kaynakta yine "Yeryüzünde Türkler" adlı konu başlığı altında Türklerin yaşadığı coğrafya Batı ve Doğu Türkeli olarak ayrılmıştır. Bu topraklar Türklerin tarihsel anayurdunun bir parçası olarak tarif edilmiştir. Türk Tarih Tezi'nin etkisi altında yazılmış bu bölümde "tarihin yazdığı devirlerden binlerce yıl önce, Avrupa yerlileri sık ve geçilmez ormanlarda iki yana kımıldayamıyorken, ağaç kovuklarında ve mağaralarda birbirinden habersiz yaşarken Türklerin arpa, buğday, ektikleri, saban kullandıkları ve hayvanları evcilleştir-

Scanned by CamScanner

diği ve toplu halde yaşadıkları"[100] ifade edilmektedir. Yine aynı kaynakta "bugün dünyada Türklerin 65 milyon kadar olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş ülkelere yayıldığı zamanlardan Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Suriye, Irak, Kuzey Afrika'ya ve Mısır'a dek yerleşen Türklerin torunlarının halen oralarda oturduğu, İstiklal Savaşı'ndan sonra Yunanistan'daki Türklerin yurdumuzdaki Rumlarla değiştirildiği, her yıl Bulgaristan'da ve Romanya'da yaşayan Türklerin bir kısmının yurdumuza göç ettiği" belirtilmiştir.

Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu alanı "Türklerin dünyaya yayılmış olma hali" olarak yorumlayan bu söyleme göre Türkiye dünyadaki köprü konumunu korumakta ve yeryüzündeki Türklerin çekim merkezi olmaktadır. Böyle bir yorum aynı zamanda Türkiye için "Asya, Avrupa, Afrika'yı birleştiren köprü, merkez ya da geçit" olduğu fikrini pekiştirmektedir

Jeopolitik konum

1920'ler ve 1930'lardan farklı olarak, 1940'larda ortaya çıkan iç ve dış siyasi faktörler Türkiye'nin coğrafi kimliğini uluslararası alanda yeniden tarif etmeye itmiştir. 1941 sonrası okul kitaplarında Türkiye'nin bölgesel ve genel olarak giderek artan bir jeopolitik önem vurgusu göze çarpmaktadır. Okul kitaplarına geçmeden önce 1940'ların siyasi ortamında kısaca "jeopolitik" kavramının nasıl algılandığına değinelim. İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa ve Alman modellerinin de "jeopolitik" adı altında tartışıldığını, Türkiye'nin tarafsızlığını tesis ederken her iki modelde de belirli bir mesafe alındığını görüyoruz. Bu dönemde fikir adamlarının söyleminde ve basında çıkan yazılarda "Türk jeopolitiği ne olmalı?" sorusu vardır. Bu soruya İkinci Dünya Savaşı koşullarında Fransız, Alman ve Rus jeopolitiğine bakarak yanıt aranmaktadır. Dönemin önemli sosyolog-

---

100 Ferruh Sanır (DTCF Doeçenti), Tarık Asal (MEB Orta Öğretim Şube Md.), Hayri Günden, (Ankara Gazi Lisesi, *Coğrafya, İlkokul Kitapları V*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948, s. 69.

Scanned by CamScanner

larından Z. Fahri Fındıkoğlu'nun 1941'de henüz savaş başlarken saptadığı şu sorunsal önemlidir:[101] "Tarafsız kalan Türkiye birçok sürprizler hazırlayan böyle bir harp sonu için kendisine mahsus bir jeopolitik davası hazırlamalı mı? İlim adamlarını bu iş için seferber etmeli midir?" Bir yandan jeopolitikayı yeni siyasal oyunların kılıfı olarak gören Fındıkoğlu[102] bir yandan da Türkiye'nin kendi önlemlerini alması taraftarıdır; sorduğu sorunun cevabını şöyle vermektedir:

> Bence milli tesanüt, ordu kadar böyle bir Türk jeopolitiği de, yarınki dünya mücadelelerinde milli davalarımızı müdafaa edecek, siyasi şahsiyetlerin işine yarayacak faydalı bir vasıtadır. Hele hudutlarımıza herhangi bir şekilde göz dikecek olanlara karşı bu yeni ilmin silahını kullanmak hayati bir zaruret olacaktır.

Bu bağlamda "jeopolitika" dışardan ithal edilen ve bir şekilde takip edilmesi gereken bir ilim olarak Türkiye'nin coğrafya söylemine girmiştir. Bu söylem genelde denge, merkez, köprü gibi metaforlarla uzun süre varlığını sürdürmüştür, halen de sürdürmektedir. 1941 sonrası kurulacak dünya düzeninde ve Türkiye'nin 1952'deki NATO üyeliğini takiben denge, merkez ve köprü söylemleri daha stratejik bir renk alacaktır.

Bu bağlamda 1941 sonrası okul kitaplarında ülke topraklarına jeopolitik kimlik biçildiğini görüyoruz. Örneğin Marmara Bölgesi'nin "köprü" olması veya Türkiye'nin dünyadaki 3 kıtayı birleştiren bir "merkez" olduğu söylemine sıkça rastlamaktayız. Resim 19'da Mefharet Arkın ve Osman Yalçın'ın yazdığı okul kitabında "köprü" literal anlamı ile Asya ve Avrupa arasına çizilmiştir; Resim 20'de ise Türkiye merkezli bir dünya var-

---

101 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Jeopolitik", *Cumhuriyet*, 1941, akt. Dr. M. Koyulhisarlıoğlu (et al.), *Jeopolitik: İlmi Antoloji Denemesi*, İstanbul: Gençlik Kitabevi Neşriyatı, İçtimai Eserler serisi, no. 7, 1946, s. 82-84.

102 Fındıkoğlu'na göre savaşın bu en buhranlı senelerinde (1939-1941) savaşan orduların arkasında ilim yapan Alman, Rus, İngiliz, Fransız jeopolitikacıları savaşın sonunda daha aktif olacaklar, "coğrafyacılık perdesi" altında yeni haritaların düzenlenmesinde siyasetçilere "türlü aldatmacalarla" rehberlik edeceklerdir. *Y.a.g.e.*, s. 90.

Scanned by CamScanner

Resim 19. Mefharet Arkın ve Osman Yalçın, Yeni Coğrafya, *İstanbul. 1948, Bir Yayınevi, s. 21.*

Resim 20. Sırrı Erinç ve Sami Öngör, Atlaslı Coğrafya, İlkokul 5. sınıf. İstanbul: Güven Yayınları, 1954, s. 135.

Scanned by CamScanner

dır, Türkiye üç kıtayı birleştiren bir orta nokta olarak sunulmuştur.

Sırrı Erinç ve Sami Öngör'ün *Türkiye Coğrafyası* kitabında Türkiye dünyanın merkezindedir. Böylelikle Türkiye Asya-Avrupa-Afrika kıtalarını birbirine bağlayan, arzın odağında yer alan bir konumda gösterilmiştir.[103]

Yine diğer bir kitapta benzer şekilde Türkiye, "Asya, Avrupa ve Afrika'yı birleştiren" bir konumda resmedilmekte ve "Avrupa'dan Asya'ya en kısa yolun Türkiye'den geçtiği" ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Anadolu, Asya Kıtası'nın Avrupa'ya doğru en çok uzanmış bir yarımadası, bir geçit köprüsü" olarak tarif edilir. "Boğazlar ise bir kilit taşı"dır. Bu konumu ile "Türkiye dünyanın en önemli yerini" kaplamaktadır.[104]

Sonuç olarak 1928-1942 ve 1941-1950 arası 1. ve 2. dönem olarak ele aldığımız okul söyleminde Foucaultcu açıdan baktığımızda okul söyleminin mimarları olan coğrafyacıların devlet otoritesine dayanarak milli eğitimin vatansever bireyler yetiştirme amacı doğrultusunda bir gerçeklik ürettiğini görürüz. İktidarın uygulaması bu sürece içkindir. Ulusçuluk bilinci çerçevesinde üretilen okul söylemi Foucault'nun kullandığı anlamda iktidar-bilgi denklemini yeniden üretmektedir.

Anthony Smith ve Benedict Anderson'dan esinlenerek "inşa edilen etnik zemin" olarak adlandırdığımız vatan tasavvuru, okul söylemiyle buluşmuş, genel anlamda yaşanılan dönemin Türklük anlatıları ile paralel gitmiştir. Bir bakıma okul coğrafyası "tarihselci" ya da "tarih dışı" anlatı kalıplar oluşturmuştur. Bu kalıpları coğrafi verilerle pekiştirmeye çabalamıştır. Biz yukarıda altını çizdiğimiz misyonlar (sınır, kolektif aidiyet, meşruiyet) açısından Türkiye'deki okul söylemini incelerken şu noktaları dikkate değer bulduk:

---

103 Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Atlaslı Coğrafya*, İlkokul 5. sınıf. İstanbul: Güven Yayınları, (tarihsiz), Sırrı Erinç ve Sami Öngör'ün yayımlanmış ortaöğretim kitapları bibliografyasına bakıldığında (http://www.e-cografya.com/sayfalar.php?detayID=124&alan=7) bu kitabın 1941 sonrası yazıldığı tahmin edilebilir).

104 Mefharet Arkın (Erenköy Kız Lisesi Tarih ve Coğrafya Öğretmeni) ve Osman Yalçın (İskilip Resim-İş öğretmeni), *Yeni Coğrafya, İlkokul Sınıf 4*, İstanbul: Bir yayınevi, 1954, s. 112.

Scanned by CamScanner

i) Sınır bilinci: Özellikle "Türkiye Cumhuriyeti", "Komşu Ülkeler" ve "Yeryüzündeki Türkler" arasındaki kıyas, ayırım ve tanımlamalarda belirgin bir şekilde açığa çıkmaktadır.

ii) Kolektif aidiyet ve sadakat: 1920'lerdeki söylemde Milli Mücadele, Sevr, Lozan'da yaşanan süreçlerle gelen ulusal gurur ve zafer temasında görünür hale gelmektedir. 1930'lardaki söylemde Türklerin dünyaya medeniyet taşıması teması, 1940'larda ise Türkiye'nin jeopolitik konumu, dünya haritasında "köprü", "denge" ve "merkez" konumlarda sunulmasında yine ulusal gurur, sadakat ve özgüven hissi işlenmektedir.

iii) Bilginin "tekliği ve meşruluğu:" Bilginin resmî söylem tarafından üretilmesi ve bilimsellik iddialarıyla donatılması tek parti iktidarının eğitim siyasetinin genel karakteri olarak göze çarpmaktadır. Türkiye örneğinde okul söylemini üretenler devlet bursu desteği ile ulusal bir misyon ile Fransa ve Almanya'da coğrafya eğitimi alarak gelen ve coğrafyanın ulusal anlamda kurumsallaşmasını sağlayan fikir adamlarıdır.

1. döneme ait okul söylemini 2. dönem ile kıyaslayacak olursak 1. dönemin ilk yarısında vatan ve nüfus tanımlarında henüz homojen bir Türklük algısı yoktur. Osmanlı geçmişinden kalan çok etnili ve çok dinli yapının izlerinin halen var olduğunu görürüz. Yine bu dönemde Turancı yaklaşımlar ve büyük Türkçülüğe dair referanslar korunmaktadır. 1.dönemin ikinci yarısında bu referanslar kaybolmaya başlamış okul söylemine Türk Tarih Tezi'nin ana kavramları damgasını vurmuştur. Medeniyet vurgusu, Orta Asya-Anadolu ilişkisi ve Anadolu Türklüğünün köken anlatısı coğrafi argümanlarla (ırk ve fiziki coğrafyanın sürekliliği) desteklenmiştir.

1. dönem okul söyleminin geneline hâkim olan bir "kartografik endişe"den söz edilebilir. Bu durum savaşlar sonrasında elde kalan Anadolu'nun savunmacı bir üslupla benimsenmesinden kaynaklanmakta, komşu ülkeler "düşman" olarak tanımlanabilmektedir. Bu endişe söyleminin hitap ettiği bir "ideal Türk çocuğu" vardır, ondan beklenen vatan savunmasına hazır olmak ve daima teyakkuzda kalmaktır. Gelecek kuşaklardan ülkeyi koruma ve kendini onun için feda etme" bilincine

Scanned by CamScanner

sahip olması, toprakla bir organik aidiyet kurması beklenmektedir. Vatan sevgisi de bu bağlamda bireysel değil kolektif anlamda yapılması gereken bir fedakârlıktır. Foucaultcu perspektiften bakıldığında okul söylemi bütün bu aidiyet kavramlarını "vatan sevgisi" adı altında içselleştirecek olan özne kalıpları üretmekte ve teyakkuz halini normalleştirmektedir.

2. dönemde ise bu kartografik endişenin sönümlendiğini, komşu ülkelere dair dış ve iç ticarete dönük daha pragmatik bir dil kullanıldığını görürüz. Yine bu bağlamda yurt bilgisinin artması amacıyla ekonomik coğrafyaya dair bilgilere yer verilmiş, farklı coğrafi bölgelerin ürettiği ve sahip olduğu zenginlikler (maden, zirai ürünler, hayvansal ürünler) detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bölgesel farklılıklar farklı kimlikler olarak değil, birbirini tamamlayan bütünün parçaları olarak sunulmuştur. Bu açıdan endüstri ve ulaşım coğrafyasının konulara eklendiğini ve bu konuların bütünsel bir kalkınma perspektifinden işlendiğini görürüz. Bu dönemde vatanın imarına ilişkin Cumhuriyet idaresinin yaptığı katkı ve icraatlar övülürken Osmanlı'nın son döneminde vatanın başıboş bırakıldığının altı çizilmektedir.

Yine 1. dönemden farklı olarak 2. dönemin son yarısında özellikle vurgulanan diğer önemli nokta, Türkiye'nin dünyadaki konumudur. İlk dönemde incelediğimiz kitaplarda vatan sevgisi ve savunması "kartografik endişe"ye dayanırken 2. dönemde buna "jeopolitik önem"in eklendiğini söyleyebiliriz. Bununla kastedilen Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayan merkez bir rol oynadığı ve Asya ile Avrupa'yı bir köprü şeklinde birleştirdiğidir (bkz. Resim 19). Bu köprü metaforu Türk ulusal kimliğinin hem Asya hem de Batı dünyasından beslendiğine, ikisi arasında bir geçit olduğuna işaret eder. "Köprü" söylemine göre Türkiye gücünü mevcut doğal "coğrafi konumu"ndan almakta ve bu yüzden değerli kılınmaktadır. Önemli kavşaklar arasında, birbiriyle ilişki kuran coğrafi bölge ve kıtalar arasında, geçiş noktalarında olmak Doğu-Batı, Asya-Avrupa arasında konumlanmak, ülkeyi özel bir konuma yükseltmektedir. Dolayısıyla jeopolitik önem

Scanned by CamScanner

okul söyleminde "savunmacı bir vatan sevgisine" dayanak yapılmaktadır. Herhangi bir açık tehdit olmasa da kıymetli konumuyla vatan, "uğruna ölünecek bir mekân"a dönüşmektedir. Bu tarz önermelerden doğan bir özcü yaklaşım ulusun "doğal" özelliklerini yansıtarak ulusu sabit bir gövde olarak tasarlamaktadır. Bu tarz söylemlerin sadece Türkiye'ye özgü olmadığını da belirtmek gerekir. Örneğin Azerbaycan'daki okul söylemini analiz eden bir çalışmada da benzer bulgularla karşılaşmak mümkündür. Azerbaycan'daki okul söyleminde de aynı şekilde Doğu-Batı, Asya-Avrupa, Güney-Kuzey arasında olmanın ülkeyi özel ve ayrıksı kıldığı iddiası savunmacı vatan yaklaşımları üretmektedir.[105]

Okul söyleminde "arzın merkezindeki Türkiye" tasavvuru, ülkeye yüklenen bir rol olarak da düşünülebilir. Kitaplardaki dünya ve Orta Asya haritalarında Anadolu Türkleri, "Batı Türkleri" (bkz. Resim 18) şeklinde tanımlanmış, adeta "Doğu'daki Türk dünyasına örnek olma" misyonu ile donatılmışlardır. Bu bağlamda hem 1. dönemde hem de 2. dönemdeki söylemde "yeryüzündeki Türkler" ile kurulan ilişkinin altı çizilmiş, hem Anadolu Türkleri ve diğer Türkler arasındaki siyasi sınır vurgulanmış, hem de Türkiye Cumhuriyeti bir çekim merkezi veya önder devlet olarak sunulmuştur.

---

105 Şammas Salur, "Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Eğitim Sistemine Yansıması", yayımlanmamış doktora çalışması, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bölüm 4, İstanbul, 2005.

Scanned by CamScanner